

ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/1—4

БЕОГРАД
2007

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ,
др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:

Марина Спасојевић

Уредник:

др СРЕТО ТАНАСИЋ

Рецензенти:

др Даринка Гортан-Премк, др Александар Лома, др Мирослав Николић,
др Милица Радовић-Тешић, др Срето Танасић, др Драго Ђупић

Према Мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

Израду и штампање финансирало је Министарство науке Републике Србије.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од XXXI до XXXVI књ. уређивао Мирослав Николић. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9. Рукописи се не враћају.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. — Год. 1, бр. 1 (1932/1933) — год. 8, бр. 1 (1941); Н. С. Књ. 1 (1949/1950) — . — Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд : Чигоја штампа). — 22 cm

Тромесечно

ISSN 0027–8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVIII

Св. 1–4 (2007)

САДРЖАЈ

Два наша јубилеја (СПЕТО ТАНАСИЋ)	1
---	---

Ч л а н ц и

Актуелни увиди у „врсте речи“ (МИЛКА ИВИЋ)	5
О односима између придева и прилога (МИЛКА ИВИЋ)	9
Из проблематике реченица с везницима <i>кад</i> , <i>док</i> и <i>чим</i> (СПЕТО ТАНАСИЋ)	15
Џус, ђус и дјус (МИЛАН ШИПКА)	27
О неким изразима са лексемом <i>глас</i> у српском језику (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	35
Семантичко-деривациона анализа броја <i>пет</i> (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК — НАТАША ВУЛОВИЋ)	43
Два незабележена грецизма у старосрпском језику (глаголи <i>гарейсати</i> и <i>ушаксати</i>) (ВЛАДИМИР ПОЛОМАЦ)	65

П р и л о з и

Бараба — један европски дијалектизам (ЛУКА БРЕНЕСЕЛОВИЋ)	71
--	----

П р и к а з и

Шеста књига <i>Лингвистичких огледа</i> Милке Ивић (СПЕТО ТАНАСИЋ)	107
Седамнаеста књига Академијиног Речника (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ) . . .	111
Иван Клајн — Милан Шипка, <i>Страни изрази и изреке</i> (ПРЕДРАГ ПИПЕР) . .	114
Речници Ђорђа Оташевића (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	120
Славко Вукомановић, <i>Српски језик и његов развој</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	126
Јелица Јокановић-Михајлов, <i>Акцента и интонација говора на радију и</i> <i>телевизији</i> (ДИНА ТОМИЋ)	129
Радивоје Жугић, <i>Језик медија. Огледи о језику и телевизији</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	133
Kirsten Malmkjar (editor) at al., <i>The linguistics encyclopedia, second edition</i> (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	136

I n m e m o r i a m

Богдан Л. Дабић (1935–2007) (СПЕТО ТАНАСИЋ)	143
---	-----

ДВА НАША ЛУБИЛЕЈА
Седамдесет пет година *Нашег језика*
и шездесет година Института

Имамо пријатну дужност да у овом броју *Нашег језика* проговоримо о два јубилеја. Навршава се седамдесет пет година од покретања часописа *Наш језик* и шездесет година од оснивања Института за српски језик САНУ. То је прилика да нашим читаоцима макар и у најкраћем представимо резултате које је постигао наш часопис, као и резултате које је за ових шездесет година рада постигао Институт.

1

Часопис *Наш језик* покренуо је 1932. године академик Александар Белић. Било је то време када се српски језик вуковског типа развио у модеран књижевни језик, способан да прати друштво у свим областима његовог живота. Сјетићемо се да је он такав постао већ почетком двадесетог вијека, за које вријеме се везује тзв. београдски стил. Сасвим је разумљиво да је поред постојећих часописа *Српски дијалектолошки зборник* (1905) и *Јужнословенски филолог* био потребан један часопис који би се бавио првенствено проучавањима српског књижевног језика и питањима језичке културе. Такву потребу образложило је Уредништво у првом броју: „Наш програм је врло прост и разумљив: ширење у што већој мери међу претставницима нашег образованог друштва правилних погледа о нашем књижевном језику и о језику уопште; изношење сметњи његову правилноме развитку и предлагање онога чиме би се каква неправилност или језичка погрешка могла заменити“¹.

---

¹ *Наш језик* I, стр. 2. У време покретања часописа било је на снази српско-хрватско језичко заједништво. Тако се задатак који је пред часопис стављен тицао српскохрватског књижевног језика. О томе пише А. Белић у раду „Српскохрватски књижевни језик“, који је објавио одмах иза уводне ријечи. На једном мјесту у том чланку он каже: „Према томе, дух књижевног језика Вукова, у којем се огледа дух народног језика који је узет за основицу књижевног језика, и данас је основни критериј правилног књижевног језика“, стр. 5.

До Другог свјетског рата изашло је седам годишта *Нашег језика* и прва свеска осмог. У њему су сарађивали лингвисти из Београда и других центара. Александар Белић је имао прилоге у свакоме годишту. Са почетком Другог свјетског рата и овај часопис је престао излазити.

Први послератни број *Нашег језика* изашао је тек 1949. године. Сада је издавач био Институт за српски језик САНУ, а уредник је опет био академик Александар Белић. Часопис није промијенио своју концепцију; опет је покренут као часопис за питања књижевног језика и језичке културе. У уводној ријечи уредништва стоји и ово: „Наш се књижевни језик са успехом развија више од сто година. Његове је основе ставио Вук Караџић, а утврдио их Ђура Даничић. Али никада, ни у једном језику, такви основи нису остајали стални за сва времена. Таква су само начела на којима су они засновани, докле се и они под каквим нарочитим околностима не би изменила. (...) Сем свега овога, наш ће часопис продужити и даље да тумачи особине нашег језика, да исправља грешке и недоследности у штампаним текстовима и говорном књижевном језику, да подиже љубав према језичким испитивањима уопште и подстиче неговање лепе и правилне речи. У језику се огледа и живот и култура једног народа...” (стр. 3 и 5). У часопису су објављивани радови који се односе на савремени српски (српскохрватски) књижевни језик. Исто тако, објављивани су радови посвећени његовању језичке културе. У *Нашем језику* је постојала рубрика „Језичке поуке“, у којој су стручњаци указивали на различите случајеве одступања од норме књижевног језика и нудили савете читаоцима у вези са недоумицама око разних проблема. Ова корисна рубрика доприносила је да *Наш језик* буде привлачан међу учитељима и наставницима у школи, али и у новинским и другим издавачким кућама и међу свима оним који су водили рачуна о чистоти и љепоти свога језичког израза. С временом су се сличне рубрике почеле појављивати у дневним и недељним листовима, па је ова рубрика изгубила један број читалаца, али би вриједило размислити о томе да она буде опет враћена, можда у нешто другачијој форми. То је посебно постало актуелно данас, након што је престао да излази часопис за језичку културу *Језик данас*.

У *Нашем језику* сарађивали су лингвисти из различитих културних центара Југославије, све до њеног растакања. Не само да је академик Александар Белић уређивао часопис до своје смрти (1960) него је био и један од најактивнијих писаца прилога². После Белићеве смрти уредник часописа био је академик Михаило Стевановић, од књиге Х/3–4 до књиге XXI/1–2. Од књиге XXI/3 до књиге XXX уредник је био академик Митар Пешикан, а од XXX до XXXVI књиге часопис је уређивао проф. др Мирослав Николић. Часопис је успио да у послератном периоду одржи уједначено излагање и да одржи у основи концепцију коју су му намијенили његови покретачи.

² Тако је утврђено да је А. Белић објавио у *Нашем језику* прилоге у 96 свезака од 99, колико их је изашло за његова живота — М. Стевановић у *Наш језик* н. с. Х/3–6, 69.

2

Институт за српски језик Српске академије наука и уметности основан је 15. јула 1947. године³. Наиме, 30. јуна 1947. године објављен је Закон о Српској академији, којим је предвиђена реорганизација ове највише научне установе. Тада су основани њени институти, међу њима Институт за српски језик, са задатком да изграђују научне кадрове и реализује велике научне пројекте. Институт је у складу са закључцима Новосадског договора из 1954. године преименован у Институт за српскохрватски језик марта 1958. године. Године 1992. поново је вратио првобитан назив Институт за српски језик Српске академије наука и уметности. Институт је унеколико мијењао свој правни статус: до 1961. године био је Академијин институт, тада Влада Народне Републике Србије својом одлуком проглашава институте самосталним установама. Институт у свом називу тада нема име САНУ. Он се поново вратио у састав САНУ 1992. године, дакле опет је постао Институт за српски језик САНУ. Ове промене статуса нису се битно одражавале на програмску оријентацију Института: он је и даље био програмски чврсто везан за САНУ.

Први директор Института био је академик Александар Белић, који је на тој дужности остао све до смрти 1960. године. Институт је преузео, као један од најважнијих својих задатака, послове Лексикографског одсека на изради великог рјечника, чија је прва књига изашла 1959. године под називом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Седамнаеста књига је изашла 2006. године. Око овога пројекта, чији назив је данас *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који се одвијао у најтјешњој сарадњи са Српском академијом наука и уметности, окупљао се највећи број сарадника Института.

Већ од самог почетка постојања Институт има шири програм рада од израде великог рјечника. Поред развоја научног подмлатка (Институт додељује стипендије талентованим студентима српског језика), у Институту су се реализовали и други научни пројекти. Као један од главних задатака у научном раду Института дијалектолошки рад је назначен још приликом преговора о његовом оснивању⁴, и у Институту је требало спремати дијалектолошку грађу за дијалектолошки атлас српскохрватског језика. Поред овога, у Институту је био и ономастички пројекат. Велики број младих сарадника школован је управо за обављање послова на овим научним пројектима. Данас се у Институту за српски језик, а у сарадњи са САНУ, реализује пројекат *Дијалекто-*

³ У раду „Тридесет година рада Института за српскохрватски језик“ (*Наш језик* XXIII/3–4) Бранислава Аранђеловић-Живковић, очито грешком, наводи као датум оснивања Института 15. јуни 1947. У другим прегледаним изворима наводи се 15. јули, нпр., *Годишњак САНУ* LIV (1947), стр. 38; *Годишњак САНУ* LV (1948), стр. 39, итд., као и Ирена Грицкат у обимној студији „Наука о језику у делатности Академије“ у *Гласу САНУ* CCCLXXIX, књ. 15 (1996), стр. 58.

⁴ И. Грицкат, наведено дјело, 64.

лошка истраживања српског језичког простора, у оквиру кога се ради и *Српски дијалекатски атлас*.

Институт је посвећивао пажњу и другим научним областима, можда не у истој мјери као овим набројаним. Резултати тих истраживања публиковани су у редовним публикацијама које је Институт издавао — сам или са Српском академијом наука и уметности. То су (поред *Српског дијалектолошког зборника*) *Јужнословенски филолог* и *Наш језик*. У Институту су била штампана и посебна издања, а касније је покренута едиција *Библиотека Јужнословенског филолога*. Све ове публикације излазе и данас. Часописи су добили обиљежје редовних годишњих публикација. Поред ових, данас су покренуте још двије редовне публикације: *Лингвистичке актуелности* и *Монографије*, а повремено се објављују поједина дјела у сарадњи са другим издавачима.

Потребе су налагале да се у Институту заснивају и други дугорочни научни пројекти како би систематско изучавање српског језика постало свеобухватније. Тако је 1971. године у сарадњи са САНУ у Институту основан и старословенистички одсек, у коме се реализује пројекат *Обрада старих српских списаника и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српског јеванђељског речника*. Године 1983, опет на предлог Одељења језика и књижевности САНУ, основан је етимолошки одсек. У њему се реализује пројекат *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика*. Поново је кадровски ојачан одсек за дијалектологију, у коме је заснован пројекат *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, у оквиру кога се ради *Српски дијалекатски атлас* и *Српски ономастички речник*. Од почетка 2006, у сарадњи са Одељењем језика и књижевности САНУ, на предлог Одбора за стандардизацију српског језика, основан је и одсек за савремени српски језик и покренут дугорочни пројекат *Опис и стандардизација савременог српског језика*. Како је већ истакнуто, сви одсеци раде у тесној сарадњи са Одељењем језика и књижевности САНУ: или пројектима у Институту руководе дописни чланови САНУ или раде под надзором одбора САНУ. Програмска политика Института усаглашава се са САНУ и кроз рад Научног већа Института, у чијем саставу су и њени представници. Исто тако, сагласност на годишње планове рада даје и Одељење језика и књижевности САНУ.

Овде су дате само неке напомене о *Нашем језику* и Институту за српски језик САНУ поводом значајних датума. Позната ситуација у нашој земљи није омогућавала да се обиљежи педесет година рада Института, па ће у децембру ове године бити научним скупом обиљежено шездесет година његовог постојања. То ће бити и прилика да се и о постигнутим резултатима у Институту, као и о његовим часописима — па и о *Нашем језику*, каже и више.

С. Танасић

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

АКТУЕЛНИ УВИДИ У „ВРСТЕ РЕЧИ“

Излажући актуелне, когнитивно оријентисане научне увиде у проблематику тзв. *врста речи* ауторка указује на то како одговарајућа српска језичка ситуација документује собом исправност тих увида, задржавајући се при том посебно на оним семантичко-синтаксичким интерпретационим могућностима које су доступне изразу *српски*.

Кључне речи: врсте речи од већег значаја, врсте речи од мањег значаја, де-категоријализација, категоријална полисемија, глаголи исказне радње и њихов семантички садржај.

Научни увиди у когнитивне регулаторе комуникативног процеса, који су стицани током последњих петнаестак година, подстакли су поједине водеће иностране лингвисте да, из перспективе неких нових углова гледања на ствари, поново размотре много штошта, па и ону категорију језичких датости на коју се, у српској средини, примењује термин *врста речи*.

Та актуелна разматрања продубљеније осветљавају, пре свега, чињеницу да, с погледом на доступан им информативни потенцијал, две врсте речи, именичка и глаголска, упечатљиво предњаче над осталима. У складу с том чињеницом, сад је у иностраној стручној литератури уобичајено да се на именицу и глагол указује термином *major category*, док је термин *minor category* резервисан за представнике свих осталих врста речи.

Информативна „минорност“ осталих врста речи није, међутим, у сваком конкретном случају идентично заступљена. У раду Kim 2001, на пример, с правом се напомиње да, у погледу своје обавештајне семантике, придеви и прилози никако нису типично „минорне“ језичке датости, већ заузимају, по том критерију, „средње место“, тј. налазе се у позицији између оних врста речи које заиста јесу „минорнога“ типа и именица и глагола (ор. cit., стр. 50).

Поменути нарастајућа заинтересованост иностраних стручњака у последњих петнаестак година за тзв. *врсте речи* усредсређивала се првенствено на именице и глаголе. Почетком деведесетих година прет-

ходног века приведена је под обухват интензивније истраживачке пажње и могућност њихове *декатегоријализације*.

Термином *decategorialization* послужили су се аутори рада Норрег–Trangott 1993 (в. стр. 103) указујући њиме на феномен, документован фактима бројних језика, да се акцидентално, у специфичном комуникативном окружењу, нека дата *major category* може, по свом семантичко-синтаксичком понашању, преобратити у *minor category*.

Могућност декатегоријализовања, међутим, бар у српском језику, не мимоилази ни понеку лексичко-граматичку датост којој иначе, као врсти речи, доликује термилошка ознака *minor category*. Подсетићу, примера ради, на оно што се по правилу догађа у приликама кад је гласање о неком изнетом предлогу посреди, а то је да предлагач присутнима свој захтев да се изјасне овако формулише: *Ко је ЗА нека дигне руку!* Предлог ЗА, свима је јасно, у тако формулисаном захтеву исказује глаголички семантички садржај: *'Ко СЕ СЛАЖЕ нека дигне руку!'*.

При разговорима у нашој домаћој средини о *врстама речи* корисно је имати у виду и ту појединост да су инострани стручњаци за ту специфичну појаву да једна иста лексема може, својим семантичко-синтаксичким понашањем, егземплификовати разне врсте речи, исковали следећи термин, којим се многи данас служе: *categorial polysemy* (= *категоријална йолисемија*).

У изражајном фонду и нашег, и многих других народа, постоји једна лексичка реалија чије употребне могућности пружају упечатљиву потврду постојању *категоријалне йолисемије*, а она је — назив језика којим дати народ говори. О називу *српски*, рецимо, треба знати следеће:

Он се обавезно понаша као именица уколико се оствари у позицији објекатске допуне предикатског глагола чији се значењски садржај интерпретира у смислу *'знати'* — уп. *Тај њен Робертј говори и српски, и руски, и йолски и још йтри несловенска језика*. У синтагмама, међутим, као што су: *српски народ, српски језик, српска историја* и сл. исти се тај назив понаша као именичка ближа одредба, дакле — као придев. Уосталом, ни детерминација прилошког карактера није му недоступна уколико га употребимо, под одговарајућим комуникативним околностима, уз глагол који именује исказну радњу. Њу ћемо, у излагању које следи, посебније размотрити.

Узмимо да се ради о глаголу *говоријши*. Том је глаголу својствен комплексан семантички садржај, такав који у себе укључује, с једне стране, појам о испуштању одређених звучних датости које на присутне производе одговарајуће слушне утиске, а, с друге стране, појам о остваривању одређене обавештајне активности коју произведени звучни сигнали собом обелодањују. Има прилика кад за комуникативне партнере није од примарне важности шта неко говори, већ то како говори, тј. како се звузима отелотворује његова исказна активност. Отуда су и могуће изјаве као што је следећа: *Чујеш ли га, чујеш ли како говори?! Па он йо српски говори! Баш йако! Српски!*

Очигледно је да би убудуће, у процес наставе српског језика по нашим школама, а поготову на курсевима из тог наставног предмета које похађају инострани студенти, требало на одговарајући начин проговорити и о овим управо изложеним актуелним увидима у ту најизглед просту, а, у ствари, прилично сложену проблематику лексичко-граматичких појавних датости са свима нам знаним, традицијом освештаним називом: *врсте речи*.

ЛИТЕРАТУРА

- Kim 2001:** H. Kim, Remarks on the unidirectionality principle in grammaticalization, *Folia Linguistica Historica* XII/1-2, *Societas Linguistica Europea*, 49-65.
Hopper-Trangott 1993: P. J. Hopper — E. C. Trangott, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

S u m m a r y

Milka Ivić

THE CURRENT INSIGHT INTO THE PARTS OF SPEECH

This paper presents an overview of the current theoretical explanations of the categorial polysemy at the part-of-speech level and considers the property of the Serbian lexical item *srpski* displaying it.

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

О ОДНОСИМА ИЗМЕЂУ ПРИДЕВА И ПРИЛОГА

Једна од актуелних појава у круговима научника који се баве теоријском лингвистиком, посебно оних који су англисти по ужој струци, јесте да многи од њих изражавају уверење како би најумесније било придеве и прилоге сврставати у истоветну језичку категорију, будући да им је детерминативна способност идентична. Ауторка овог рада, осветљавањем одговарајућих лексичко-граматичких датости српског језика, долази до сазнања да је поменуто уверење ипак под знаком питања, што подразумева потребу за даљим проучавањима проблемског домена о којем је реч.

Кључне речи и појмови: однос придев — прилог, детерминативно својство, надређена појмовно-језичка категорија, лексичко језгро предиката, информативна садржина, синонимични исказни корелати, атрибутско детерминативно решење, адвербијално детерминативно решење, ненумеричка квантификација, прилог као интензификатор, прилози намењени степеновању придевског значења.

У овој првој деценији XXI века заједнички став многих иностраних лингвиста према придевима и прилозима своди се на уверење да њих треба сматрати представницима једне исте појмовно-лингвистичке категорије. Тај широко заступљени актуелни приступ релацији прилог — придев има своје чврсте корене у запажањима која су, током претходног столећа, о истој тој проблематици објављивана по одговарајућим стручним гласилима.

Још давне 1970. године, на пример, Donald Davidson је обавестио заинтересоване о томе да, с логичке тачке гледишта, нема разлике између прилошке и придевске детерминације (уп. „Adverbial modification is ... logically on a par with adjectival modification“ — Davidson 1970, стр. 219), док само нешто позније, у раду McCawley 1973, добијамо прокламативно упозорење на илустративну чињеницу да у изјави *John spoke calmly* = *Џон је говорио мирно* мирноћа коју својим присуством обелодањује дати прилог уопште не разоткрива како дотични врши именовану радњу, већ какав је он лично док њу остварује, уп. „calmness is predicated not of John's action nor of John's speech but of John“ — McCawley 1973, стр. 407).

Већ крајем осамдесетих година суочавамо се с експлицитним захтевима појединаца да језички истраживачи, у својим стручним излагањима, обавезно помену и изузетну семантичко-функционалну блискост

која постоји међу придевски и прилошки оствареним лексичко-граматичким датостима. Лингвиста Andrew Radford, на пример, спада у такве појединце; он, наиме, својим колегама из струке поручује: имајте доследно у виду ту околност да је сасвим могуће придеве и прилоге третирали као представнике једне исте, њима надређене појмовно-језичке категорије (уп. „Adjectives and adverbs can be treated as different members of the same over all ... [and] should be assigned to the same linguistic class“ — Radford 1988, стр. 141).

У овој почетној деценији XXI века догађа се да понеко од језичких стручњака, при изношењу свог уверења да су придеви и прилози само два граматичка отелотворења једне исте појмовне датости, помене и то која од придевима и прилозима доступних употребних могућности тај факат собом најупечатљивије документује. Mark Baker, на пример, у одељку 4.5 своје познате књиге Baker 2003, посебно говори о томе да ту упечатљиву документацију прибавља собом чињеница да се, у толиким језицима света, не само придев, већ и прилог, може појавити у позицији лексичког језгра реченичног предиката (уп. у српском *Он је добар* и *Он је добро*).

Ово што следи биће настојање да се, на основу разматрања српских језичких факата,¹ оцени колико је умесно подржати то данас међу компетентним стручњацима преовлађујуће уверење о релацији придев — прилог.

Нису ретке српске исказне датости које, на одређени начин, том уверењу пружају пуну подршку. Постоје, рецимо, прилози чија се информативна садржина, остварена у датом исказу, идентификује спојем именице и придева изведеног од истог лексичког корена од којег је изведен и исказани прилог. О том је феномену прва код нас проговорила Душка Кликовац. Помињући, наиме, чињеницу да прилог *мало* може функционисати као временска одредба, она је посебно напоменула и ово „у исказу *мало је њрочишао*, међутим, иста та реч има статус објекта — ‘мали број страница’, ‘мали део књиге’ и сл.“ — Кликовац 1996, стр. 136.

Постоје именичке лексеме које су изведене од глагола, а које људско биће означавају као обављача тога што се глаголом именује — уп. *ѡраишии* и *гонишии*, с једне стране, а *ѡраишалац* и *гонишалац*, с друге. У таквим случајевима придеви као *сишалан* и *уѡран*, уколико су употребљени у изјавама типа *Он је њен сишални ѡраишалац*², *Они су њихови*

¹ Фактичка покрића за своја теоријска виђења појединих језичких категорија већина иностраних лингвиста последњих деценија, налази првенствено, а често и искључиво, у енглеском језичком корпусу, што је, још 1996. године, један од меродавних теоретичара, J. A. Lucy, подвргао критици, рекавши: „Common defects in existing research include working within a single language, privileging the categories of one language“ — Lucy 1996, стр. 37. Слажући се с том критичком напоменом, сматрам да никако неће бити сувишно да се и употребне могућности српских придева и прилога ставе на увид савременој, когнитивистички опредељеној, лингвистичкој јавности.

² На стр. 4 свога рада Bolinger 1967, Dwight Bolinger саопштава чињеницу да у енглеском постоје случајеви кад је могуће прибећи слободном избору између исказа с придевском детерминацијом и оних с адвербијалном, па наводи, као егземплификацију,

ујорни гониоци, налазе у изјава типа *Он њу сјтално йрайти, Они њих ујорно гоне*, које се остварују с прилошком детерминацијом, своје синонимичне исказне корелате, а говорни представници по слободном избору одлучују којој ће се верзији, у датом случају, приволети — да ли оној с атрибутским или оној с адвербијалним решењем. Њима, уосталом, стоји на располагању и трећи избор, овај: да именицу *йрайтилац*, односно *гонилац* поставе у позицију лексичког језгра реченичног предиката, па да онда радњу о којој предикат саопштава, а то је 'пратити', односно 'гонити', ближе одреде њој одговарајућим одредбеним средством, тј. прилогом, уп. *Он је СТАЛНО њен йрайтилац*, односно *Они су УПОРНО њихови гониоци*.

Има случајева кад, због комплексне семантизованости глагола, њему придодата оцењивачка одредба устројава двосмисао. Чувши, рецимо, сасвим успут, како неко, нама непознат, за некога каже *Он лейо йише*, не можемо знати шта се том изјавом хтело рећи — да ли да дотични има леп рукопис, или да су му лепи писмени састави. Нас, међутим, овом приликом занима само следећа околност: у оба та идентификаторска исказа (*ЛЕП рукойис* и *ЛЕПИ йисмени састави*) прилог се преобраћа у придев.

У свом сваке пажње вредном раду Пипер 2002, у којем се разматра феномен с називом „степеновање као ненумеричко квантификовање“ — оп. cit., стр. 52, његов аутор Предраг Пипер, помиње, између осталог, и ту (за нас, овом приликом, изузетно значајну!) чињеницу да значење ненумеричког квантификовања, које се исказује прилозима *мало* и *много* постављеним у синтаксичку позицију именичког атрибута (уп. *Одазвало се МАЛО сјуденайша, Сакуйило се МНОГО сјуденайша* и сл.), бива експлицитно идентификовано спојем именице *број* с придевом *мало*, односно *много* (уп. *Одазвао се МАЛИ БРОЈ сјуденайша, Сакуйио се ВЕЛИКИ БРОЈ сјуденайша* и сл.).

Све што је о српским језичким фактима досад изложено иде у прилог тој данас у стручним круговима изузетно широко заступљеној тврдњи да су придев и прилог само два граматички различита отелотворења истоветне појмовне категорије. Постоје, међутим, и таква сведочења језичког корпуса која њену валидност ипак подводе под знак питања.

У овде већ помињаном раду Dixon 1977 изнето је запажање да се придеви међусобно разликују по томе да ли имају или немају, наспрам себе, одговарајућу адвербијалну језичку јединицу чије могућности семантизовања у потпуности одсликавају оно што је, у том погледу, доступно датоме придеву („Adjectives differ as to whether the adverb carries the full range of meaning associated with the adjective“ — оп. cit., стр. 39). Знатно касније, у англистичкој стручној литератури почела се посвећивати потребна пажња и тој релевантној чињеници да, упркос постојећој придевско-прилошкој наспрамности има и тога да приликом

између осталог, и следеће две алтернативне изјаве: *She is a constant companion* и *She is constantly a companion*.

остварења детерминативна датост подлеже неком специфичном семантизовању које његовом придевском парњаку остаје недоступно. Тако се, на пример, на стр. 554 књиге Longman grammar 1999 помиње како енглески прилог *terribly* (= *сйрашно*), којем је одговарајући придевски корелат *terrible* (= *сйрашан*), у приликама када је постављен уз придевску реч, обавља функцију интензификатора њеног лексичког значења (иста је интензификаторска служба карактеристична и за српски прилог *сйрашно* — уп. *Он је зао са Он је сйрашно зао*). То својствено му врло негативно лексичко значење не препречује, међутим, прилогу *сйрашно* пут ка томе да се остварује у улози интензификатора придевског значења чак и онда кад то значење није негативног, већ позитивног карактера, као што то потврђује следећи пример, који књига Longman grammar 1999 наводи на стр. 554: *he is a terribly imaginative businessman* = *он је сйрашно инвенйиван йословни човек*. У „противдоказни материјал“ убраја се свакако и та чињеница да у језицима постоје и такви посебни прилози као што је српско *врло*, или енглеско *very*, који су специјализовани за то да степенују како придевска значења, тако и оно значење које се исказује нашим количинским изразом *много*.

Једном речју, имаће научници још доста посла да обаве пре него што се дефинитивно утврди треба ли или не треба у уџбенике намењене језичкој настави уносити и тај податак да су придевске и прилошке речи, у ствари, само два неидентична језичка одсликавања истоветне категорије одредбености.

ЛИТЕРАТУРА

- Baker 2003:** M. C. Baker, *Lexical Categories: Verbs, Nouns and Adjectives*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bolinger 1967:** D. Bolinger, *Adjectives in English, Attribution and Predication*, *Lingua* 18, 1–34.
- Davidson 1970:** D. Davidson, The Individuation of Events, *Essays in Honor of Carl G. Hempel*, Dordrecht, Holland, 216–227.
- Dixon 1977:** R. M. W. Dixon, Where have all the adjectives gone?, *Studies in Language* Vol. I, № 1, 19–80.
- Кликовац 1996:** Д. Кликовац, О глаголском виду у српском језику из другог угла, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, Нови Сад, 135–139.
- Longman grammar 1999:** D. Biber, S. Johanson, J. Leech, S. Conrad and E. Finegan, *Longman grammar of spoken and written English*, London, Longman.
- Lucy 1996:** J. A. Lucy, The scope of linguistic relativity: an analysis and review of empirical research, *Rethinking Linguistic Relativity*, Cambridge, Cambridge University Press, 37–69.
- McCawley 1973:** J. D. McCawley, Fodor on where the action is, *The Monist. An International Journal of General Philosophical Inquiry* 1973, Vol. 57, № 3, 396–407.
- Пипер 2002:** П. Пипер, Степеновање у граматичи и речнику (у српском и другим словенским језицима), *Зборник Мајице српске за славистику* 61, Нови Сад, 59–78.
- Radford 1988:** A. Radford, *Transformational Grammar. A first Course*, Cambridge, Cambridge University Press.

S u m m a r y

Milka Ivić

ON THE RELATION BETWEEN ADJECTIVES AND ADVERBS

In line with current theories developed predominantly for English, many linguists are likely to agree that adverbial modification is logically an a par with adjectival modification, and that, consequently, adjectives and adverbs should be assigned to the same linguistic class. The author of this article points to some Serbian data which provide new testing grounds for such a view. Her conclusion is that the problem is far more complicated and needs additional elaborations.

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ РЕЧЕНИЦА С ВЕЗНИЦИМА *КАД*, *ДОК* И *ЧИМ**

У раду се анализира понашање зависнослужених реченица с везницима *кад*, *док* (кад је његово значење слично значењу везника *кад*) и *чим* и обликом потенцијала у предикату управне и зависне клаузе. Циљ рада јесте да се утврди како се у таквим реченицама понаша облик потенцијала и има ли и каквих разлика у том погледу међу реченицама у зависности од тога који је од ових везника у њима.

Кључне ријечи и изрази: савремени српски језик, зависнослужена реченица, предикат, потенцијал, везници *кад*, *док* и *чим*.

Познато је да је потенцијал глаголски облик који у одговарајућим ситуацијама може да служи за овремењавање глаголске радње. То је у нашој научној и стручној литератури одавно забиљежено. Ради се о употреби овога примарно модалног глаголског облика за исказивање прошлих понављаних радњи. О томе Михаило Стевановић у својој великој синтакси каже следеће: „Каткада се у реченицама с предикатима и протазе и аподозе у облику потенцијала означавају радње које су се у прошлости понављале, вршиле се по неком утврђеном реду, као у примерима: Када *бих* насмејан *изашао* од жена, дочекали би ме попови и таште. (...) Чим би изишли из механџијске радње, он би дизгине пружио Вукашину. (...) Овим се обликом тада износи већ реализована радња, а то значи да такве радње нису модалне нити садрже икакве условне нијансе, већ се њима означавају радње које су се у прошлости понављале више пута. То управо имамо у случајевима као што су: (...) За летњих месеци *скупили би се* по три четири девојке које су везле или плеле. Дефосе је пролазио често поред тих девојака. Оне *би* тада још дубље *погнуле* главе, песма *би* им *се замрсила и скидала*. Младић *би се* често *загледао* у девојке. (...) Како је дошло до тога да се облик глаголског начина не употребљава више у функцији модуса, већ темпорално у релативној квалификативној служби — посебно је питање, на које није још дат одговор. Јасно је само из контекста да се ту облик једног глаголског начина не употребљава у својој модалној си-

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

туацији, и да не значи став говорног лица у одређено време, нити пак нереализовану радњу, већ ону која се у прошлости више пута реализовала по утврђеном реду, по навици. И то облику потенцијала овде даје карактер квалификативног облика¹. Милка Ивић је изнијела мишљење да је облик потенцијала у једном случају једини способан да искаже у српском језику прошлу радњу. То је случај кад је потребно исказати прошлу понављану радњу: „Самосвојност инвентара нереференцијално употребљених глаголских облика за исказивање прошлости језици обезбеђују на разне начине: усвајањем неког обличког решења које не постоји на одговарајућем плану референцијалне употребе (потенцијал у српскохрватском и лужичким језицима...)“². Истом приликом она је истакла да је у српском језику облик потенцијала једино средство за исказивање понављања свршених радњи у прошлости будући да српски перфективни перфекат нема такве могућности³.

Наша наука, међутим, није обратила довољно пажњу на последице које има у реченици појава предиката са потенцијалом с обзиром на његову овакву семантику. Тако се у Стевановићевој великој граматичи у поглављу о временској реченици ништа не говори о улози облика потенцијала у предикату. Ту се и не наводе примјери таквих временских реченица — са обликом потенцијала у предикату, какви су у прва два горе наведена⁴. Али, важно је указати на чињеницу да је М. Стевановић, уз те примјере, тамо гдје их је навео — у поглављу о синтакси глагола, констатовао да се у оваквим случајевима ради о временском значењу потенцијала у реченици. У поглављу о погодбеним реченицама М. Стевановић наводи примјере реченица са везником *кад* и са потенцијалом и са временским глаголским облицима у предикатима:

- [1] *Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац него добивалац. И срце бих вам своје дала када бих знала да бих без њега могла живјети. Када бих се женио, то без новаца не би могло бићи. То кад се подели на 9, онда излази да ће у осам секција бити по 15 посланика. Шта ће бити кад једанпут нестане тога богатства. А кад се деси да се небо наоблачи и стане да дува млак и нездрав јужни ветар, онда живот у хелијама и на дворишту постане заиста неподношљив. Када не би било онога мерзера, живјели бисмо као људи. Његова би сила извршила пробој ... кад би добили неки сектор. Кад буду видели, мислиће и казаће да си кукавица. Кад греши, човек испашта*⁵.

¹ Стевановић 1991, 717–718. Иста могућност потенцијала — исказивање прошлих понављаних радњи — наводи се и у граматичи Станојчић–Поповић 1992, 388. Оваква употреба потенцијала у српском језику одраније је забиљежена у стручној литератури.

² Ивић 1995, 52.

³ Исто, 49–50.

⁴ Једини би такав примјер могао бити *Чули бисмо је чим се љуби* стр. 878 — али се то не види у овако изолованој реченици. Ни у граматичи Станојчић–Поповић 1992 не говори се ништа о томе, што може бити и разумљиво кад се има у виду да је ријеч о средњошколској граматичи.

⁵ Стевановић 1991, 905–906. При навођењу примјера изостављао сам податке о изворима и истицао сам само облик потенцијала у предикату, што не одговара Стевановићевом истицању у реченици.

У коментару наведених примјера аутор истиче да је примарно значење ових реченица условно па су зато ту и наведене. Даље он каже да реченице у примјерима са презентом у предикату „...означавају и услов. Ми смо их зато и навели за погодбене реченице. Али оне немају само то него могу имати и друга значења, временско и узрочно“⁶. М. Стевановић, дакле, говори о присуству и других нијанси уз оно основно значење, у складу с тим каже и за примјер: *Кад не би било онога мерзера, живели бисмо као људи* — да се и у њему осјећа таква нијанса, па онда то још појачава: „А могло би се допустити да је писац и уопште хтео рећи да у ономе времену у којем не би било мерзера — они би живели као људи“ (Стевановић 1991, 907). Овдје аутор наговјештава и могућност да је у реченици примарно значење временско, али се тиме даље не бави⁷. Милка Ивић је у раду о погодбеним реченицама навела могућност да се погодбене реченице образују и са везником *кад* и утврдила услов под којим реченица с тим везником има погодбено значење: потребно је да оба предиката, протазни и аподазни, имају облик потенцијала⁸. Треба рећи да и М. Стевановић, коментаришући примјере погодбених реченица које сам мало прије навео, истиче да потенцијал у једном предикату реченице с везником *кад* захтијева да и у другом предикату буде потенцијал, а да временски облик у једноме предикату захтијева временски облик и у другом⁹.

Овом приликом се не бих дуже задржавао на реченицама са везником *кад* у групи [1] са временским глаголским облицима у позицији предиката, које се, како проистиче, третирају као модалне реченице. Ако би се оне могле сматрати модалним реченицама, онда би тешко било успоставити неку чвршћу границу између условних и временских реченица са овим везником.

Послије ове напомене може се поставити суштинско питање: ако се реченицама са везником *кад* и потенцијалом у позицији предиката исказује и временско и модално значење, како се може утврдити када се ради о модалној — погодбеној, а када о временској реченици? Има ли и какве разлике међу временским реченицама у погледу начина исказивања прошлих вишекратних радњи. Уз то, поставља се питање има ли још реченица с временским везницима и обликом потенцијала у позицији предиката којим се може исказивати и модално и временско значење. Ако има, јесу ли идентичне овим са везником *кад*.

У савременом српском језику често се јављају реченице с везником *кад* код којих је у једној клаузи предикат у облику потенцијала а у другој је предикат исказан неким претериталним временским глаголским обликом. Тако је у сљедећим примјерима:

⁶ Стевановић 1991, 906.

⁷ О овоме се не говори у граматици Станојичић-Поповић 1992 у поглављима о временским и погодбеним (условним) реченицама.

⁸ Ивић 1995, 144.

⁹ Стевановић 1991, 906.

- [2] 1. Па и кад би га, већ у рану зору, *пробудила* бајрамска свирка бубњева и зурли или дечја трка на спрату изнад њега, Давилу је *шребало* времена да се растрезни и снађе (ИАТХ, 23). 2. А и кад би дозвола за пролаз *стигла* на време, то још *није значило* да је ствар свршена... (ИАТХ, 42). 3. Био је дивовске снаге и, кад би *йойио* мало ракије, у чаршији су *штерали* с њим увек исту грубу шалу (ИАТХ, 74). 4. А и кад би мајстор опет *примеишио* његову расејаност, *идао* је први шамар оном слободном левом руком ... (ИАТХ, 189). 5. Кад би она *одјახала* низ брег пут Травника, капелан је *остјајао* на клупи пред старом парохијском кућом, као покошен (ИАТХ, 191). 6. И заиста, сваког јутра, кад би већ сунце *прешло* оштру планинску ивицу и кад би сумње и питања *учестили* и *почели* да бивају све чуднији, *јављала* се ... Ана Марија у црном костиму... (ИАТХ, 261) 7. Кад би се, после ових разговора, *враћао* кући, Давил је увек *налазио* да никад нико неће знати како скупо он плаћа своје мале успехе... (ИАТХ, 222). 8. Када му не би *кренуло*, *био* је најнесрећнији човек на свету (НИН, 7. 06. 07, 43). 9. Кад су у Конаку *хтели* да га наљуте, *пришао* би му један од њих и у разговору, са претерано жалосним лицем и сажаљењем у гласу, *рекао* за некога да заслужује пажњу... (ИАТХ, 180).

Ови примјери потврђују став Милке Ивић да се у реченицама с везником *кад* исказује модално значење потенцијалом само ако је тај облик у обје клаузе. У наведеним примјерима није тако, тј. у једној клаузи је временски глаголски облик. На овакав случај експлицитно нису указивали ни М. Стевановић ни М. Ивић. Овдје се ради о временској реченици и, сагласно томе, потенцијал има временску функцију, тј. њиме се исказује понављање радњи у прошлости. Ови примјери нам свједоче о томе да се претеритални облик јавља увијек са глаголима имперфективног вида. Потенцијал се не јавља увијек са глаголима перфективног вида, може бити и он са глаголима имперфективног вида — (7). И, на крају, распоред потенцијала и претериталног облика у зависној и управној клаузи није чврсто одређен: обје клаузе доступне су и потенцијалу и претериталним облицима.

Овакво значење потенцијала у овим реченицама је и у складу с контекстом у коме се оне налазе. Тако, на примјер, реченици у примјеру број пет претходи текст који говори о понављању радње у прошлости, и то итеративном понављању: „Једно време, почетком лета, јахала је по два-три пута у недељи до Орашја, одјახивала с пратњом код цркве, дозивала капелана и давала му упутства како да уреди цркву и кућу. (...) У њеном присуству капелан је цептио као у грозници. А госпођа фон Митерер је са насладом гледала те мршаве руке које су дрхтале и фратрово лице док је он умирао од стида што дрхти“.

Дакле, ова реченица се уклапа у шири контекст, гдје се говори о понављању радњи у прошлости. Предикатом у потенцијалу у временским реченицама с везником *кад* исказују се понављане прошле радње, и то итеративне понављане радње. Овдје треба, у виду напомене и

подсјећања, скренути пажњу на примјер број седам, који свједочи о чињеници да се потенцијал не јавља само за исказивање понављаних перфективних прошлих радњи, употребљава се он и за исказивање таквих, понављаних, имперфективних радњи, иако се у таквој функцији јавља регуларно перфекат, па и имперфекат¹⁰.

Да би се овакво значење потенцијала остварило, није потребно да једна клауза има временски глаголски облик — може у оба предиката бити облик потенцијала. То илуструју следећи примјери:

- [3] 1. А кад *би* сутра официри *кренули* даље, *наишли би* у првој касби на такав дочек... (ИАТХ, 42).
 2. Тражена роба је често висила, надохват руке, и кад *би* му каваз то *приметио*, дућанија *би* или *одговарао* да је то продато или *би* *илануо*... (ИАТХ, 166).
 3. И тек после, кад *би се* *дигао* да иде, он *би осетио* колико су му утрнуле подвијене ноге... (ИАТХ, 186).
 4. А све *би* опет *блеснуло* и *процвало*, кад *би* *угледао* коњанике из Травника (ИАТХ, 191).
 5. Али кад *би се* *десило* да се миш заиста ухвати, *пробудила би* га лупа капка ... (ИАТХ, 244).
 6. И кад *би* себи све то *објаснио*, он *би се* већ после неколико минута *ухватио* у истој мисли ... (ИАТХ, 375).
 7. Кад *би* *био* *позван* да вечера при столу Принчевом, она га *не би* ни *приметила* ... (МЦРЛ, 115)
 8. ...кад *би* му *ђенерали* *указали* на незгодан положај на десном крилу, са могућим изненађењима у Вестфалу, *признао би* да ће имати тешкоћа... (МЦС, 130).
 9. И кад *би* јој та мука *постала* неиздржљива, а то је бивало често, *дизала би се*, *уидала* код мужа, *прекидала* га у послу ... (ИАТХ, 111).
 10. ... кад *би*, при вечери, пре коцкања, *говорио*, на пример, о преговорима са Саксонском, *своменуо би* то просто тако ... (МЦРЛ, 130).
 11. Кад *би се* неки нови савезник *нудио*, он *би* *говорио* својој пратњи да је започео љубавну игру... (МЦС, 130).

И овдје се из ширег контекста утврђује временска вриједност потенцијала, што свједочи и оно што се налази у пасусу испред реченице у примјеру број један: „Све је обично бивало изглађено и уређено речима. Ајани су обећавали везиру, везир конзулу, конзул официрима, да ће непријатељско држање становништва престати“. У примјеру два на понављање, на итеративно понављање радње, указује се унутар саме реченице прилогом *често*¹¹.

¹⁰ В. Танасић 2005, 431.

¹¹ Будући да сам о начину указивања на нересференцијалност глаголске радње указивао у више наврата, в. нпр. Танасић 1996 и 2005, овдје о томе нећу детаљније говорити.

Видимо да се и у оваквим случајевима облик потенцијала јавља са перфективним и са имперфективним глаголима. У примеру девет у временској клаузи потенцијал се образује са имперфективним глаголом, а у управним клаузама он је са имперфективним глаголима. У примјеру десет у временској клаузи је имперфективни потенцијал, а у управној — перфективни. У примјеру два према перфективном потенцијалу у временској клаузи јављају се двије управне клаузе; у једној је потенцијал од имперфективних глагола, у другој од перфективних. Посљедњи примјер, број једанаест, показује да се јављају и такви случајеви гдје је у обје клаузе имперфективни потенцијал, тамо дакле, гдје би могао доћи и имперфективни перфекат. Значи, потенцијал је проширио домен употребе и на случајеве гдје не постоје ограничење за употребу перфекта.

Исти модел реченица јавља се и са модалним значењем облика потенцијала, односно јављају се у савременом српском стандардном језику и реченице са везником *кад* у којима потенцијал задржава своје примарно, модално значење. О томе свједоче следећи примјери:

- [4] 1. Тако *би изгледао* живот овог госта Барухове куће *кад би* *шребало* да буде приказан у неколико реченица... (ИАТХ, 24).
 2. *Кад би* мртваци *могли* да се крећу, они *би* живима *уливали* можда више страха и изненађења... (ИАТХ, 170).
 3. *Кад би било* по њеном расположењу, госпођа Давил *би се враћила* одмах кући, али су дужни обзир захтевали да остане на Благослову, како не би изгледало да је дошла због разговора са фра-Ивом. (ИАТХ, 278).
 4. *Кад би умео*, *кад би могао* уопште да говори, он *би рекао* отприлике овако... (ИАТХ, 454).
 5. Цео је човек изгледао као велика зборана мешина која *би сјласнула* шиштећи *кад би* је неко само иглом *убо* (ИАТХ, 178).
 6. *Кад бисмо* дубље *ироникли* у језичку суштину пасусâ, *уверили бисмо се* да су они по неким битним карактеристикама аналогни репликама дијалога (Бахтин, 125).
 7. *Кад би* говор апсолутно *игнорисао* слушаоца (што је, наравно, немогућ), онда *би се* његова органска артикулисаност *свела* на минимум (Бахтин, 126).
 8. Када *би пристао* на те изборе ..., Коштуница *би ојачао* и Тадића ...(НИН, 13. 09. 07, 19).

У овим примјерима нема ни у реченици ни у ширем контексту језичких средстава која би давала временски карактер глаголском облику потенцијала у позицији предиката. Он чува своје модално значење, а везник *кад*, као везник са уопштеним, неспецификованим временским значењем¹², нешто ублажава временски карактер и приближује се условном везнику *ако*, односно он сам није у стању да наметне временско значење облицима потенцијала, *кад* се они нађу у обје кла-

¹² Милошевић 1982, 134.

узе. Како смо видјели у примјерима из групе [2], довољно је да се у предикату једне клаузе нађе претеритални облик па да дође до временске трансформације потенцијала, тј. да он изгуби модално значење и добије временско. Поставља се питање у каквим околностима потенцијал чува своје модално значење у клаузама које спаја везник *кад*. То су услови супротни условима који доводе до временске трансформације овога модалног глаголског облика. Значи, у оквиру реченице се не могу наћи таква језичка средства која говоре о понављању радње у прошлости. Такође, таква реченица се не може уклопити у контекст понављаних прошлих радњи. То се лијепо може видјети на трећем примјеру у групи [4], гдје клаузе које слиједе иза ових спојених везником *кад* недвосмислено елиминишу могућност схватања потенцијалом исказаних радњи као понављаних. Шести и седми примјери нам свједоче о томе да се овакве реченице јављају и у научном стилу, а седми, још и то да се и у овом случају, *кад* реченица нема временско значење, *кад* потенцијал није подвргнут временској трансформацији, према везнику *кад* у управној клаузи може доћи корелатив (*онда*).

Како се види у једном случају, глаголски облик мијења своје примарно значење, те реченица с везником *кад* има временско значење, у другом случају потенцијал чува своје примарно значење, а везник губи своје временско значење. У разрешавању хомонимије пресудну улогу играју присутна језичка средства у реченици или контекст који указују на понављање радње у прошлости или на модални карактер радње.

Потенцијал се јавља и у реченицама са везничком конструкцијом *кад год*. Прије него што будем навео неке примјере таквих реченица, кратко ћу се осврнути на реченице са овим везничким скупом и претериталним облицима у позицији предиката у клаузама. Прво неколико примјера:

- [5] 1. Кад год сам *ја дошла*, они *су оишли* (Милошевић 1982, 130).
2. Кад год *смо га ђозвали*, *није дошао* (разг.).
3. Кад год *смо ишли* на излет, *ђадала је* киша (Милошевић 1982, 131).
4. Кад год *сам ђролазио* кроз овај пријестони град наших заборављених, несрећних владара, увијек *су ме обузимали* ледени трнци и чудновата дрхтава језа (Кочић, 779)..
5. Кад год *су кола сђизала* до ког шумарка, *ђрејерили* су им у сусрет свици (МЦС, 206).
6. Кад год *сам ушао* у собу, она *се ђрзала* као из сна ... (Л. Лазаревић у: Антонић 1996, 257).
7. Сеоско дете, бежао је од тежачких послова, мотику у руке није узео, говорила је његова мајка, а опет *је, кад год је сђизао*, а сти-
зао је све чешће, *свраћао* у своје Трњане (НИН, 11. 10. 07, 53).

Ове реченице се од свих претходних разликују по томе што у њима уз везник *кад* долази редовно партикула *год*. Поставља се питање има ли то неког утицаја на вриједност перфекта у позицији преди-

ката. Јер, видимо, у прва два примјера перфекат је од свршених глагола, а у шестом је перфекат од свршеног глагола у временској клаузи, док је у управној од несвршеног. Већ одавно је у нашој литератури експлицитно истакнуто да се у српском стандардном језику нереференцијалне прошле радње, па ни обична итеративност, не исказује перфективним перфектом¹³. Може се поставити питање да ли се у српском стандардном језику и нереференцијалне радње исказују и обликом перфективног перфекта, макар у неким случајевима, поред овог случаја, К. Милошевић наводи и други: Сваки пут кад сам ја дошла, они су отпутовали¹⁴, а такве примјере налазимо и у Антонић 2001, 258, и то у савременом језику.

У поменутом раду (1992, 130) Ксенија Милошевић је ове примјере навела за илустрацију исказивања нереференцијалних радњи: „*Виш екратносћ — иштеративносћ* (обично понављање) или *хабишуалносћ* (уобичајеност) ...“. У раду Антонић 2001, 186 не говори се уз овакве примјере о типу вишекратности који оне собом отјелотворују, већ се та средства наводе као показатељи темпоралне фреквенције типа + регуларност код регуларног понављања. А постоје различити типови вишекратности. Овдје је од интереса једна од подјела — подјела на *избројиву* и *неизбројиву* вишекратност. Ови примјери би илустровали собом случај избројиве или збирне вишекратности¹⁵. Овако се могу представљати и имперфективне и перфективне прошле радње обликом перфекта, о чему свједоче наведени примјери у [5]. Исказивање избројиве прошлости доступно је и облику потенцијала под истим условима, што се види на сљедећем случају:

Тако су се то доподне неколико пута сретали и раздвајали. И сваки пут *би изговорили* по неколико безначајних речи (ИАПА, 47).

И облик потенцијала у реченицама с везником *кад* може исказивати збирну вишекратност, што илуструју сљедећи примјери:

- [6] 1. А кад год *би се* те ноћи *пробудио* (нема тога ко се овде често и много не буди), фра Петар *би* по нечем *осећио* да и »нови« поред њега не спава (ИАПА, 45).
 2. Кад год *би* младић ... *дошао* до критике царског режима, Давил *се шрзао* и *губио* снагу и стрпљење (ИАТХ, 79).
 3. И кад год *би се видели*, они *су* лако *налазили* те бескрајне и пријатне теме разговора (ИАТХ, 362).
 4. Кад год *би* га Давил *срео* и са љубазним поздравом *покушао* да са њим разговара, он *би се* још јаче *повио* и још више *згрчио* лице... (ИАТХ, 365).
 5. Кад год *би* за време породичних криза или службених сукоба код фон Митерера *настђуили* оне тренутне парализе воље ..., Рота *се налазио* ту да га подржи... (ИАТХ, 368).

¹³ Ивић 1983.

¹⁴ Милошевић 1982, 130.

¹⁵ О избројивој или збирној вишекратности као типу мноштва радњи и ситуација говори се у раду Танасић 1997.

Како се види, у овом случају временска реченица са везником *кад* и обликом потенцијала у предикатима понаша се као и *кад* је посредиједи нереференцијално понављање у прошлости: у потенцијалу се јављају перфективни и имперфективни глаголи, а такође се потенцијал комбинује са перфектом. Као средство за показивање збирне вишекратности служи и везник *кад* са синтагмом *сваки њиј*:

Сваки пут кад бисмо дошли на излет њадала је киша.

Такође, и веза прилога *увијек* са *везницима кад* и *чим* обезбјеђује значење избројиве виšekратности прошлих радњи или ситуација:

Увек када је причао о том грађанском свету, йонашао се као да му никада није припадао (Медаковић у: Антонић 2001, 258).

Овим се показује да се при временској трансформацији потенцијала у реченицама с везником *kad* не исказују обавезно нереференцијалне прошле радње у различитим видовима (хабитуалност, итеративност), него се исказује у сасвим други тип понављаних радњи — такве радње које припадају збирној виšekратности. Исто као што се такве радње исказују у овако повезаним реченицама са обликом перфекта у предикатима. О овоме досад није било ријечи у нашој литератури, тј. нису се разграничавала ова два типа понављаних радњи.

У вези са оваквим реченицама, које се везују скупом *кад год* и које имају облик потенцијала, напомињем да нисам наишао на примјере гдје би потенцијал задржао своје модално значење. Није, међутим, сасвим искључена и таква могућност, односно могућност да се у таквој реченици не указује на ограничено понављање радње у прошлости, уп. *Кад год би ти дошао, ја бих ти дао књигу*. Овдје, истина, није елиминисана временска семантика везника *кад*. Нашао сам код И. Антонић један такав примјер, истина са везником *док*, гдје је потенцијал у временској клаузи сачувао модално значење (додуше, примјер је из 1889): *Чињени су кораци да ... Академија добије бесплатан стан према закону, докле се на њеном месту не би подигла зграда за њу* (Антонић 2001: 166). Уз овај наводим, са извјесном резервом, један примјер из савременог језика: То је лекција коју бу Буш морао да има на уму у јулу, *када* би Путин, како је предвиђено, *шребало* да га посети ... (НИН, 14. 6. 07; 58). У оба ова примјера неутралисано је значење итеративног понављања у прошлости радње исказане у предикату временске клаузе. Ово би могла бити и тема посебног рада. Истина, овдје се чешће јавља неки временски облик у зависној клаузи: *Кад год ти будеш дошо, ја бих ти дао књигу*.

И реченице са везником *док* међу клаузама и обликом потенцијала у предикатима јављају се у функцији исказивања прошлих понављаних радњи. О таквој могућност свједоче следећи примјери:

- [7] 1. Док би он *прелистивао* новине, Јелена би *спремала* кафу (разг.).
2. Док би они тако *зайићкивали* учитељицу, звонце би *означило* крај часа (разг.).
3. Размишљали су о путовању бродом док би се чамац лагано *крейшао* према обали реке (разг.).

4. Кад би био позван да вечера при столу Принчевом, она га *не би ни љрметила, ни оловљавала*, док би се он мучио да сакрије руке ... (МЦС, 115).

У овом случају присуство партикуле *год* уз везник не говори о томе да се глаголом у предикату исказује избројиво понављање радње: Кад би ушла, *не би ништа рекла* док год би мајка *говорила*. У томе је разлика између ових реченица и оних са потенцијалом у предикату клауза које повезује везник *кад* у споју с овом партикулом¹⁶.

До временског транспоновања потенцијала долази и у временским реченицама с везником *чим*. Тако је у следећим примјерима:

- [8] 1. Али *чим би се* кратко затишје *љриближило* крају и између Наполеона и бечког двора *љочели* односи да се затежу, конзули *би сћали* да своје посете разређују (ИАТХ, 102).
 2. *Чим би се* неки од њих мало *закашљао*, фра Лука је приставаљао на својој мангали лончић са травама... (ИАТХ, 240).
 3. *Чим би се дохватао* са њима неке узвишице, *задржао би* их и *расљоредио* ... (МЦС, 94).
 4. ... *чим би сћигао* са њима у долину, *задржао би* их и *расљоредио* да трче (МЦС, 94).
 5. *Чим би он ујутру дошао* на службу, она *би*, као случајно, *љрошла*, без перике ... (МЦС, 104).

Како се може закључити, и овдје је извршено временско транспоновање потенцијала. Овдје је нешто другачија ситуација у односу на реченице с везником *кад*. Наиме, за овакву трансформацију готово нема улогу шири контекст ни присуство синтаксичких средстава у оквиру реченице која би ту транспоновање помагала. Нема потребе за таквим средствима пошто сам везник *чим* својим специфичним значењем не дозвољава да реченица изгуби временско значење. Тако се у језичкој грађи не налазе примјери са оваквим реченицама у којим је потенцијал сачувао своје модално значење.

Као што је и уопште карактеристично за временске реченице с овим везником, у временској клаузи је готово редовно у предикату несвршени глагол¹⁷. У управној клаузи може се јавити и глагол несвршеног вида, а умјесто потенцијала — перфекат, као што је у другом овдје наведеном примјеру. Уз овај везник не може доћи партикула *год*.

На крају, све што је речено може се свести на следеће. Циљ рада је био да се утврди понашање зависнослужених реченица с везницима *кад*, *док* и *чим* када се у предикатима обје клаузе налази облик потенцијала. Резултати анализе показују да се у савременом српском стандардном језику ове реченице не понашају идентично. Реченице са

¹⁶ Овдје не бих проширивао тему питањем других, другачијих случајева употребе везника *док*.

¹⁷ Међу примјерима временских реченица са овим везником све су управо такве у Стевановић 1991, 877–878, а и у Антонић 2001 само је један, са именским предикатом, примјер гдје није такав случај — на стр. 137.

везником *кад* и обликом потенцијала у обје клаузе понашају се двојако. У *једном* случају долази до временског транспоновања потенцијала и тад се ради о временској реченици у којој се обликом предиката саопштава о нереференцијалним понављаним прошлим радњама. Ту је потенцијал и једини могући глаголски облик у српском стандардном језику кад се ради о радњама свршеног вида. Кад су у питању несвршене радње, поред перфекта јавља се опет и потенцијал. Кад се везник *кад* јави у споју са партикулом *год*, обликом потенцијала се не саопштава о неограниченом понављању, него о збирном или ограниченом мноштву радњи или ситуација, као што је случај и кад је посриједи облик перфекта у временској реченици са везничким спојем *кад год*. То у нашој научној и граматичкој литератури није било разјашњено. У *другом* случају потенцијал у сложеној реченици с везником *кад* задржава своје примарно, модално значење и не ради се о временској, него о условној реченици.

Кад су у питању везници *док* (са значењем сличним значењу везника *кад*) и *чим*, анализирана грађа није посвједочила могућност да потенцијал сачува своје модално значење; он се подвргава временском транспоновању. У реченицама с везником *док* партикула *год* не модификује глаголску радњу као кад је посриједи везик *кад*, тј. радња исказана обликом потенцијала и у таквом случају остаје нереференцијална. Ова партикула се не може ни појавити иза везника *чим* у оваквим реченицама.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001: I. Antić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Ивић 1983: M. Ivić, Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju, у књ. *Lingvistički ogledi* (21995), Београд.
- Милошевић 1982: К. Милошевић, Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 11/2, Београд, 125–138.
- Станојчић–Поповић 1992: Ж. Станојчић и Ј. Поповић, *Грамађика српског језика*, уџбеник за средње школе, (седмо издање), Београд.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса* (пето издање), Београд.
- Танасић 1996: С. Танасић, *Преглед у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 12, Београд.
- Срето Танасић 1997: С. Танасић, Збирна вишестратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи, *Јужнословенски филолог* LIII, Београд, 99–105.
- Танасић 2005: С. Танасић, *Синтакса глагола*, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*, Београд.

ИЗВОРИ

- Бахтин: Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Београд, 1980.
- ИАПА: Ivo Andrić, *Prokleta avlija*, Udruženi izdavači, Sarajevo, Београд и др., 1984.
- ИАТХ: Иго Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.
- Кочић: Петар Кочић, *Мрачајски њрошо*, Политика — Народна књига, Београд, 2005.
- МЦС: Милош Црњански, *Сеобе*, прва књига, Нолит, Београд, 1973.
- НИН: НИН, Исдељње информативне новине, Београд.

Р е з ю м е

*Срето Танасич*ИЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
С СОЮЗАМИ *КАД*, *ДОК* И *ЧИМ*

В настоящей работе рассматриваются некоторые случаи сложных предложений с союзами *кад*, *док* и *чим*. Цель работы состояла в определении поведения (функционирования) данных предложений в тех случаях, когда в предикатах обеих клауз появится форма потенциала. Результаты анализа материала показывают, что в совр. сербском стандартном языке данные предложения не функционируют идентично. Предложения с союзом *кад* и формой условного наклонения (потенциала) в обеих клаузах ведут себя двояко. В одном случае имеет место временное транспонирование условного наклонения и получается временное предложение, в котором формой предиката появляется сообщение о нереференциально повторяемых действиях в прошлом. В таком случае условное наклонение является единственной возможной глагольной формой в сербском стандартном языке, если речь идет о действиях совершенного вида. Если союз *кад* употребляется в сочетании с частицей *год*, форма условного наклонения не сообщает о неограниченном повторении в прошлом, а о собирательном или ограниченном множестве действий, как это бывает, когда речь идет и о форме перфекта. Во втором случае условное наклонение в предложениях с союзом *кад* сохраняет свое первичное, модальное значение. В таком случае речь не идет о временном, а об условном предложении.

Когда речь идет о союзах *док* (со значением близким значению союза *кад*) и *чим*, нет возможности сохранения условным наклонением своего модального значения. Следовательно, отсутствует омонимия.

В предложениях с союзом *док* частица *год* не модифицирует глагольное действие, как это бывает, когда дело касается союза *кад*, однако она не может появиться после союза *чим* в предложениях данного типа.

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ЏУС, ЂУС и ДЈУС

У овом раду разматра се изговор, акцентуација и транскрипција енглеских речи *juice* и *deuce* у савременом српском стандардном језику.

С обзиром на колебања у говорној пракси и неусаглашен став нормативиста према изговору и писању тих новијих позајмљеница из енглеског језика, аутор предлаже одговарајућа нормативна решења како би се ујединила експлицитна норма и тако решиле постојеће дилеме.

Кључне речи: англицизам, изговор, акценат, транскрипција, норма.

1.0. Енглеске речи *juice* ('dʒu:s) и *deuce* ('dju:s) ушле су у наш језик негде средином двадесетог века, а лексикографи су их почели бележити од педесетих година па даље. Иако се по томе убрајају у новије англицизме (јер се све речи преузете из енглеског језика после Другог светског рата тако класификују и означавају), ипак је од њихове појаве прошло доста времена (најмање шездесет година), па би се с разлогом могло очекивати да су се потпуно прилагодиле, тј. уклопиле у наш прозодијски, фонолошки и морфолошки систем, те да у вези с њиховом употребом у разговорном језику и статусом, односно степеном обрађености у савременом језичком стандарду нема никаквих проблема. Увид у језичку праксу, лексикографске изворе и стандарднојезичке приручнике, међутим, показује да није тако. Ту има доста проблема који захтевају детаљну стручну анализу. Отуд и потреба да се о транскрипцији тих енглеских речи, а потом и о њиховом стандардном изговору, тачније акцентуацији, у савременом српском језику каже нешто више како би се на основу изведене анализе предложила решења за потребе лексикографа (за лексикографску обраду), а пре њих и за нормативисте, посебно оне који се баве ортографском и ортоепском проблематиком и израдом одговарајућих приручника у тој области.

1.1. Поћи ћемо, пре свега, од заступљености поменутих англицизама у правописним приручницима, речницима страних речи, општим једнојезичким речницима, речницима нових речи и језичким саветницима.

1.1.1. У ранијим правописним приручницима: Белићевом *Правилу српскохрватског књижевног језика* (последње издање 1950), *Пра-*

vopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika Драгутина Боранића (последње, десето издање 1951), па ни у заједничком *Правопису српскохрватског књижевног језика* (с паралелним, садржински идентичним латиничким и ијекавским издањем, под насловом *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*) двеју Матица (српске и хрватске), Нови Сад — Загреб, 1960, ниједна се од тих речи не може наћи (нису уврштене ни у правила о транскрипцији страних речи, нити су унесене у правописни речник). Тек у задњем правопису заснованом на заједничкој норми (Анић—Силићевом *Pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*), издатом у Загребу 1986, забележено је, у делу *Opći pravopisni rječnik: džus*, и то без акцента или било каквог објашњења значења, тако да можемо само претпостављати да се то односи на један од наших англицизама (транскрибовано *juice*).

Ни у бројним правописним приручницима насталим након дисолиуције српскохрватског стандардног језика и прокламовања националних језичких стандарда (након 1990) овим позајмљеницама није посвећена нарочита пажња. Тако је у Бабић—Финка—Могушевом *Hrvatskom pravopisu* (Загреб, 1994) забележено (у делу *Pravopisni rječnik*): *džus* > *sok*. Ту бар знамо на шта се то односи, мада не и како, с којим акцен-том, ту реч треба изговарати. Овај хрватски правописни приручник следи, не само у том детаљу, и Сенахид Халиловић, па у његовом *Pravopisu bosanskoga jezika* (Сарајево, 1986) налазимо (опет само у делу *Pravopisni rječnik*) под словом *dž*: *džus*, а под словом *d*: *đus* v. *džus*, опет, дакле, без акцента, али и без упуте на значење (што је назадак у односу на Бабић—Финка—Могушев приручник, где, како је већ речено, можемо сазнати на шта се та реч односи). Правописни приручници на српској страни, почев од озваниченог *Правописа српског језика* тројице аутора: М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице (у издању Матице српске, Нови Сад, 1993), па потом и низа алтернативних ауторских дела те врсте, као што су *Правопис српског језика са рјечником* Р. Симића, Ж. Станојчића, Б. Остојића, Б. Ћорђића и М. Ковачевића (Никшић—Београд, 1993), *Правописни приручник српског књижевног језика*, који је приредила *Правописна комисија*, одговорни редактор др Радоје Симић (Београд 1998) или *Правопис српског језика — приручник за школе* М. Дешића (Земун, 1995. и више каснијих издања, од којих је треће, допуњено издање, 1998, одобрило за употребу Министарство просвете Републике Србије), нису забележили англицизме о којима је овде реч, иако су те лексеме присутне у свакодневном говору, а њихово писање, па и изговор, изазива различите недоумице.

1.1.2. У речницима страних речи стање је нешто боље, али не и задовољавајуће, јер они различитим транскрипцијама уносе још више забуна. У Вујаклијином *Лексикону страних речи и израза* (Београд, 1954) није забележено ни *џус* ни *ђус* (две различите транскрипције енглеског *juice* сок), али се ту сусреће „*дјус* (енг. *deuce*) двојка у картама и у коцки; у тенису: једнак број бодова, тј. кад су обе стране једнако јаке, напр. кад обе имају 'четрдесет' (forty)“⁴. У каснијим ће се, допуњеним издањима тога речника објашњење уз одредницу *дјус* ме-

њати и допуњавати, али ће се увек односити на транскрибовано енглеско *deuce*. Уз то ће се појавити и „*ђус* (енг. *juice* воћни сок; течност“ (в. IV издање, 1991). Други, на нашем говорном простору такође познат и популаран приручник те врсте, Клаићев *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica* (Загреб, 1951) енглеско *deuce* не транскрибује *djūs*, како је у Вујаклије, само без акцента (*дјус*), него управо *đūs*, с тумачењем које ће касније, заједно с таквим обликом и акцентом, преузети, поред осталих, и *Речник* Матице српске (књига I, Нови Сад — Загреб, 1967), затим *Речник* САНУ (књига V, Београд, 1968), овде с развијенијом и делимично измењеном дефиницијом значења из проширеног издања Клаићевог *Rječnika* (1958), па онда и редактори каснијих издања Вујаклијиног *Лексикона*, али доследно под одредницом *дјус*. Приређивач новијих издања Клаићеве књиге, његов син Жељко, унео је уз *đūs* још и „*džūs engl. (juice) sok voća i sl.; tekućina...*“ (в. у изд. 2002).

Занимљиво је како та два англицизма представља др Радомир Алексић у своме *Rečniku stranih reči i izraza* (Београд, 1978). У њега нема облика *djūs*, а под одредницом *đūs* даје значења обеју тих позајмљеница из енглеског језика. Ту дословно стоји овако: „*đūs m (engl. deuce — двојка) 1. sport. izjednačenje; stanje u nekim sportskim igrama (u tenisu, odbojci itd.) kada poeni stoje izjednačeno i kada su jednoj strani potrebna dva uzastopna poena za pobjedu. 2. (engl. juice) sok od voća; tečnost; isp. džus*“. У колони под *DŽ* стоји опет: „*džūs m (engl. juice) sok od voća; tečnost; isp. đus (2)*“. Ту се, дакле, енглеско *juice* (сок) транскрибује као *đūs* и *džūs*, а *deuce* (спортски термин) само као *đūs*, а не и *djūs*. Насупрот томе, у обимном *Rječniku stranih riječi* Владимира Анића и Иве Голдштајна (Goldstein), издатом у Загребу 2002, дата је друкчија транскрипција, па ту под *DŽ* налазимо: „*džūs m voćni sok ◇ engl. juice*“, а под *D*: „*djūs m (nom. mn. djūsovi) sport. stanje u tenisu i stolnom tenisu kada su bodovi izjednačeni (kod 40:40 odnosno 20:20 i više), jednoj od strana za pobjedu su potrebna dva boda više; izjednačenje term ◇ engl. deuce ← srfr.: dva ← lat. duo(s)*“. Ликови *djūs* (од енгл. *deuce*) и *đūs* или *đūs* (од енгл. *juice*) нису заступљени. Исте године (2002) исти издавач (Novi Liber) објавио је у Загребу и *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, чији је један од главних аутора био Владимир Анић, коаутор већ поменутог *Rječnika stranih riječi*. По свему судећи, он је ту обрадио одреднице *djūs* и *džūs*, па се стога и транскрипција, и акценти, и дефиниције значења у та два извора у целини подударају. Овде се, додуше, појављује и *đūs*, али то нема никакве везе с енглеским *deuce* или *juice*. То је наш ономотопејски узвик, који, према аутору *Hrvatskog enciklopedijskog rječnika*, значи: „*slijed glasova kojim se predocuje i bilježi zvuk koji nastaje jakim udarom o tvrdu podlogu*“. Отуда, онда, и глагол *ђускаити*, чије је значење познато, нарочито међу младима, који воле да *ђускају* по игранкама и дискотекама.

1.1.3. Општи једнојезички речници, као што су *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), или *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ) ослањају се, као што је већ речено (у т. 1.1.2.), на

Клаића (први на издање 1951, други на издање 1958), па ту налазимо само **ђус** (с дугосилазним акцентом), и то са значењем спортског термина (енгл. *deuce*).

1.1.4. Може се разумети што РМС и РСАНУ нису уврстили да нас тако чест англицизам као што је **ђус** или **ђус** (енгл. *juice*), јер тада (1967. и 1968) та реч није била толико раширена, па се није нашла ни у корпусу од кога су полазили у састављању алфабетара. Мање је, међутим, оправдано што су, ослањајући се на лексикографски извор у одабраном корпусу грађе за ексерпцију (Клаићев *Rječnik stranih riječi*), састављачи тих речника унели лошију транскрипцију енглеског *deuce* — **ђус**, иако им је као један од извора стајао на располагању и Вујаклијин *Лексикон страних речи и израза* (1954), где пише **дјус**, па су могли, прихватајући уз то Клаићев акценат, тај англицизам забележити у облику **дјус**. Стога је нормално било очекивати да те пропусти исправе наши речници нових (и најновијих) речи, којих у србистици има доста. То су: *Rečnik novih reči* Јована Ђирилова (1982), *Речник нових речи* Ивана Клајна (1992), *Dictionary of Serbian, Croatian, and Bosnian New Words* Данка Шипке (2002), *Велики речник нових и незабележених речи* Ђорђа Оташевића (св. 1, 2004), те, посебно, *Rečnik novijih anglicizama* Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер (2001). Али, ни ту се, нажалост, не могу наћи потпуни подаци. Речник Д. Шипке намењен је корисницима који су изворни говориоци енглеског језика, па не доноси наше англицизме, Оташевићев је пројекат најамбициознији, али је још на почетку реализације (изашле су тек две свеске слова А тако да у њему нису обрађене лексеме о којима овде расправљамо), а ни остали наведени извори нису им посветили довољно пажње. Ђирилов није уопште забележио *djus* или *đus* у значењу спортског термина (енгл. *deuce*), већ само „**ђус** (engl. *juice*, od franc. *jus* sok) sok od voća“. Клајн такође ни на који начин не бележи спортски термин преузет из енглеског (*deuce*), али зато даје исцрпнију информацију о транскрипцији и употреби енглеског *juice* у нашем језику. Ту, на стр. 95, стоји:

„***ђус** м (Ћир) = **џус** (Клаић), **воћни сок**. — Без доброг доручка ништа не треба почињати. Мој избор је готово увек исти: **ђус**, бела кафа и кајгана. *Те*. Литар **ђуса** од поморанџе у овој продавници стаје само четрнаест динара. *ТВБ* // Енгл. *juice* сок“.

Овде су, као што се види, дате две различите транскрипције, једна преузета од Ђирилова, а друга од Клаића, при чему је она прва означена астериском (звездицом), која, према ауторовом објашњењу техничких скраћеница и знакова, значи да је то „погрешан облик“. Према томе, Клајн, бар у овој књизи, сматра да је правилно једино **џус**. То, међутим, потпуно одудара од датих примера, у којима се појављује само онај први, „погрешни“ облик — **ђус**. Штета је што у овом речнику, као ни у Ђириловљевом, нису дати акценти тако да не знамо како то **џус**, по њима, треба изговарати: **џус** (с дугосилазним) или **џус** (с краткосилазним акцентом).

Супротно Клајну, који се, прихватајући Клаићеву транскрипцију, а, вероватно, и с ослонцем на изворни изговор у енглеском, определио

за облик *џус*, састављачи *Rečnika novijih anglicizama*, што би требало да буде и најпоузданији извор за ову врсту позајмљеница, бележе само облик *ђус*, и то с оба акцента. У том вредном лексикографском делу стоји јасно: „*đus*, а *m* /*dūs*/ ili /*đūs*/“, уз још неке важне информације: да је у српском стандарду неприхватљив изворни правописни лик *JUCE*, који је део ширег енглеског израза *orange juice*, што у нас значи „густи сок од поморанџе“, те да само то значење не постоји у енглеском језику, тј. да се ради о псеудоанглицизму (у енглеском је *juice* сок уопште). Ни овде није наведена транскрипција енглеског *deuce*, вероватно зато што је раније регистрована и обрађена у нашим речницима, па не припада најновијим англицизмима. Из истог разлога нису томе посветили пажњу ни Ћирилов, ни Клајн, иако је за то било разлога: прво, што је то, ако не најновија, оно ипак новија позајмљеница и, друго, што постоји потреба да се рашчисти с писањем и изговором те речи у нашем језику. Али они су, сигурно, полазили од уверења да је то посао нормативиста, у чему су потпуно у праву, па ћемо се ми овде морати и тиме позабавити, кад већ састављачи правописа то нису учинили (а морали су).

1.1.5. Међу приручницима у којима се разјашњавају различите језичке недоумице и дају савети о употреби овог или оног облика који се јавља у пракси и сл., у тзв. језичким саветницима, а таквих приручника код нас има доста, једино је Иван Клајн у *Речнику језичких недоумица* (пето издање, прво ћирилично, Српска школска књига, Београд, 2000) рекао нешто у вези с англицизмима који су предмет наше расправе. На стр. 73. тога популарног, поузданог и корисног приручника пише: „*ђус* (од енгл. *juice*) требало би да гласи *џус*, али је реч непотребна поред нашег израза (*воћни*) сок. Друго је *ђус* као тениски термин, од енгл. *deuce* (тачније би било: *дјус*)“. Под словом *Џ* дата је само упута: „*џус*: в. *ђус*“, а облик *дјус*, на који аутор упућује као „тачнији“ у значењу тениског термина (од енгл. *deuce*) није уопште уврштен као одредница, макар и с упутом на *ђус*. Цитирано објашњење под *ђус* заступљено је већ у првом издању *Језичких недоумица* (1981) и без икаквих измена налази се у свих пет издања, само што је од другог издања (1987) додата упућивачка одредница: „*џус* в. *ђус*“. То значи да Клајн није мењао своје мишљење о тим двама англицизмима и њиховој употреби у савременом српском језику. У осталим нашим језичким саветницима, као што је већ речено, о томе се не може наћи ништа, чак ни у темељито урађеном *Српском језичком приручнику* четворице угледних аутора: Павла Ивића, Ивана Клајна, Митра Пешикана и Бранислава Брборића (друго, допуњено и измењено издање, Београдска књига, Београд, 2004), па ни у рецентном *Српском језичком саветнику*, који су саставили Егон Фекете, Драго Ћупић и Богдан Терзић (Београд, 2005).

1.2. Дати преглед показује велику шароликост у односу наших лексикографа према двама у говорној пракси прилично раширеним англицизмима, и то и у погледу заступљености у речницима (чак и речни-

цима страних речи), и у погледу начина њиховог представљања и обраде, те потпуну незаинтересованост српских нормативиста за регулисање начина њиховог писања и изговора. Остаје, дакле, потреба да се то шаренило доведе у какав-такав ред, па да се, на основу детаљне анализе, лексикографима и нормативистима, а тиме и стандарднојезичкој пракси, понуде стручно заснована, практична и прихватљива решења. То, међутим, није лак задатак, јер је у овом случају тешко одлучити који транскрипциони лик и који начин изговора (акценат) одабрати и препоручити. Тако за преузето енглеско *juice* (воћни сок) имамо више могућности: *џџс*, *џџс*, *ђђс* и *ђђс*, а за *deuce* (спортски термин): *дђџс*, *дђџс*, *ђђс* и *ђђс*, при чему неки од могућих начина писања и изговора тих двеју речи воде у хомонимски судар, па се на тај начин повећава могућност тзв. „неутрализације“, а тиме и стварања извесних нејасноћа у говорној (усменој и писменој) комуникацији. Зато се при одабирању решења мора и о томе водити рачуна.

2.0. У тражењу решења поћи ћемо прво од адаптације енглеског *juice* у нашем језику, а потом и спортског термина *deuce*, имајући посебно на уму да треба обезбедити њихово јасно разликовање, како у пракси не би долазило до недоумица и неспоразума, али и то да те две речи имају различит статус и фреквенцију у лексику српског језика: прва је, иако и по значењу и по функцији и сама термин, у општој, скоро свакодневној, употреби, док је друга специфичан спортски термин, који се употребљава много ређе, углавном у преносима тениских такмичења, и то као део ужег терминосистема (преузетог у целини из енглеског језика, претежно у изворном изговору) и везаног за тенис, а врло ретко и за неке друге спортске игре. Кренимо, дакле, редом, без много околишавања — *in medias res*.

2.1. Бирајући између четири могућности преношења у наш језик енглеске речи *juice*: *џџс*, *џџс*, *ђђс* и *ђђс*, мислим да треба препоручити ову последњу: *ђђс* (или, у српској латиничкој графици: *đđs*), уз, евентуално, акценатску дублету *ђђс* (лат. *đūs*), иако би, према изворном изговору у енглеском требало да гласи *џџс* (латиницом: *džūs*). То је двострука преинака изворне лексеме: морфолошка и прозодијска, али би је ипак требало прихватити, јер је толико раширена у свакодневном говору да би се друкчије нормативно решење осећало као насиље. Нигде, наиме, нисам чуо, а то ми потврђују и бројни информатори са српскога говорног простора, да неко у кафани, кафићу или ресторану наручује *џџс* (од поморанце, наранџе и сл.). Сви говоре *ђђс*, а само неки (у Београду или Новом Саду) и *ђђс*. Да је то тако, потврђује и чињеница да у већ поменутом и цитираном Клајновом *Речнику нових речи* нема одреднице *џџс*, него само *ђђс* (иако је означена као погрешан облик), а још више примери који се ту дају као потврда: у обе је реченице, ексцерпирани из писаних извора, *ђђс*, а облика *џџс* — нема. У таквим случајевима, кад нешто у језику, разговорном и књижевном, толико превлада да нико, или готово нико, друкчије не говори и не пише, спорном се облику мора признати стандардност, тј. мора се прихватити као

нормалан и правилан облик и у стандардном језику. Ово нарочито кад су у питању преузимања речи (а поготово имена) из других језика. То су схватили и састављачи *Rečnika novijih anglicizama*, па су дали само одредницу **đus** (с два могућа акцента, један који одговара изворном изговору, а други нашој претежној говорној пракси), док облик **džus** нигде не наводе. А они најбоље знају да је управо тај облик (са *dž*) ближи енглеском стандардном изговору речи *juice*.

Клајн је потпуно у праву кад у *Речнику језичких недоумица* каже да је реч *ђус*, која би, према изговору у енглеском, требало да гласи *џус*, „непотребна поред нашег израза (*воћни сок*)“. То је добар савет са становишта културе говора. Али то не мора да значи да треба игнорисати страну реч проширену у говорној пракси (и усменој и писменој) тиме што се неће уносити у речнике, чак ни у речнике страних речи, где корисник такође може наћи наш одговарајући израз за англицизам *ђус* — (*воћни сок*, па ће, уз добра упутства о правој мери употребе страних речи, која би требало да даје школа у оквиру културе изражавања, и сам посегнути за нашим изразом, а не страним. У том смислу речници страних речи, па и општи речници, имају своју улогу и у развијању културе говора, а то неће постићи ако њихови аутори занемаре део језичке стварности тако што неће уносити стране речи за које имамо своје замене. Према томе, англицизам *ђус* (*воћни сок*) свакако треба унети у речнике, а, с обзиром на недоумице у вези с његовим обликом и изговором, и у нормативне приручнике.

2.2. Од четири могуће варијанте настале преузимањем енглеског термина *deuce* у наш језик: *дјус*, *ђјус*, *ђус* и *ђјус* мислим да је најприхватљивија она прва: *дјус*. За то постоји више разлога: 1) то је термин који није раширен у свакодневном говору, бар не у мери колико *ђус*, па се његов облик и изговор нису могли искристализирати у говорној пракси; 2) као спортски (углавном тениски) термин он припада ужег терминосистему који, заправо, и није ушао у наш језик, него функционисе у оквиру енглеске спортске терминологије, која се употребљава у међународним тениским такмичењима, не само код нас него и другде у свету, а у коју спадају и *fifteen*, *thirty*, *forty*, *forty all* итд., с изговором који одговара ортоепским правилима енглеског језика, па је у том контексту најближи транскрипциони облик и најближи акценат у нашем језику за *deuce*, који је једини од наведених термина делимично одомаћен, управо *дјус*; 3) и Клајн, да подсетимо, у *Речнику језичких недоумица* напомиње у вези с транскрипцијом те речи да би „тачније... било: *дјус*“; 4) на тај начин јасно ће се у изговору и писању разграничити англицизми *ђјус* (од *juice*) и *дјус* (од *deuce*), па је тиме искључена непотребна хомонимија, која може, евентуално, стварати забуне, мада је то, с обзиром на различита подручја употребе у пракси готово искључено, а уз то и двострукости, као нпр. у Алексићевом *Rečniku stranih reči i izraza*, где се дају оба облика с истим значењем и нагласком: **džus** и **đus**, при чему је овај други облик обрађен под једном одредницом заједно с обликом **đus** (од енгл. *deuce*), као да се ради о полисемији, а не хомонимији!?

3. На крају ове кратке расправе могло би се рећи следеће:

Прво, заступљеност и начин обраде двају анализираних англицизама у нашим речницима, нормативним приручницима и језичким саветницима показују крајњу неуједначеност и недоследност. То само по себи, јер се не ради само о том случају него и о многим другим, указује и на стање наше науке о језику, степен њене развијености, организованости и ажурности у праћењу актуелних језичких појава.

Друго, понуђена решења у вези с прихватањем енглеских речи *juice* и *deuce* у српском језику, и у погледу начина транскрипције и у погледу изговора (акцента), треба стручно претрести на страницама овог или неког другог часописа, па их потом, уз одговарајућу обраду, унети у речнике и нормативне приручнике, правописне пре свих.

Треће, овај рад је написан, поред осталог, и зато да скрене пажњу на оно што је овде, као прво и друго у т. 3, управо речено уместо закључка.

S u m m a r y

Milan Šipka

DŽUS, ĐUS and DJUS

The author addresses the pronunciation, stress, and orthography of the English loan-words *juice* and *deuce* in contemporary standard Serbian. Given inconsistencies and variations in the spoken languages, and the lack of a generally accepted opinion among normative linguists, the present paper offers the appropriate normative solutions and advocates their coverage in the manuals of orthography and dictionaries of standard Serbian.

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НЕКИМ ИЗРАЗИМА СА ЛЕКСЕМОМ *ГЛАС* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

У раду се анализирају изрази (фразеологизми) са лексемом *глас* који у најширем смислу изражавају појмове „говорити“, „мислити“, затим изрази који изражавају начин на који се одвијају поменути процеси, као и изрази који изражавају особину идентификовану на основу ситуације говорења, мишљења. Применом граматичких и семантичких критеријума утврђују се продуктивни структурно-семантички типови у оквиру семантичког поља које је предмет анализе. Такође, на основу значења израза са лексемом *глас* описује се мотивација, односно семантички однос израза према бази која је условила настанак конкрет-ног фразеолошког значења.

Кључне речи: лексема *глас*, израз (фразеологизам), значење, граматички и семантички типови.

1. Значења лексеме *глас* у српском језику показују полисемну разуђеност која одражава различите домене употребе ове именице. Тако се именица *глас* најпре употребљава у значењу звука који производе људски говорни органи, затим у значењу говора, певања, потом, у домену фонетике именица *глас* обично означава артикулисани звук као основни елемент говора који улази у састав слогова и речи, а у домену музике именица *глас* се може употребити у значењу певачког типа према регистру тонова које певач може певати. Полисемна структура ове лексеме развија се и даље, па се именицом *глас* означава и оно што може бити остварено звучном артикулацијом, као што су вест, новост, обавештење, али и чувеност, гласитост, слава, затим мишљење, став, оцена и сл. На сличним семантичким основама, као што ће нам анализа показати, заснована су и значења израза са лексемом *глас*.

2. Предмет овог рада представљају изрази (фразеологизми) са лексемом *глас*, који у најширем смислу изражавају појмове „говорити“, „мислити“, затим изрази који изражавају начин на који се одвија процес говорења или се адвербијално значење заснива на одсуству та-

---

¹ Рад је прочитан 29. 3. 2007. г. на Четвртој мултидисциплинарној конференцији истраживача у областима хуманистичких и друштвених наука, која је била посвећена теми *гласа* у језику и књижевности у организацији Удружења *Philologia* са Филолошког факултета у Београду.

квог процеса, као и изрази који изражавају особину идентификовану на основу ситуације говорења или мишљења.

Циљ рада је да се на основу граматичких и семантичких критеријума утврде продуктивни структурно-семантички типови у оквиру семантичког поља које је предмет анализе, као и то да се на основу значења израза са лексемом *глас* утврди мотивација, односно семантички однос израза према бази која условљава настанак конкретног фразеолошког значења. У анализу значења израза са лексемом *глас* укључићемо и неке когнитивне појмове.

3. На основу грађе из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (даље РСАНУ) примећујемо да се изрази са лексемом *глас*, поред осталог, разликују по граматичкој структури, као и по граматичком и лексичком значењу. На основу уобичајене класификације израза (в. Мршевић-Радовић 1982: 142–143; Станојчић–Поповић 1997: 175–176), поменуте изразе са лексемом *глас* можемо поделити према структури на:

- предлошко-падежне конструкције: *из свег(а) гласа, иза гласа, на гласу (добру, злу и сл.), на (у) сав глас;*
- синтагме: *без њрага и гласа, изнећи, износићи (некога) на (зао) глас, да(ва)ћи на глас, да(ва)ћи гласа (од себе, о себи), великим гласом, живим гласом, ни њрага ни гласа, целим гласом и*
- реченичне изразе: *бије га (их и сл.) глас, глас има, шито га (их и сл.) глас (до)носи (даје и сл.)* итд.

Што се значења тиче, већину наведених израза чине глобални фразеологизми, тј. они фразеологизми код којих постоји узајамна зависност међу пунозначним речима које их чине, тако да се ниједна компонента не издваја као носилац фразеолошког значења (уп. Мршевић-Радовић 1982: 142). Ређи су компонентни изрази типа „отићи без њрага и гласа“, у којима је само један њихов саставни део, *без њрага и гласа*, носилац фразеолошког значења.

Ипак, најважнија и семантички најбогатија компонента међу поменутим фразеолошким јединицама у фразеолошком гнезду је именичка компонента *глас*. Спојивост са лексемом *глас* у оквиру гнезда условљава граматичко значење израза.

Тако, на пример, фразеолошке јединице које изражавају ситуацију „говорења“, „мишљења“ најбоље представља глагол (уп. Мршевић-Радовић 2002: 235). С друге стране, изрази у којима је именица *глас* лексички спојена са неком другом врстом речи, нпр., са предлогом или придевом, или са предлогом и придевом, обично ће реализовати адвербијално значење. Као ређи случај придевске реализације значења издвојићемо израз *на гласу (добру, злу и сл.)* у значењу 'познат, чувен (по добру, по злу или уопште)'.¹

4. Фразеолошке јединице са лексемом *глас* разврстаћемо у семантичка поља или групе према појмовном значењу, а потом анализирати њихову мотивацију.

Наиме, на основу грађе из РСАНУ, примећујемо да највећи број забележених израза изражава појмове „говорити“, „мислити“, у којима је ситуација говорења, мишљења представљена глаголом. Овде спадају следећи изрази: **бије га** (их и сл.) **глас**, у значењу 'влада о њему (њима и сл.) извесно мишљење, прича се о њему (нешто), чувен је, познат је', **глас је** (беше и сл.), **глас има**, у значењу 'говори се (говорило се и сл.), прича се, чује се', **да(ва)ти на глас**, **пустити па глас**, **(у)чинити (на) глас** у значењу 'јавити, јављати, објавити, објављивати, обзнанити, да(ва)ти знак (некоме)', **да(ва)ти гласа** (од себе, о себи) у значењу 'јавити се, јављати се', **изаћи, излазити** (избити, испанути, доћи) **на глас** (понекад с придевом: **на зао глас** и сл.) у значењу 'стећи, стицати глас, постати познат, чувен (по добру или злу)', **изнети, износити** (некога) **на глас** у значењу '(у)чинити да се о некоме говори (обично ружно), створити, стварати о некоме глас', **не дати до гласа** (некоме) у значењу 'не моћи проговорити', **ни трага ни гласа** (некоме, од некога, нечега) у значењу 'нестао (нестало и сл.) незнано куд, да се не зна где је и шта је с њим (њом и сл.)', **(по)дићи, (по)дизати глас(а)** у значењу 'заузети се, заузимати се, јавно, отворено иступати, иступити (за нешто, против нечега)'.

На основу наведених израза запажамо да се значења лексеме *глас* углавном перципирају као значења која припадају другим, конкретнијим доменима. Наиме, лексема *глас* се у неким изразима перципира као предмет, средство или се употребљава у антропоморфизованом значењу, па тако *глас* може да се **йодигне** или **сйусйи**, *глас* се некоме може **дайи** у циљу некаквог упозорења, а у неким случајевима *глас* може и да „**бије**“. У неким примерима значење именице *глас* перципира се као флуид, па се тако *глас* **шири**, **йреноси**, **йушйа**, али се не може скупити, повратити или повући. Затим, у неким изразима *глас* се перципира као простор, па је, стога, уобичајена његова спојивост са предлозима, у акузативним или локативним конструкцијама као у примерима **изаћи, излазити** (избити, испанути, доћи) **на глас**, **бити на гласу**, **изнети, износити** (некога) **на глас**.

Идиоматска разуђеност лексеме *глас* произилази из полисемне структуре основних значења, па ће се и значења израза који су предмет анализе тицати семантичке везе са неким значењима лексеме *глас* у самосталној употреби, као што су: вест, новост, порука, обавештење, затим оно што се прича, гласина, непроверена вест, потом сазнање о некоме, мишљење које влада о некоме или нечему, општа оцена, поглед и сл.

Као што смо напред истакли, већина израза са лексемом *глас* изражава ситуацију говорења, обавештавања, мишљења, поступања, па тако ови изрази најчешће реализују неко глаголско значење.

Тако се израз **отићи** (нестати и сл.) без трага и гласа, у којем је лексема *глас* у лексички спој унела значење 'вест, обавештење, порука', употребљава у значењу 'отићи бестрага, незнано куд'; нпр.: Како пригрије летно сунце ... нестане Пилипа преко ноћ, без трага и гласа (Козарац Ј., РСАНУ). Такође, лексема *глас* са основним значе-

њем 'вест, обавештење' налази се и у изразу **давати, пустити (на) глас** у значењу 'јавити, јављати, објавити, објављивати' и сл., као у примерима: *Дали су му глас да бјежи*, али он није хтио (Павићевић М. М., РСАНУ); *Дај на глас свој војсци*, да сви сложено ударе правцем, којим ћу ја крчити пут (Томић Е. Ј., РСАНУ). Глаголско значење реализује и израз **глас је, глас има** који је у конкретном контексту употребљен у значењу 'говори се (говорило се и сл.), прича се, чује се', дакле, опет у вези са ситуацијом говорења, мишљења, нпр.: *Глас је да је [овај портин обичај] постао од оно доба када је Милош Обилић приступио к Мурату ... и цару турио нож у срце* (Војновић Л., РСАНУ); *О њему је био глас да је више малодушан но великодушан* (Миљанов М., РСАНУ).

У неким изразима као што су **подићи глас** или **немати глас** основно значење лексеме *глас* је материјализовано у смислу перцепције гласа као средства испољавања моћи, снаге. Тако се, с једне стране, употребом израза **подићи глас** изражава ситуација јавног, отвореног иступања (*за нешто, њоштив нечега*), вербалног супротстављања некоме, претња, док се, с друге стране, у изразу **немати глас** немање гласа, тј. ћутање перципира као немање снаге, моћи.

У вези са значењем лексеме *глас* и употребом ове лексеме у изразима са глаголом *имати*, односно његовим одричним обликом *немати*, поменућемо синонимну лексему *абера* (од тур. *haber*) и израз у којем се ова лексема јавља: **ни абера немати**. Лексема *абера*, чије је основно значење у српском језику 'глас, вест, новост, порука', употребљава се у изразу **ни абера немати** у емотивно-експресивном значењу 'не марити, не хајати, не обазирати се, не бринути се'. РСАНУ наводи и следеће примере: *А књаз зато ни абера нема* | Но разури тврда Колашина (НП Вук); *Човек умире, деца му скапавају од глади ... а ви ни абера* (Ранковић С).

Пошто се поседовање гласа према језичкој слици света перципира као знак живости, постојања, па се изразом **имати глас** означава 'поседовање моћи, снаге', односно изразом **немати гласа** или **не дати до гласа** изражава супротно значење 'немати моћ, снагу', лексема *глас* у изразу типа **да(ва)ти гласа (од себе, о себи)** реализује значење 'јавити се, јављати се', које је засновано на општем значењу 'указати на присутност, постојање', нпр.: *Кад лебди опасност над њима, увуку се у себе и не дају гласа од себе* (Козарчанин И., РСАНУ); *Син му је ... био премештен у провинцију, одакле више није дао ни гласа* (Јевтић Б., РСАНУ).

У поређењу са изразима које смо описивали у вези са ситуацијом обавештавања, супротстављања, негодовања, изражавања снаге, моћи и сл., изрази типа: **бије га (их и сл.) глас; изаћи, излазити (избити, испанути, доћи) на глас; изнети, износити (некога) на глас; на гласу** изражавају опште мишљење, став, јавну оцену о некоме. Овде ћемо, као и у претходним случајевима, најпре размотрити значење фразеолошких компоненти које улазе у састав конкретних израза.

Наиме, у основни облик израза **изаћи, излазити (избити, испанути, доћи) на глас** глаголи *изаћи, излазити* уносе значење 'крећући се стићи или стизати на неко издвојено и уздигнуто место, попети се, пењати се, појавити се, појављивати се, избити, избијати', док се именица *глас* у поменутом изразу перципира као 'простор уздигнут у односу на други простор'. Фразеолошко значење израза **изаћи, излазити (избити, испанути, доћи) на глас** остварује се метафоризацијом слике коју бисмо могли уопштити као сцену на којој је особа којој се суди на основу поступака, добрих или лоших особина и сл. Излазак на овај простор није директно условљен вољом онога који је објекат оцене, што показују и следећи примери који се наводе у РСАНУ: Газда Ђорђе је одавно *изишао на глас* због своје велике радње са шљивама и свињама (Ранковић С.); У то доба ... почео [је] *излазити на глас* и као писац и као глумац (Поповић Б.); Том сам се приликом упознао с Марком Царем, који је био *изишао на глас* као књижевник (Ђукановић И.).

У наведеним примерима са изразом **изаћи, излазити (избити, испанути, доћи) на глас**, са структурно-семантичког становишта посматрано, објекат оцене функционише као граматички субјекат реченице.

У вези са изразима у којима је лексема *глас* спојена са предлогом *на* поменућемо и израз **на гласу (добру, злу и сл.)**, који реализује придевско значење „познат, чувен (по добру, по злу или уопште)“, нпр.: Никад не бијаше побожњак *на гласу* (Нехајев М., РСАНУ). Овај израз се може наћи и у споју са помоћним глаголом, нпр., **бити на гласу**, у којем израз **на гласу** у реченици има функцију прилошког дела предиката, нпр.: На гласу је да очи лечи (Батут-Јовановић М., РСАНУ).

Као што нам примери показују, објекат оцене и у овом случају функционише као граматички субјекат реченице.

На сличној когнитивној представи заснована је и употреба израза **изнети, износити (некога) на глас** са значењем '(у)чинити да се о некоме говори (обично ружно), створити, стварати о некоме глас'. Овде су у основни облик израза ушли глаголи *изнети, износити* са значењем 'поставити, постављати некога да буде предмет критике (обично негативне)', нпр.: Изнијеће те *на глас*, ако опазе, да се са мнош дружиш (Николић Р., РСАНУ); Неку радничку дјевојку је изнио на зао глас, што јој је под прозором ... пјевао (Бартуловић Н., РСАНУ).

У поређењу са реченицама у којима су употребљени изрази **изаћи, излазити (избити, испанути, доћи) на глас** и **бити на гласу**, у реченицама са изразом **изнети, износити (некога) на глас** објекат оцене у семантичком смислу јесте и граматички објекат реченице, нпр.: Изнијеће те *на глас*, ако опазе, да се са мнош дружиш. Неку радничку дјевојку је изнио на зао глас, што јој је под прозором ... пјевао.

Међу изразе који изражавају „мишљење, став, оцену друштва о некоме“ навешћемо и израз **бије га (их и сл.) глас** у значењу 'влада о њему (њима и сл.) извесно мишљење, чувен је, познат је', нпр.: Сви су од ње одлазили и утешни и задовољни и њу је био све већи *глас* (Дачић Ж., РСАНУ); Већ у детињству *бије га глас* да је зао (Глигорић В., РСАНУ); Док ... докаже своју невиност, *глас* ће почети „да га би-

је“ (Петровић Е. С., РСАНУ). Именица *глас* је у овај израз унела значење 'гласови, препричавање, непроверено казивање (најчешће неповољно), гласина', при чему се ово значење именице *глас* у изразу **бије га (их и сл.) глас** перципира као средство. У том смислу је и глагол *бићи* употребљен у значењу 'додиривати, дотицати нешто нечим са замахом и уз употребу извесне снаге, ударати'. Тиме се на метафоричан начин изразом **бије га (их и сл.) глас** наглашава, истиче моћ препричавања, ширења гласова који често постају гласине.

5. Следећу семантичку групу из овог гнезда чине изрази којима се изражава неко адвербијално значење. Тако, нпр., изрази у којима је именица *глас* лексички спојена са предлогом или придевом, или са предлогом и придевом, најчешће реализују адвербијално значење, нпр., **без трага и гласа** у значењу 'бестрага, незнано куд', **великим гласом** у значењу 'врло гласно, изгласа', **из свег(а) гласа, иза гласа, што га (их и сл.) глас (до)носи (даје и сл.)** у значењу 'веома гласно, што се може гласније', **испод гласа** у значењу 'полугласно, тихо', **на (у) сав глас, целим гласом** у значењу 'из свег гласа, гласно; отворено, јавно' и сл.

Употребу изрза **без трага и гласа** посматрали смо и у споју са глаголом *оићи*, *несићи*, дакле, у вези са употребом компонентног изрза **отићи (нестати и сл.) без трага и гласа**. Глагол *оићи* (*несићи*) у изразу **отићи без трага и гласа** је квалификатор фразеолошке компоненте која је носилац фразеолошког значења.

Значење именице *глас* у изразима **великим гласом, из свег(а) гласа, на (у) сав глас, целим гласом** перципира се као визуелни физички ентитет, па се и значење интензитета које је релевантно за појам *гласа* у поменутим изразима перципира као величина. Отуда и употреба придева са значењем величине уз именицу *глас*: *велики, сав, цео*.

6. На основу анализе фразеолошких јединица са лексемом *глас*, које смо посматрали у оквиру семантичких група које у најширем смислу изражавају појмове „говорења“, „мишљења“, можемо издвојити продуктивне структурне (граматичке) и семантичке типове.

Критеријум по којем смо издвојили структурне типове изрза јесте лексичка спојивост са лексемом *глас*, на основу које се реализује граматичко значење изрза.

Први структурни тип чине изрази у којима је ситуација говорења, мишљења представљена глаголом, нпр.: **изнети, износити (некога) на (зао) глас** у значењу 'учинити да се о некоме говори (обично ружно), створити, стварати о некоме глас', **бије га (их и сл.) глас** у значењу 'влада о њему (њима и сл.) извесно мишљење', *глас има* у значењу 'говори се', **да(ва)ти на глас** у значењу 'јавити, јављати', **да(ва)ти гласа (од себе, о себи)** у значењу 'јавити се, јављати се; писнути, проговорити' итд.

Други структурни тип чине изрази који експресивно квалификују некакву ситуацију, тј. начин на који се нешто чини, нпр., **из свег(а) гласа; иза гласа; што га (их и сл.) глас (до)носи (даје и сл.)** у значе-

њу 'веома гласно, што се може гласније', **испод гласа** у значењу 'полугласно, тихо' итд. Дакле, начин на који се одвија процес говорења и интензитет тога процеса означен је изразима са адвербијалним значењем.

Трећи структурни тип чине изрази са придевским значењем, којима се означава особина идентификована на основу ситуације говорења, мишљења, нпр.: израз **на гласу** (добру, злу и сл.) употребљава се у значењу 'познат, чувен (по добру, по злу или уопште)'.

Семантичке типове израза класификовали смо на основу значења која у израз уносе појединачне лексеме које чине лексички спој.

Тако се на основу унетих значења лексеме *глас*, као носиоца фразеолошког значења, изрази могу груписати према базним семантичким ентитетима као што су: порука, вест, обавештење (нпр.: 'отићи без трага и гласа'; 'давати, пустити на глас'), вербалне реакције као знак снаге, моћи (**подићи глас**, **спустити глас**), указивање на присутност, постојање (**давати гласа од себе**, **глас вапијућег**), мишљење, суд, оцена о некоме (**бије га глас**, **изаћи на глас**, **изиети на глас**).

На крају се може закључити да анализа израза са лексемом *глас* показује да је семантичка реализација условљена базним семантичким ентитетима појединачних лексема, међу којима се лексема *глас* издваја као носилац значења те је семантички најбогатија компонента, с једне стране, а, с друге стране, евидентна је и условљеност семантичке реализације ових израза когнитивним, експресивним и другим факторима.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Матешкић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb.
- Мршевић-Радовић 1982: Д. Мршевић-Радовић, О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику, у: *Лексикологија и лексикографија*, Београд — Нови Сад, 141–148.
- Мршевић-Радовић: Д. Мршевић-Радовић, Актуална питања српске фразеологије, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд — Нови Сад, 233–242.
- Петровић 1999: С. Петровић, Ни абера нема, *Наш језик*, XXXIII/1–2, 90–98.
- Радић 2000: П. Радић, Отићи до кумине куће, *Наш језик* XXXIII/3–4, 273–277.
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад, Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVI, Београд, Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Станојичић и Поповић 1997: Ж. Станојичић — Љ. Поповић, *Граматика српског језика (учбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Београд, Завод за учбенике и наставна средства.

S u m m a r y

*Vladan Jovanović*ABOUT SOME PHRASEOLOGISMES WITH LEXEM *GLAS* (VOICE)
IN THE SERBIAN LANGUAGE

This paper presents the analyses of phraseologismes with lexem *glas* (voice) in the area of semantic groups which are in the widest sence denote of notions "talking" and "thinking". Productive gramatical and semantic types of phraseologismes with lexem *glas* (voice) have been definied according to the selected gramatical and semantic criterions. Gramatical types have been classified according to the lexical connection with lexem *glas* (voice) which realizes gramatical meaning of that phraseologism. Semantic types of these phraseologismes have been classified according to the meanings of one component lexems which form lexical connections. This research shows that semantic realization of phraseologismes with lexem *glas* (voice) depends on the basic semantic entites of one component lexems among which lexem *glas* (voice) is the richest component in the semantic sence in these phraseologismes. On the other hand it also shows that semantic realization of phraseologismes with lexem *glas* (voice) depends on cognitive, expressive and other factors.

ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК, НАТАША ВУЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНА АНАЛИЗА БРОЈА *ПЕТ*

У раду се семантички и деривационо анализира број *пет*, на основу претходно оформљеног семантичко-деривационог гнезда.

Кључне речи: број *пет*, семантичко-деривационо гнездо, деривација, семантички садржај, дериват, твореница, сложеница.

1. Друга свеска *Семантичко-деривационог речника*, у којој су семантички и деривационо, а концепцијски и методолошки на истоветан начин као у првој свесци, обрађене лексеме из тематског круга *човек* — *унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство* објављена је средином прошле године. Посматрано заједно са првом свеском, која садржи лексеме којима се именују и означавају делови људског тела, може се рећи да је у *Речнику* анализиран и на одговарајући начин представљен највећи број лексема које се односе на *човека и његово постојање*, а које припадају најужем делу општег лексичког фонда српског језика и имају централни статус у лексичком систему. То је омогућило да се уоче одређене законитости, те, у мери у којој је обим истраживања дозволио, уопште и изведу закључци који се тичу пре свега деривационог статуса лексема, начина њиховог настајања, могућности семантичког варирања, зависности семантичких и деривационих варирања од категоријалне припадности полазне лексеме, карактеристичне структуре семантичко-деривационог гнезда (у даљем тексту СДГ) с обзиром на врсту речи која је носилац гнезда и др., што је у крајњој инстанци допринело бољем сагледавању и објашњавању устројства и организације целокупног лексичког система српског језика. Како је за оформљавање регистра, тј. избор лексема, тематски критеријум био примаран, то су у регистар ушле најпре именице (у првој свесци обрађене су искључиво именице), а потом придеви и глаголи. Остале врсте речи, у статусу носилаца гнезда, остале су на тај начин ван домашаја анализе, те су и њихова семантичко-деривациона својства, а посебно семантичко-деривациони потенцијал, остали нерасветљени. Ова чињеница нас је мотивисала да утврдимо како се у том погледу понашају речи чији је семантички садржај у обрнутој пропорцији са прагматичком (употребном) вредношћу, јер је познато да је семантички садржај бројева више него скро-

ман — означавају једино апстрактну бројну вредност, док је фреквентност њихове употребе у језику врло висока.

У досадашњим деривационим и семантичким истраживањима речи у српском језику бројеви су, по правилу, остајали по страни.¹ У радовима о бројевима углавном се разматрају неправилности у вези са променом бројева *један, два, три* и *четири*, те конгруенција бројева са именицама.² У граматикама се по правилу бројеви обрађују засебно као променљива врста речи, с указивањем на њихове граматичко-функционалне особине.³

2. Анализираћемо, семантички и деривационо, број *пет*. Број *пет* је изабран као немаркиран представник своје групе — основних бројева од *један* до *десет* — и као први у низу после бројева *два, три, четири*, који је непроменљив. Нисмо изабрали бројеве *један* и *два*, јер смо претпоставили да је СДГ броја *један* развијеније, с обзиром на његову семантичку специфичност,⁴ док број *два* има више ликова полазне лексичке морфеме (*два, оба*), што би, сматрамо, имало утицаја и на структуру његовог гнезда. Јасно је да је за доношење коначних закључака неопходно анализирати како ове, тако и све остале основне бројеве.

У раду смо пошли од претпоставке да семантичко-деривационо гнездо броја *пет* није развијено, с обзиром на то да су бројеви најапстрактнији део лексике, да не именују појмове и да је бројна вредност једина компонента њиховог семантичког садржаја (Гортан-Премк 1997: 27–28). Претпоставили смо такође и то да ће моносемантичност бројева блокирати њихову семантичку дисперзију, као што је то случај код већине моносемантичких речи (термина, имена, туђица и др.).⁵ Циљ

¹ Мислимо на речи обрађене у *Семантичко-деривационом речнику* (СДР 1 и 2), семантичко-деривациону анализу придева са значењем људских особина Рајне Драгићевић (Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд, Институт за српски језик САНУ, 2001 те малобројне појединачне радове посвећене овој теми: Р. Драгићевић, Прилог семантичко-деривационом речнику српскога језика, *Наш језик* XXXIV/1–2, 2001, 145–151. Ј. Дражић, Семантичко-деривациона гназда лексема *браћ* и *сестра*, *Књижевност и језик* 3–4, 2002, 247–255. М. Гочанин, Семантичко-деривационо гнездо лексеме *радић*, *Наш језик* XXXVI/1–4, 2005, 104–125.

² Уп. нпр. радове: Св. Марковић, О променљивости броја *два*, *Наш језик* II/5–6, 1950–1951, 155–161. М. Станић, О облицима *двама* и *дејема*, *Наш језик* IV/9–10, 1953, 329–334. Г. Краљевић, Деклинабилност и индеклинабилност бројева *два, три, четири*, *Наш језик* XXII/1–2, 1976, 43–52. М. Радовић-Тешић, Неки подаци и ставови о променљивости бројева, *Наш језик* XXII/1–2, 1976, 56–63. Љ. Поповић, Употреба кардиналних бројева у српскохрватском језику, 31. југословенски семинар за *сйране слависте*, 1979, 3–24, и два рада новијег датума: К. Закрајшек, Систем бројних речи у словеначком и српском језику, *Српски језик*, 1–2, 1996, 374–381. Н. Маринковић, Апроксимативни бројеви у систему врста речи, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 27/2, 1998, 177–182.

³ Изузетак је *Граматишка српскохрватског језика за сйранце*, П. Мразовић и З. Вукадиновић, у којој се бројеви посматрају не као посебна врста речи, већ као семантичке супкласе именица и придева.

⁴ В. Гортан-Премк 1997: 28, фуснота 48.

⁵ Поред истраживања Д. Гортан-Премк у *Полисимији*, на овакав закључак подстакла је и анализа резултата добијених на основу СДР 1, где је утврђено да је грама-

нам је да испитамо и проверимо полазне претпоставке, оформимо деривационо гнездо броја *пет*, утврдимо карактеристичне моделе, тј. начине настанка деривата и на тај начин, у мери у којој обим овог истраживања дозвољава, употпунимо слику о семантичко-деривационом потенцијалу бројева као врсте речи.

Концепција и методологија израде СДГ у овом раду идентична је концепцији и методологији примењеној у СДР; зато овде оне неће бити навођене нити објашњаване.⁶ Ради лакшег читања биће наведена легенда (преузета из СДР).⁷

3. Деривационо гнездо броја *пет*.

СДГ: пет⁸

ТО₁: пет- ТО₂: петер-/петор-

0 пет-*в* непром. број који казује количину колико има прста на људској руци, за један већи од четири.⁹

итичко варирање по правилу једини тип семантичко-деривационог варирања речи са терминолошким значењем (в. и рад Д. Гортан-Премк, В. Васић, Г. Штасни, Семантичко-деривациони речник, свеска 1: човек — делови тела: од претпоставки до резултата, <http://www.public.asu.edu/~dsipka/Autorefl121.htm>).

⁶ За детаљна обавештења о изради СД гнезда, селекцији грађе, сегментацији и уопште технологији рада упућујемо читаоца на *Предговор* у СДР 1 и *Поговор* у СДР 2, као и на приказ друге свеске *Семантичко-деривационог речника*, И. Коњик, Семантичко-деривациони речник, св. 2: Човек — унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, *Наш језик XXXVII/1-4*, 2006, 97-102. Напомињемо да је једина разлика у односу на методологију израде гнезда у СДР та што је овде представљена целокупна грађа из *Речника САНУ*.

⁷ Легенда: 0 основна лексема, 1(2,3) -степени дериват, 1(2,3...) редни број деривата датог степена / редни број творбене снове, < од, ТО творбена основа, ПР префиксална твореница, С сложеница, ПРС префиксирана сложеница, _ морфонолошка промена, *в* нулта творбена морфема, → види.

⁸ Према Скоку (III: пет) број *пет* (индоев., свеслов. и праслов.) је „apstraktum kolektivnoga značenja »pet prsti na ruci«“ образован „s pomoću sufikasa za apstrakta -ti“. Суфиксацијом се изводе именице *пет*ица, *пет*ина/*пет*иња, *пет*ак у значењу 'седмични дан' и *пет*ак у значењу 'разни предмети који су у вези с бројем пет: дете или живинче од пет година, новац, буре, опанак, гомила од пет снопова'. Од им. *пет*ак (седмични дан) изведена је им. *Пет*ка као име светице, а одатле имена-хипокористици *Пет*кана, *Пет*ко (може бити и од Петар), презиме *Пет*ковић и сложеница *мрс*и*пет*ко ('који мрси у среду и петак'); од им. *пет*ак ('разни предмети који су у вези с бројем пет') образована је им. *пет*акина ('дашчица, греда'). Суфиксима -*ер*, -*ор* изводе се облици *пет*ер и *пет*еро који се јављају као први део у многим сложеницама: *пет*еро-годац, -годан, -губ, -љешан, -сложан, -сшран, -сшрук, а даљом деривацијом и именице *пет*ерца/*пет*орца, *пет*орика (врста биљке), *пет*орка ('буре од пет акова'), деноминали *пет*ерийи и *пет*оркаји се ('титрати се с пет каменчића') и придев *пет*оран (нпр. у *пет*орна конференција). Као сложенице Скок наводи *пет*наесет (*пет* на десет), *пет*едесет, *пет*сто и *пет*соина (Космет), од којих се даље суфиксацијом изводе деривати по узору на *пет*; могуће је и образовање нових сложеница нпр. *пет*едесетдрамче ('суд од лима који запрема 50 драма течности' Космет) или, уз испуштање предлога, *пет*есет ('пет до шест').

⁹ У грађи за *Речник САНУ* следећи деривати броја *пет*, који се не могу уврстити у стандардну лексикку савременог српског језика: суфиксална изведеница им. *пет*иште* с 'део основе (нити кроз које се проткива потка при ткању) дужине пет аршина; комад изатканог платна које одговара тој дужини', сложенице им. *пет*огимназијалац*

1₁<0 **пет-ак**,¹⁰ -тка м пети дан после недеље.¹¹

1₂<0 **пет-ак**,¹² -ака м 1. → петица (3). 2. коњ од пет година. 3. → петакиња (1). 4. ученик петог разреда.¹³

1₃<0 **пет-акт**иња ж 1. бачва од пет акова, петачка, петак, петорка.¹⁴ 2. кобила од пет година. 3. ученица петог разреда.¹⁵

1₄<0 **пет-ачка** ж → петакиња (1).

1₅<0 **пет-ерац**, -рца м 1. стих од пет слогова. 2. терм. спорт. обележен простор пет метара удаљен од гола.¹⁶

2₁<1₆ **петер-ица** ж → петорица.

1₆<0 **пет-еро**¹⁷ с → петоро.¹⁸

м, **петодневка*** ж «пет радних дана», **петодрамица*** ж «пушка којој је калибар за зрно од пет драма», пр. **петогуб*** «петострук», **петодел***, им. **петолишњача*** ж «детелина са пет листова», **петомесечар*** м «војник који служи војну обавезу пет месеци», **петопопрест*** м «некрст», **петопрег*** м, **петоразложеник*** м и **петоразложник*** м «(у средњем веку у Дубровнику) један од петорице чиновника који су задужени да службено прегледају и контролишу књиге прихода и расхода и рад рачуноводства», пр. **петородап*** «који пет пута годишње рађа или цвета», **петосвез*** «који је изаткан од пет жица, од пет нити основе», им. **петосплет*** м «временски период који обухвата више петогодишњица», пр. **петоћелчан*** «који се састоји из пет ћелија, соба», им. **петочисленици*** м «петорица Ћирилових и Методијевих ученика».

¹⁰ Са дугоузлазним акцентом на првом слогу.

¹¹ У *Речнику* МС са квалификатором покр. и **петка** ж (Ј. Веселиновић). Са квал. покр. и сложенце **мрсипетак** м и **мрсипетка** ж (м) «онај који мрси, једе мрсну храну у петак и уопште у доба поста». У грађи за *Речник* САНУ маркиране као покр. именице **петкара*** ж «кона која петком редовно иде на пијаци у Лозницу», **петковача*** ж «(у манастиру) мала соба намењена само за седење, обично петком» (М. Павић), **петкоња*** м и **петоња*** м «име волу отеленом у петак», **петуља*** ж «име крави отеленој у петак» и гл. **петковати*** «живети оскудно, сиротињски, уздржавати се од јела и пића, постити (као што је обичај да се чини петком)».

¹² Са краткоузлазним акцентом на првом слогу и поста акценатском дужином.

¹³ У *Речнику* МС није забележено значење 'ученик петог разреда', иако се оно наводи за особу женског пола, в. *йешакиња* (3). Клајн (2003: 33–34) напомиње да овакве изведенице могу означавати много тога што је повезано с појмом броја који им је у основи, најчешће животињу од N година, ученика N-тог разреда, војника N-те јединице, новчић од N мањих јединица, буре од N јединица мере итд., али да ниједно од тих значења није устаљено у употреби.

¹⁴ У *Речнику* МС са истим значењем без квалификатора и **петојка** ж, с позивањем на *Речник* Ристић–Кангрга, која се са становишта савременог српског језика може искључити из регистра.

¹⁵ У значењу 2. и 3. вероватнија је сегментација **петак-иња** и тада је то другостепени дериват од првостепеног *йешак*.

¹⁶ У *Речнику* МС значење (2) није регистровано.

¹⁷ У вези са збирним облицима *йешоро*, *йешеро*, В. С. Карацић у *Рјечнику* облике на -*еро* упућује на облике на -*оро*, у РЈА су наведени равноправно, само негде где су одељени, облик на -*оро* упућен је на -*еро*, док је у Маретићској граматици (1931) облик *йешоро* квалификован као дијалекатски. Стевановић облик *йешеро*, заједно са сличним збирним облицима других бројева, сматра застарелим.

¹⁸ У *Речнику* МС забележено да се јавља и као први део сложеница да покаже да има пет онога што значи други део сложенице, **петеро**:- «петеродневан, петеросложен» и др. Са истим значењем и **петоро**:- «петеродневан, петеросложен» и др. У грађи за *Речник* САНУ с различитим квалификаторима који упућују на припадност нестандардној лексици или лексици која се може искључити из регистра са становишта

- 1₇<0 **пет-и**, -а, -о редни број према главном броју пет.¹⁹
- 2₂<1₇ **пет-ина** ж 1. пети део чега.²⁰ 2. пет мушкараца, петорица.²¹
- 3₁<2₂ **пети-ка***²² ж пети део секунде.²³
- 1₈<0 **пет-ица**²⁴ ж 1. број пет (5, V). 2. предмет означен бројем 5 (трамвај, карта за играње и сл.). 3. новчаница у вредности од пет новчаних јединица.²⁵ 4. једна од школских оцена.
- 2₃<1₈ **пети-ар*** м који има све петице (о оценама), који је добар ђак, одликаш.
- 3₂<2₃ **петичар-ка*** ж женска особа петичар.
- 3₃<2₃ **петичар-ски*** прил. као петичар, са пуно знања, зналачки.
- 1₉<0 **пет-ори**, -е, -а служи за бројање целина које се састоје од два или више делова, или стоји уз именице које имају само облик множине.
- 2₄<1₁₀ **петор-ица** ж пет (о мушкарцима или животињама мушкога рода).²⁶
- 2₅<1₁₀ **петор-ка** ж 1. скуп пет особа различитог пола. 2. петакиња (1).²⁷ 3. мн. петоро деце рођених од исте мајке једним порођајем.²⁸
- 1₁₀<0 **пет-оро** с пет на броју (особа различитог пола, деце, младунчади, животиња).
- ПР1₁<1₆ **у-петеро** прил. → упеторо.

савременог српског језика и пр. **петеровесалски*** «који има пет весала (о лађи)», им. **петеровеслица*** ж «лађа са пет весала», пр. **петерогуб***, **петеродугократачан*** «(о стиху) који има пет двосложних стопа у комбинацији један дуги (наглашени) и један кратки (ненаглашени) слог, десетерачки стих», **петерокап*** и **петеропарчетан*** «петододелан, петокрак (о листу)», **петеророжан*** «који има пет рогова», им. **петерослог*** м «петерац», гл. **петеростручити***, пр. **петерочестан*** «петододелан», им. **петерочланак*** м и **петерочланачник*** м «петестопни десетерац», пр. **петерогуб***, **петерокрпаст*** и **петероланан*** «који има пет кракова, делова (о листу)», **петеропарчетан***, им. **петерошчић*** «јарац са пет рогова».

¹⁹ У *Речнику* МС са квал. индив. и прилог **пети-гдје** ијек. **пети-гдје** «на петом месту».

²⁰ У *Речнику* МС без квал. и именица **пето**, -ога с «петина оддохота што се даје владоцу или властелину» са позивањем на *Речник* Ивековић–Броз, која се са старијим савременог српског стандардног језика може искључити из регистра.

²¹ У *Речнику* МС у истом значењу са квал. покр. и **петиња** ж (НП Вук).

²² Према Клајну (2002: 138) *йейинка* је изведена суфиксом -ка од назива за разломак *йейина*, попут *осминке*, *десетинке*.

²³ Речи уз које стоји једна звездица (у гнезду и напоменама) дате су према обради П–18 (петачки-петролејац) из *Речника* САНУ, обрађивача Иване Лазић-Коњик. Речи уз које стоје две звездице дате су према обради П–13 (пеан-пекарија) из *Речника* САНУ, обрађивача и основног редактора Раде Стијовић.

²⁴ Према Клајну (2003: 119) у питању је основа редног броја, а не основног, због облика *седмица*, *осмица* (в. и Клајн 2003: 135).

²⁵ У *Речнику* МС у овом значењу са квал. ист. и **пета-ча** ж. са квал. заст. покр. и сложеница **двопетица** ж «сребрн новац који је вредео десет гроша, две петице».

²⁶ У грађи за *Речник* САНУ као покр. и **петиња*** ж.

²⁷ Значење «бачва од пет акова» упућује на сегментацију **пет-орка**.

²⁸ У *Речнику* МС регистрован је само облик множине **петорци**.

ПР₁₂<1₁₀ у-петоро прил. у броју од пет особа.

С₁<0 пет-вековни, -а -о ијек. петвјековни који траје пет векова, којему је пет векова, петстогодишњи.

С₂<0 пет-годишњи, -а, -е* → петогодишњи.

С₃<0 пет-дневни, -а, -о* → петодневни.

С₄<0 Пет-е-зарн-ице*²⁹ мн. рлг. православни празник у спомен пет мученика који пада на дан 26. децембра (13. децембра по старом календару).

С₅<1₆ петеро-врст-ан, -сна, -сно → петоврстан.

С₆<1₆ петеро-глас-је* с терм. муз. вокална или инструментална постава у пет деоница.

С₇<1₆ петеро-дед-ан, -лна, -лно, ијек. петеродјелан → петоделан.

С₈<1₆ петеро-дневни, -а, -о → петодневни.³⁰

С₉<1₆ петеро-звук-џ* м терм. муз. акорд који се састоји од терце, квинте, септима и ноне почевши од најнижега тона, нонакорд.

С₁₀<1₆ петеро-зрач-ан, -чна, -чно* → петозрачан.

С₁₁<1₆ петеро-кат-ан, -тна, -тно → петокатан.

С₁₂<1₆ петеро-катпица³¹ ж → петокатница.

С₁₃<1₆ петеро-крал-џ, -а, -о* → петокрал.

С₁₄<1₆ петеро-крат-ан, -тна, -тно → петорократан.

С₁₅<1₆ петеро-кут-џ м → петокут.

С₁₆<1₆ петеро-кут-ан, -тна, -тно → петокутан.

С₁₇<1₆ петеро-кут-ник³² м → петокутник.

С₁₈<1₆ петеро-лист-ан, -сна, -сно → петолист(ан).

С₁₉<1₆ петеро-месечни, -а, -о, ијек. петеромјесечни → петомесечни.

С₂₀<1₆ петеро-прст-џ, -а, -о → петопрст.

С₂₁<1₆ петеро-прст-ан, -сца* м бот. срцопуц Gnaphalium.

С₂₂<1₆ петеро-сатни, -а, -о → петосатни.

С₂₃<1₆ петеро-слож-ан, -жна, -жно → петосложен.

С₂₄<1₆ петеро-соб-ан, -бна, -бно → петособан.

С₂₅<1₆ петеро-спрат-ан, -тна -тно → петоспратан.

С₂₆<1₆ петеро-спратница³³ ж → петоспратница.

²⁹ Петезарнице < пет-с-зарн(заран)-ице. У РЈА стоји да је *заран* непознатог порекла.

³⁰ Сложене облике на -дневни, -месечни, -сатни, -недељни, са бројем на првом месту, Клајн тумачи као сложенице са суфиксом -ан/-ни типа: бројна основа (спојни вокал) + именичка основа + суфикс (пет-о-днев-ни) (в. Клајн 2002: 112).

³¹ Могуће да је у основи придев *йетерокайтан*; тада је то другостепени дериват петерокатн-ица.

³² Ова је композита могла настати и од придевске сложенице *йетерокутан*: петерокутн-ик.

³³ Ова је композита могла настати и од придевске сложенице *йетероспратан*: петероспратн-ица и слагањем саставних делова независно од придева.

- C1₂₇<1₆ **петеро-стоп-ан**, -пна, -пно → петостопан.
- C1₂₈<1₆ **петеро-стран-а**, -а, -о → петостран.
- C1₂₉<1₆ **петеро-струк-а**, -а, -о → петострук.
- C2₁< C1₂₉ **петероструко** прил. → петоструко.
- C1₃₀<1₆ **петеро-члан-а**, -а, -о → петочлан.
- C1₃₁<0 **пет-и-десетник*** м вој. нижи старешински чин у војсци, онај који руководи јединицом од педесет војника.
- C1₃₂<0 **пет-и-леб-а*** м правосл. пет мањих хлебова који се припремају уочи великих црквених празника или за славу, у току богослужења се освештавају, благосиљају и потом деле верницима; обичај справљања таквих хлебова.
- C1₃₃<0 **пет-камен-а*** м дечја игра са пет каменчића.³⁴
- C2₂< C1₃₃ **петкамен-ати се**, -ам се* импф. играти се петкамена.
- C1₃₄<0 **пет-канал-ни**, -а, -о* ел. који има пет канала.
- C1₃₅<0 **пет-о-адрес-ни**,³⁵ -на, -но* терм. информ. који се односи на метод назначавања пет адреса (четири адресе операната и једне контролне адресе).
- C1₃₆<0 **пет-о-банка** ж новчаница у вредности од пет банки (педесет динара).
- C1₃₇<0 **пет-о-бој-а** м спортско такмичење у пет дисциплина: у скоку у даљину са залетом, бацању копља, трчању на 200 м, бацању диска и трчању на 1500 м.
- C1₃₈<0 **пет-о-бразд-ан**, -дна, -дно* који се односи на пет бразда, који одједном заоре пет бразда (о плугу).
- C1₃₉<0 **пет-о-братучед-а*** м терм. срод. братучед у петом колену.
- C1₄₀<0 **пет-о-братучеда***³⁶ ж терм. срод. братучеда у петом колену.
- C1₄₁<0 **пет-о-брод-ан**, — дна, -дно* терм. архит. који има пет бродова.
- C1₄₂<0 **пет-о-веков-ан**, -вна, -вно ијек. **петовјекован** који траје пет векова.
- C1₄₃<0 **пет-о-веч-ан**, -чна, -чно* → петовекован.
- C1₄₄<0 **пет-о-врст-ан**, -сна, -сно који се састоји од пет врста, чега има пет врста.
- C1₄₅<0 **пет-о-глав-а**, -а, -о* који има пет глава (у бајкама, о аждаји, али, чудовишту).

³⁴ Лексема *пeй*камен и њени деривати маркирани су као покр. Уврштена је у гнездо да би се могао представити читав низ покрајинских лексема, деривата броја *пeй*, из грађе за Речник САНУ, са овим значењем или/и значењем «један од пет каменчића који се користе у дечјој игри»: *петињак** м, *петкаменац** м, *петкати се**, *петкач** м, *петкаш** м, *петовњи** м.

³⁵ Према Клајну (2002: 77) облик *пeй*о- може се сматрати за кардинални број са спојним вокалом (пет-о-).

³⁶ Могуће да је у основи им. *пeй*о**брајучеда** им. *пeй*о**брајучед** (моционо образовање): *петобратучед-а*.

- C1₄₆<0 **пет-о-глас-ник*** м богослужбена књига у којој су песме за литургију од петог до осмог гласа: Октоих петогласник.
- C1₄₇<0 **пет-о-год-ан**, -дна, -дно* → петогодишњи.
- C1₄₈<0 **пет-о-год-ац**, -гоца* м мужјак домаће или дивље животиње од пет година.³⁷
- C1₄₉<0 **пет-о-годишњ-ак***³⁸ м дете од пет година.
- C2₃< C1₄₉ **петогодишња-к-иња*** ж девојчица од пет година.
- C1₅₀<0 **пет-о-годишњи**, -а, -е а. који траје пет година. б. који се јавља, враћа сваких пет година.
- C2₄< C1₅₀ **петогодишњ-ица** ж навршених пет година.
- C1₅₁<0 **пет-о-годиште*** с временско раздобље од пет година.
- C2₅< C1₄₈ **петогот-ка*** ж женка домаће или дивље животиње од пет година.
- C1₅₂<0 **пет-о-гран-а**, -а, -о* који има пет грана, пет кракова.
- C1₅₃<0 **пет-о-дед-ац**, -лна, -лно ијек. **петодијелан** који има пет делова.
- C1₅₄<0 **пет-о-димензионал-ац**, -лна, -лно* који се простире у пет димензија.³⁹
- C1₅₅<0 **пет-о-деоба*** ж ијек. **петодиоба** лог. подела, деоба на пет чланова, пентатомија.
- C1₅₆<0 **пет-о-динар-ац**, -рца м комад новца у вредности од пет динара.
- C1₅₇<0 **пет-о-дипар-ка** ж (дат. -ци; ген. мн. -ки) комад новца у вредности од пет динара.
- C1₅₈<0 **пет-о-дневни**, -а, -о који траје пет дана; који се добива сваких пет дана.
- C1₅₉<0 **пет-о-долар-ка*** метални новац од пет долара.
- C1₆₀<0 **пет-о-дупли**, -а, -о* пет пута већи; много већи.
- C2₆< C1₆₀ **петодупло*** прил. пет пута више, петоструко; много више.
- C1₆₁<0 **пет-о-зарн-ик*** м мученик, јадник.⁴⁰
- C1₆₂<0 **пет-о-звук-а*** м терм. муз. акорд, сазвучје од пет тонова, звукова различите висине.
- C1₆₃<0 **пет-о-знач-ац**, -чна, -чно* терм. информ. који се односи на пет различитих знакова, који обухвата пет различитих знакова.
- C1₆₄<0 **пет-о-зрак-а**, -а, -о* → петокрак.
- C1₆₅<0 **пет-о-зрач-ац**, -чна, -чно*⁴¹ који се пружа у пет праваца: ~ симетрија.

³⁷ У грађи за *Речник* САНУ регистровано је са једном потврдом значење «дете од пет година», које се може сматрати нераспрострањеним и искључити из регистра.

³⁸ Могућа је и оваква сегментација: петогодишњ-ак, тада је *петогодишњак* другостепени дериват од сложеног придева *петогодишњи* (уп. Клајн 2002: 79).

³⁹ Клајн (2002: 113) наводи да се у сложеницама *једнодимензионалан*, *дводимензионалан*, *тродимензионалан* итд. комбинују страни и домаћи суфикс.

⁴⁰ В. напомену код *Петезарнице*. У изр. *петозарни мученици* и пр. *петозаран*, те би се могло тумачити да је им. *петозарник* изведена од тог придева (*петозарник*<*петозарн-ик*).

⁴¹ Могло би се претпоставити и да је у основи *петозрак*.

- C1₆₆<0 **пет-о-зуб-џ**, -а, -о* који има пет шиљака, пет зашиљених кракова; који се састоји из пет делова који обликом подсећају на шиљке, зупце.
- C1₆₇<0 **пет-о-ивич-џ**, -чна, -чно* који има пет ивица.
- C1₆₈<0 **пет-о-кат-џ**, -тна, -тно који се састоји од пет катова, петоспратан: ~ кућа, ~ зграда.
- C1₆₉<0 **пет-о-катница**⁴² ж кућа од пет катова, петоспратница.
- C1₇₀<0 **пет-о-књиж-је*** с 1. рлг. први део старозаветног канона, обухвата пет књига Мојсијевих, Пентатеух. 2. назив за најстарији зборник индијских прича.
- C1₇₁<0 **пет-о-колон-џ**, -нца* м → петоколонаш.
- C1₇₂<0 **пет-о-колон-аш** м припадник пете колоне, издајник.
- C2₇< C1₇₂ **петоколонаш-ки**, -а, -о који се односи на петоколонаше: ~ акција, ~ клика, ~ елементи.
- C2₈<C1₇₂ **петоколонаш-тво** с 1. скуп петоколонаша. 2. издајничко деловање петоколонаша.
- C2₉<C1₇₃ **петоколонизира-ње*** с гл. им. ← петоколониизирати.
- C1₇₃<0 **пет-о-колон-изирати**, -ам* пф. и импф. (у)чинити да неко постане припадник пете колоне.
- C1₇₄<0 **пет-о-крак-џ**, -а, -о који има пет кракова.⁴³
- C2₁₀< C1₇₄ **петокрака** ж звезда са пет кракова као амблем.
- C1₇₅<0 **пет-о-крат-џ**, -а, -о петерострук.
- C1₇₆<0 **пет-о-крат-џ**, -тна, -тно*⁴⁴ → петократ.
- C1₇₇<0 **пет-о-круна*** ж → метални новац од пет круна.⁴⁵
- C2₁₁<C1₇₇ **петокрун-ка*** ж → петокруна.
- C1₇₈<0 **пет-о-куб-џ**, -бна, -бно* који има пет кубета, купола (о цркви), петокуполан.
- C1₇₉<0 **пет-о-купол-џ**, -лна, -лно који има пет купола.
- C1₈₀<0 **пет-о-кут-џ** м геометријски лик од пет кутова, петоугао.
- C1₈₁<0 **пет-о-кут-џ**, -тна, -тно који има пет кутова, петоугаони.
- C1₈₂<0 **пет-о-кут-ник**⁴⁶ м → петокут.
- C1₈₃<0 **пет-о-лет-џ**, -тна, -тно ијек. **петољетан** → петогодишњи.

⁴² Могуће да је у основи придев *йейокаџан*; тада је то другостепени дериват петокатн-ица.

⁴³ У грађи за *Речник САНУ* као нерасп. и **петокракат*** (Ј. Игњатовић) и **петокракљаст***.

⁴⁴ Могуће је претпоставити и независан развитак, али и преко придева *йейо-краш* као другостепени дериват: петократ-џ.

⁴⁵ У *Речнику МС* са квал. ист. и **петокрунаш** м «ковани новац у вредности од пет круна» (М. Беговић).

⁴⁶ Могућ је настанак и од придевске сложенице *йейокуџан*: петокутн-ик.

- $C1_{104} < 0$ **пет-о-ред-в**, -а, -о* → петоредан.
 $C1_{105} < 0$ **пет-о-ред-ан**, -дна, -дно који је са пет редова, од пет редова.
 $C1_{106} < 0$ **пет-о-рез-в**, -а, -о* који има пет засебних делова.
 $C1_{107} < 1_{10}$ **петоро-врст-ан**, -сна, -сно → петоврстан.
 $C1_{108} < 1_{10}$ **петоро-годишњи**, -а, -е* → петогодишњи.
 $C1_{109} < 1_{10}$ **петоро-дел-ан**, -лна, -лно ијек. **петородјелан** → петоделан.
 $C1_{110} < 1_{10}$ **петоро-дневни**, -а, -о → петодневни.
 $C1_{111} < 1_{10}$ **петоро-дупло*** прил. → петодупло.
 $C1_{112} < 0$ **пет-о-рођен-в**, -а, -о* који је рођен као пето дете.
 $C1_{113} < 1_{10}$ **петоро-кат-ан**, -тна, -тно → петокатан.
 $C1_{114} < 1_{10}$ **петоро-катница**⁵¹ ж → петокатница.
 $C1_{115} < 1_{10}$ **петоро-кратан**, -тна, -тно петострук, пет пута већи.
 $C1_{116} < 1_{10}$ **петоро-кут-в** м → петокут.
 $C1_{117} < 1_{10}$ **петоро-кут-ан**, -тна, -тно → петокутан.
 $C1_{118} < 1_{10}$ **петоро-кут-ник**⁵² м → петокутник.
 $C1_{119} < 1_{10}$ **петоро-лист-в**, -а, -о* → петолист(ан).
 $C1_{120} < 1_{10}$ **петоро-лист-ан**, -сна, -сно → петолист(ан).
 $C1_{121} < 1_{10}$ **петоро-месечни**, -а, -о, ијек. **петоромјесечни** → петомесечни.
 $C1_{122} < 1_{10}$ **петоро-прст-в**, -а, -о → петопрст.
 $C1_{123} < 1_{10}$ **петоро-сатни**, -а, -о → петосатни.
 $C1_{124} < 1_{10}$ **петоро-слож-ан**, -жна, -жно → петосложен.
 $C1_{125} < 1_{10}$ **петоро-соб-ан**, -бна, -бно → петособан.
 $C1_{126} < 1_{10}$ **петоро-спрат-ан**, -тна -тно → петоспратан.
 $C1_{127} < 1_{10}$ **петоро-спратница**⁵³ ж → петоспратница.
 $C1_{128} < 1_{10}$ **петоро-стоп-ан**, -пна, -пно → петостопан.
 $C1_{129} < 1_{10}$ **петоро-стран-в**, -а, -о → петостран.
 $C1_{130} < 1_{10}$ **петоро-струк-в**, -а, -о → петострук.
 $C2_{14} < C1_{130}$ **петороструко** прил. → петоструко.
 $C1_{131} < 1_{10}$ **петоро-члан-в**, -а, -о → петочлан.
 $C1_{132} < 0$ **пет-о-руп-в**, -а, -о* који има пет рупа, пет отвора.
 $C1_{133} < 0$ **пет-о-сатни**, -а, -о који траје пет сати.
 $C1_{134} < 0$ **пет-о-сем-ен**, -а, -о* терм. бот. који има пет семена, пет семенки.
 $C1_{135} < 0$ **пет-о-сис-в**, -а, -о* који има пет сиса (о животињама).
 $C1_{136} < 0$ **пет-о-слов-ан**, -вна, -вно* који има пет слова, који се састоји од пет слова.

⁵¹ Могуће да је у основи придев *петорокаћан*; тада је то другостепени дериват петорокатн-ица.

⁵² Могућ је настанак и од придевске сложенице *петокућан*: петокутн-ик.

⁵³ Могуће да је у основи придев *петороспратан*; тада је то другостепени дериват петороспратн-ица.

- C1₁₃₇<0 **пет-о-слож-ан**, -жна, -жно који се састоји од пет слогова: ~ реч.
 C1₁₃₈<0 **пет-о-соб-ан**, -бна, -бно који се састоји од пет соба: ~ стан.
 C1₁₃₉<0 **пет-о-спрат-ан**, -тна, -тно који се састоји од пет спратова.
 C1₁₄₀<0 **пет-з-спратница**⁵⁴ ж кућа од пет спратова, петокатница.
 C1₁₄₁<0 **пет-о-степен-џ**, -а, -о* који има пет степена, нивоа.
 C1₁₄₂<0 **пет-о-стих-џ*** м строфа од пет стихова.
 C1₁₄₃<0 **пет-о-стоп-ан**, -пна -пно који се састоји од пет стопа: ~ јам-
 пски стих.
 C1₁₄₄<0 **пет-о-стоп-ац*** м стих који се састоји од пет стопа.⁵⁵
 C1₁₄₅<0 **пет-о-стран-џ**, -а, -о који има пет страна.
 C1₁₄₆<0 **пет-о-струк-џ**, -а, -о⁵⁶ 1. који је од пет струка, од пет делова.
 2. пет пута већи: ~ глоба.
 C2₁₅< C1₁₄₆ **петоструко** прил. пет пута више.
 C1₁₄₇<0 **пет-о-том-ни**, -а, -о* који је штампан у пет томова.
 C1₁₄₈<0 **пет-о-угао** м геометријски лик са пет углова, петерокут, петокут.
 C1₁₄₉<0 **пет-о-угаони**, -а, -о који има пет углова, петокутан.⁵⁷
 C2₁₆< C1₁₄₉ **петоугаон-ик**⁵⁸ м → петоугао.⁵⁹
 C1₁₅₀<0 **пет-о-угд-и**, -а, -о → петоугаони.
 C1₁₅₁<0 **пет-о-уст-џ**, -а, -о* терм. зоол. који има пет отвора, пет рупа.
 C1₁₅₂<0 **пет-о-хиљадарка** ж новчаница у вредности од пет хиљада нов-
 чаних јединица.
 C1₁₅₃<0 **пет-о-хлеб-ница** ж ијек. **петохљебница** суд у православној цр-
 кви у којем се држи пет хлебова.⁶⁰
 C1₁₅₄<0 **пет-о-цифр-ен**, -а, -о* који има пет цифара.
 C1₁₅₅<0 **пет-о-часовни**, -а, -о који траје пет часова, који се јавља, вра-
 ћа сваких пет часова, петосатни.
 C1₁₅₆<0 **пет-о-члан-џ**, -а, -о који има пет чланова.
 C1₁₅₇<0 **пет-о-школац** м ђак петого разреда.
 C1₁₅₈<0 **пет-о-школ-ка** ж ученица петого разреда.
 C1₁₅₉<0 **пет-о-школ-ски**, -а, -о* који се односи на пети разред (о школи).
 C1₁₆₀<0 **пет-пар-ац** м комад новца од пет пара.

⁵⁴ Могуће да је у основи придев *пѣтосѣраиан*; тада је то другостепени дериват петоспратн-ица.

⁵⁵ У грађи за *Речник* САНУ са само једном потврдом и зб. им. од *пѣтосѣройац*: **петостопје*** (Б. Пекић).

⁵⁶ У *Речнику* МС са истим значењем и **петерогуб**, **петорогуб** (Вук Рј.), што се са становишта модерног језика може сматрати застарелим и искључити из регистра.

⁵⁷ У грађи за *Речник* САНУ и **петоугалан***.

⁵⁸ Могућ је и настапак од броја *пѣт* и им. *угао*: **пет-о-угао-ник**; тада је то прво-
 степени дериват.

⁵⁹ У грађи за *Речник* САНУ и **петоуголник*** м.

⁶⁰ У грађи за *Речник* САНУ и **петохљебница*** ж и **петохљебник*** м.

- C2₁₇< C1₁₆₀ **петпара-чки**, -а, -о који стоји пет пара; фиг. маловредан, безвредан: ~ роман, ~ литература, ~ новине.
- C1₁₆₁<0 **пет-постотни**, -а, -о који садржи пет посто, за који се даје пет посто, петопроцентни: ~ раствор, ~ зајам.
- C1₁₆₂<0 **пет-процентни**, -а, -о* → петопроцентни.
- C1₁₆₃<0 **пет-пут-в*** прил. пет пута, у пет наврата (уз глаголе); петоструко (уз компаративе).
- C1₁₆₄<0 **пет-сто** с пет стотина.
- C2₁₈<C1₁₆₄ **петсто-годишњи**, -а, -е који траје пет стотина година, којему је пет стотина година, петстолетан; исп. петвековни.
- C3₁<C2₁₈ **петстогодишњ-ица** ж навршених пет стотина година.
- C2₂₉<C1₁₆₄ **петсто-лет-ан**, -тна, -тно ијек. **петстољетан** који траје пет столећа; којему је пет столећа, петстогодишњи; исп. петвековни: ~ робовање, ~ патња.
- C2₂₀<C1₁₆₄ **петсто-ти** редни број према петсто.
- C1₁₆₅<0 **пет-стотина**⁶¹ → петсто.
- C2₂₁<C1₁₆₅ **петстотин-ити**, -а, -о → петстоти.
- C1₁₆₆<1₇ **сам-пети**, -а, -о → самопети.
- C1₁₆₇<1₇ **сам-о-пет-и**, -а, -о који је у друштву са још четворицом.⁶²
- C1₁<ПР1₁ **упетеро-струч-ити се**, -им се пф. постати пет пута већи.
- C1₁₆₈<1₁ **пости-пет-ка** м и ж особа која пости сваког петка.
- ^{пр}C1₁<0 **у-пет-о-струч-ити**, -им пф. повећати петоструко, пет пута; мно-го повећати.
- упетостручити се** повећати се петоструко.
- C1₁₆₉<0 **пе-десет**⁶³ број који се обележава са 50, пет пута већи од десет.⁶⁴
- C2₂₂<C1₁₆₉ **педесет-ак**⁶⁵ м око педесет.

⁶¹ У *Речнику* МС није дато као засебна одредница јер се пише одвојено, као две речи: *пет стотина*. Клајн (2002: 128) истиче да су две *стотине*, *пет стотина* и сл. синтагме, тј. број + им. у падежу. Да бисмо објаснили прид. *петистотинити*, који је настао од *пет стотина*, конструисали смо једну реч, тј. спојили *пет* и *стотина* и дали као једну лексему *петистотина*.

⁶² Како су у *Речнику* МС и *самјети* и *самоејети* потврђени само једним примером из истог извора (С. М. Љубиша), то би се, без обзира на непостојање квал., а с обзиром на извор, ове лексеме могле сматрати нестандардним и искључити из регистра.

⁶³ У *Речнику* МС и као први део сложеница који означаје да нечега има педесет на броју педесет-: *педесетгодишњи*, *педесетипарац* и сл. Са истим значењем и педесето-: *педесетодинарка*, *педесетогодишњак*, *педесетипарац* и сл.

⁶⁴ У грађи за *Речник* САНУ и дериват, сложеница, **педесетдрам**** м «стара мера за течност од педесет драма», која се не може уврстити у стандардну лексику савременог српског језика.

⁶⁵ Са дугоузлазним акцентом на трећем слогу.

- C2₂₃<C1₁₆₉ **педесет-ак****⁶⁶ м 1. војник педесетог пука. 2. метеор. сув и врућ пролетњи пустињски ветар који дува на северу Африке педесет дана, хамсин.⁶⁷
- C2₂₄<C1₁₆₉ **педесет-ар** м поглавар, старешина над педесет људи.⁶⁸
- C2₂₅<C1₁₆₉ **педесет-ача** ж новчаница, новац од педесет јединица, педесетица.⁶⁹
- C2₂₆<C1₁₆₉ **педесет-годишњ-ак**** м → педесетогодишњак.
- C2₂₇<C1₁₆₉ **педесет-годишњи, -а, -е**** → педесетогодишњи.
- C3₂<C2₂₇ **педесетогодишњ-ица**** ж → педесетогодишњица.
- C2₂₈<C1₁₆₉ **педесет-годиште**** с → педесетогодиште.
- C2₂₉<C1₁₆₉ **педесет-динар-ка**** ж → педесетодинарка.
- C2₃₀<C1₁₆₉ **педесет-еро** → педесеторо.
- C2₃₁<C1₁₆₉ **педест-и, -а, -о** редни број према основном броју 50.
- C3₃<C2₃₁ **педесет-ина** ж 1. педесети део чега.⁷⁰ 2. скуп од педесет или приближно педесет јединки: ~ људи.⁷¹
- C2₃₂<C1₁₆₉ **педесет-ица** ж 1. метални комад новца или новчаница од педесет јединица. 2. бројна ознака 50; оно што је означено тим бројем, што је педесето по реду (соба, возило и сл.).
- C2₃₃<C1₁₆₉ **педесет-ка** ж → педесетица.
- C2₃₄<C1₁₆₉ **педесет-ница** ж цркв. 1. време између Ускрса и Духова (50 дана) и сам празник Духова. 2. у католичкој цркви недеља непосредно пре Чисте среде или Пепелнице. 3. → педесет.⁷²
- C3₄<C2₄₂ **педесетор-ица** ж педесет мушкараца.
- C2₃₅<C1₁₆₉ **педесет-о-годишњ-ак**** м онај који има педесет година или приближно толико, педесетогодишњи човек.
- C2₃₆<C1₁₆₉ **педесет-о-годишњи, -а, -е**** који се односи на период од педесет година (који има, који траје или нешто ради педесет година).
- C3₅<C2₃₆ **педесетогодишњ-ица**** ж педесет година од неког догађаја, нечијег рођења, смрти и сл.; прослава, обележавање тог догађаја, рођења, смрти и сл.

⁶⁶ Са краткоузлазним акцентом на трећем слогу и поста акценатском дужином.

⁶⁷ Са истим значењем као им. *педесетшак* и им. *педесечак*** (Ј. Ј. Змај, Збирка речи из разних крајева, а поглавито из Војводине), која се са становишта савременог српског језика може искључити из регистра.

⁶⁸ У *Речнику* МС са истим значењем без квал. и *педесетник* м (Ђ. Даничић) која се са становишта савременог српског језика може искључити из регистра.

⁶⁹ У грађи за *Речник* САНУ, са истим значењем, квалификована као застарела и им. *педесетарка*** ж.

⁷⁰ У грађи за *Речник* САНУ без квал. и им. *педесето, -ога*** с «врста пореза, педесетина од дохотка што се даје владоцу или властелину», која се са становишта савременог српског језика може искључити из регистра.

⁷¹ У грађи за *Речник* САНУ са квал. ист. и значење «врста пореза који се давао у висини педесетог дела прихода, укупне имовине». Са квал. покр. и им. *педесетиња***.

⁷² Значење дато на основу *Речника* САНУ, *Речник* МС га не региструје.

- C2₃₇<C1₁₆₉ **педесет-о-динар-ка**** ж метални новац или папирна новчаница од педесет динара.
- C2₃₈<C1₁₆₉ **педесет-о-днев-ан**, -а, -о** који траје педесет дана.
- C2₃₉<C1₁₆₉ **педесет-о-лет-ан**, -тна, -тно** педесетогодишњи.
- C2₄₀<C1₁₆₉ **педесет-о-постотни**, -а, -о** који износи педесет посто, педесет процената; који у нечему учествује са педесет посто, педесет процената.
- C2₄₁<C1₁₆₉ **педесет-о-процентни**, -а, -о** → педесетопостотни.
- C2₄₂<C1₁₆₉ **педесет-оро** (јд. с рода, непром., мн. педесетори) с збирни број према педесет, педесет мушких и женских особа: ~ деце, ~ чељади.
- C2₄₃<C1₁₆₉ **педесет-о-струк**, -а, -о** педесет пута већи.
- C3₆<C2₄₃ **педесетоструко**** прил. педесет пута више.
- C2₄₄<C1₁₆₉ **педесет-о-струч-ити** пф. и импф. повећа(ва)ти педесет пута.
- C2₄₅<C1₁₆₉ **педесет-о-хиљадарка**** ж новчаница од педесет хиљада динара.⁷³
- C2₄₆<C1₁₆₉ **педесет-пар-ан**, -рца** м метални новчић од педесет пара.
- C2₄₇<C1₁₆₉ **педесет-постотни**, -а, -о** педесетопостотни.
- 1₁₁<0 **пет-наест** непром. број за један већи од четрнаест, десет више пет.⁷⁴
- 2₆<1₁₁ **петнаест-ак** прил. око петнаест, отприлике петнаест, близу петнаест.
- 2₇<1₁₁ **петнаест-ача** ж бачва, буре од петнаест акова.
- 2₈<1₁₁ **петнаест-еран**, -рца м стих од петнаест слогова.

⁷³ У грађи за *Речник САНУ* и им. **педесеттисућница**** ж.

⁷⁴ Како смо се определили да сегментацији приступимо синхронно, по узору на приступ примењен и образложен у *Семантичко-деривационом речнику* св. 1 и 2, лексему петнаест смо свесно сегментирали као првостепени дериват и свесно „прекршили“ дијахронну и етимолошку мотивацију и сегментацију о којој говори Скок (III: рет) да је *йейнаест* сложеница настала контракцијом *йей* на *десет*, затим Стевановић (1964: 439– 440) с напоменом да је последњи део ових бројних сложеница (бројеви од једанаест до деветнаест) у тој мери деформисан да га је тешко препознати, и коначно Клајн (1: 128) који истовремено наговештава могућност да се ови бројеви интерпретирају као прости: «...али је исто тако могуће да се ови бројеви осећају као прости, поготову ако се узму у обзир накнадне фонетске промене до којих долази у супстандардном говору». За актуелног говорника српског језика дијахрони процес настанка лексеме *йейнаест*, — најпре слагање, па затим сажимање саставних делова *йей* на *десет* (= петнаест), — постао је готово непрозиран, а као лексичку супстанцу лексеме *йейнаест* актуелни говорник српског језика једино препознаје број *йей*. Отуда *йейнаест* сегментирамо као првостепени дериват основне лексеме *йей*; сходно томе сегментирамо и све остале његове деривате. Како *йейнаест* са својим дериватима образује микрогнездо у оквиру СДГ броја *йей*, то смо га и графички и у анализи издвојили; индексација је усклађена са целим гнездом. У грађи за *Речник САНУ* као нестандардни облици и **петронаест***, **петијасе*** и **петеронаестеро***. Маркиран као покр. и дериват им. **петнаешњак*** м «1. пост који траје петнаест дана, 2. врста јефтиног платна којег аршин стоји петнаест крајцара».

3₄<2₈ **петнаестерац-ки**, -а, -о* који се односи на петнаестерац, који се састоји од петнаест слогова.

2₉<1₁₁ **петнаест-еро** с → **петнаесторо**.

2₁₀<1₁₁ **петнаест-и**, -а, -о онај који је по реду иза четрнаестог.

3₅<2₁₀ **петнаест-ина** ж 1. петнаести део. 2. око петнаест, петнаестак.⁷⁵

2₁₁<1₁₁ **петнаест-ица**⁷⁶ ж 1. број петнаест (15). 2. предмет означен бројем 15 (трамвај, тролејбус, аутобус).

2₁₂<1₁₁ **петнаест-ори**, -е, -а служи за бројање целина које се састоје од два или више делова, или стоји уз именице које имају само плурални облик: ~ врата.

3₆<2₁₃ **петнаестор-ица** ж петнаест (људи, ређе животиња): одбор петнаесторице.

2₁₃<1₁₁ **петнаест-оро** с петнаест на броју (особа различитог пола, деце, младунчади, животиња): ~ деце.

С1₁₇₀<1₁₁ **петнаест-лет-дн**, -на, -но* → петнаестогодишњи.

С1₁₇₁<1₁₁ **петнаест-о-годишњ-ак** м дечак од петнаест година.

С2₄₈<С1₁₇₁ **петнаестогодишњак-иња** девојчица од петнаест година.⁷⁷

С1₁₇₂<1₁₁ **петнаест-о-годишњи**, -а, -е којему је петнаест година: ~ девојчица.⁷⁸

С2₄₉<С1₁₇₂ **петнаестогодишњ-ица** ж време од петнаест година које је протекло од неког догађаја, навршених петнаест година.

С1₁₇₃<1₁₁ **петнаест-о-дневни**, -а, -о који има, који траје петнаест дана: ~ боравак.

С2₅₀< С1₁₇₃ **петнаестодневно*** прил. на петнаест дана, сваких петнаест дана.

С1₁₇₄<1₁₁ **петнаест-о-месеч-ан**, -чна, -чно* ијек. **петнаестомјесечан** који траје или се врши петнаест месеци.

С1₁₇₅<1₁₁ **петнаест-о-тон-ски**, -а, -о* који запрема петнаест тона, који има петнаест тона.

С1₁₇₆<1₁₁ **петнаест-о-угао*** м геометријска слика са петнаест углова и петнаест страна.

С1₁₇₇<1₁₁ **петнаест-о-угао-ни**, -а, -о* који има петнаест углова.

С2₅₁< С1₁₇₇ **петнаестоугаон-ик***⁷⁹ м → петнаестоугао.

⁷⁵ У *Речнику* МС без квал. и им. **петнаесто** с «мноштво од око петнаест људи» са позивањем на *Речник* Ристић-Кангрга, која се са становишта савременог српског језика може искључити из регистра.

⁷⁶ В. напомену код *йейица*.

⁷⁷ *Речник* МС не бележи облик за женски род.

⁷⁸ У грађи за *Речник* САНУ и пр. **петнаестогод*** са само једном потврдом.

⁷⁹ Могућ је и настанак од броја *йейинаест* и им. **угао**: петнаест-о-угао-ник; тада је то првостепени дериват.

4. Коментар. У складу са већ поменутиим синхроним приступом сегментацији, који у овом раду подразумева анализу броја *йеййнаесџ* као првостепеног деривата броја *йей*, одвојено ћемо коментарисати семантичко-деривационо гнездо броја *йей* и микрогнездо броја *йеййнаесџ*.

4.1. Поред лексеме *йей* као носиоца гназда, СДГ броја *йей* садржи 244 леме (са микрогнездом броја *йеййнаесџ* укупно 268 лема). Од тога је 18 изведених деривата: 10 првостепених, 5 другостепених и 3 трећестепена, 2 су префиксалне првостепенне творенице и 224 сложене, од којих је 1 префиксирана сложеница.

Од 10 првостепених деривата броја *йей*, 6 је именица, 4 су бројеви. Семантика именица у уској је вези са семантиком мотивне речи, тј. именице увек означавају нешто (особу, животињу, предмет, дан у недељи и сл.) што се може „измерити“ бројем 5: ученик 5-ог разреда (*йейџак*, *йейџакиња*),⁸⁰ животиња од 5 година (*йейџак*, *йейџакиња*), буре од 5 акова (*йейџакиња*, *йейџачка*, *йейџица*), стих од 5 слогова (*йейџерац*) итд. Бројеви припадају групи збирних (*йейџеро*, *йейџоро* и *йейџори*) и редних бројева (*йейџи*). Свих 10 лексема настало је суфиксацијом. Најразуђенију значењску структуру остварује именица *йейџица* са значењима 'број пет', 'предмет означен бројем пет (трамвај, карта за играње и сл.)', 'новчаница' и 'оцена'. Секундарна семантичка реализација 'предмет означен бројем 5' настала је метонимијском трансформацијом на релацији *број йей* → *оно што је означено бројем йей*.

Другостепених деривата има 5, сви су именице и сви су настали суфиксацијом: *йейџерица*, *йейџина*, *йейџичар*, *йейџорица*, *йейџорка*. Све ове именице, изузев именице *йейџичар*, образоване су као бројне речи и речи сличне њима (семантика им је у вези са бројем *йей* и значењем речи која им је у основи); *йейџичар* је, међутим, метафоричко образовање. Значењски најразуђенија је именица *йейџица*. Забележене су и две моционе именице *йейџакиња* (само у значењу под 3) и *йейџичарка*, настале додавањем моционих суфикса *-иња* и *-ка*.⁸¹

Од три трећестепена деривата, 2 су именице, 1 је прилог. Сва три деривата настала су суфиксацијом и у свом семантичком садржају имају семантички садржај лексеме у творбеној основи. Именица *йейџинка* изведена је од именице *йейџина*, а друга два деривата, именица *йейџичарка* и прилог *йейџичарски*, изведена су од именице *йейџичар*.

У гнезду броја *йей* постоје и две префиксалне првостепенне творенице, обе прилози (*ујейџеро* и *ујейџоро*), што показује да префиксација није продуктиван творбени модел у овом гнезду. Парцијално поређење гнезда броја *йей* са гнездима осталих основних бројева (*два*, *џри*, *чејџири*, *седам*, *девет*), на грађи *Речника* МС, показује да је овај

⁸⁰ Како смо у гнезду већ напоменули, има деривата код којих је могућа двојака сегментација. Таква је именица *йейџакиња*, која се може тумачити као првостепени дериват броја *йей* (пет-акиња) када означава кобилу од пет година и учницу петог разреда, или као другостепени, моциони дериват именице *йейџак*. У коментару наводимо онај статус који се сматра вероватнијим.

⁸¹ В. напомену 7 код именице *йейџакиња* у СДГ.

творбени модел, слагање префикса у- са збирним бројем као творбеном лексемом, уобичајен и продуктиван; њиме настају прилози са истим значењем 'тако да учествује N особа'.

Сложенице чине највећи део СДГ броја *йеџ* — укупно 224 леме; од тога 170 првостепених, 1 префиксирана првостепена, 47 другостепених и 6 трећестепених.

Првостепене сложенице оформљене су или поступком слагања са спојним вокалом или без њега (нпр. у сложеници *йеџоро*, о има функцију спојног вокала: пет-о-ро),⁸² или комбинованим поступком слагања и извођења суфиксацијом. У највећем броју случајева корен *йеџ*- налази се у иницијалном положају (присутни су и облици *йеџе-ро-* и *йеџоро-* са истим значењем);⁸³ само у три случаја јавља се као друга творбена основа (у сложеницама *самйеџи*, *самойеџи* и *йостйи-йеџика*). Од 170 првостепених сложеница, њих 19 имају своје деривате и то 16 сложеница по само један дериват (сви настали суфиксацијом), 1 сложеница (именица *йеџоколонаш*) два деривата (*йеџоколонашки* и *йеџоколонашйво*) и 2 сложенице по више деривата (*йеџсйо* са 4 деривата и *йедесет* са 31 дериватом). Сви они су настали или суфиксацијом или конверзијом. За сложенице *йеџсйо* и нарочито *йедесет* може се констатовати да оформљавају сопствена подгнезда. Међу сложеницама најбројнији су придеви (122), затим именице (82), док су остале врсте речи мање заступљене — бројеви (9), прилози (7) и глаголи (5).

Придевске сложенице најчешће реализују следећа значења:⁸⁴

а) 'који се састоји од пет делова, који има пет делова или образује целину од пет делова': за предмете (*йеџоделан*, *йеџокаџан*, *йеџе-росложен*, *йеџоџоман*, *йеџособан*, *йеџоцифрен* и сл.) и за биљке (*йеџоок*, *йеџојераст*, *йеџолистан*, *йеџосемен* и сл.);

б) 'који траје пет јединица времена' или 'који пада петог дана у месецу' (*йеџвековни*, *йеџоминуџни*, *йеџосайни*, *йеџочасовни*, *йеџсйогодишњи*, *йеџомајски* и сл.);

в) 'који одговара узрасту од пет јединица мере (година, месеци)' (*йеџогодишњи*, *йеџомесечни*, *йедесетйогодишњи*);

г) 'који је пет пута већи' (*йеџодуџи*, *йеџостйрук*); итд.

Како се јасно види, значења придевских сложеница остају у домену значења бројчане вредности исказане бројем *йеџ*.

⁸² О спојном вокалу код сложеница с бројем у првом делу в. Клајн (2002: 76–77).

⁸³ Осим код броја пет исто се може приметити још код бројева *чеџири*, *шест*, *седам*, *осам*, *девет* и *десет*.

⁸⁴ Придевске сложенице са бројем у првом делу, према Н. В. Соловјеву имају јасну „типску“ творбену и смантичку структуру, па се могу типски и дефинисати: 1) који се састоји од N делова појава, предмета који образују једну целину; 2) који има N обелсја, својстава; 3) који се мери помоћу N јединица тјжине, снаге, дужине, запремине итд.; 4) који има вредност N новчаних јединица (наведено према необјављеној докторској дисертацији Оташевић 2000: 92–95).

Увид у семантичко-деривациона гнезда осталих основних бројева показује сличну, у многим случајевима истоветну творбену и семантичку структуру сложеница (*двойостйойни, тйройостйойни, чейворойостйойни, тйройроценйни, чейворойроценйни, двосйрайница, тйросйрайница, чейворосйрайница, шестйосйрайница, двособан, тйрособан, чейворособан, тйроугаони, чейвороугаони, шестйоугаони* и сл.).⁸⁵ Број регистрованих сложеница у Речнику МС наводи на закључак да се од мањих бројева (*два, тйри, чейтири*) сложенице образују чешће, тј. да су бројније у односу на сложенице образоване од већих бројева (*седам, осам, девей*), јер су за веће бројеве у Речнику МС забележене само оне уобичајене сложенице са компонентама *-годишњи, -сйрајтан, -кайтан, -часовни* и сл.⁸⁶ Зато овакав закључак треба врло опрезно изводити. Чини се да број регистрованих бројних сложеница у речнику не пружа праву слику о творбеном потенцијалу бројева као врсте речи, нити о реалној искоришћености тог потенцијала, посебно у свакодневном говорном језику. У сваком случају, што има мање делова у целини, предмета на гомили и сл., то их је лакше уочити и пребројати, отуда и именовати, те су сложенице са мањим бројевима уобичајеније, фреквентније. То не значи да се од већих бројева не граде (и не могу градити) исте.

Именичких сложеница има 82. Оне најчешће означавају:

а) предмет који се састоји од пет делова (*йейокуш, йейоугао, йейилеб* и сл.), биљку код које се распознаје пет делова, целина (*йейтойрашњак, йейолисй, йейтойрстйа* и сл.);

б) човека или животињу узраста пет (педесет) година (*йейтогодишњак, йейтогодац, йейтогойка, йедесейтогодишњак* и сл.);

в) новац у вредности пет јединица (*йеййарац, йейохиљадарка, йейодинарка, йейодоларка, йейокурунаш, йедесейача* итд.);

г) временско раздобље које траје пет (педесет, петсто) година (*йейтогодишњица, йейтогодишње, йейсйтогодишњица, йейолеће*);

д) дечју игру која се игра са пет каменчића (*йейкамен*);

ђ) термине из разних области: музички (*йейерогласје, йей(ер)озвук*), војни (*йедесейник, йедесейак*), ботанички (*йейтойрс(й)ница, йейеройрстйац, йейтойрстйа, йейолисй*), црквени (*йейогласник, йейокњижје, йейохлебница*), термине сродства (*йейобрайучед, йейобрайучеда*); итд.

Као што се види, именичке сложенице, као и придевске, углавном су бројне речи, чије је значење у вези са значењем мотивне речи (броја *йей*).

⁸⁵ На грађи Речника МС.

⁸⁶ На пример, Речник МС не региструје сложеницу *десейосйрајница* 'зграда од десет спратова', иако је она уобичајена у језику због реалне ситуације да зграде често имају 10 спратова.

Сложених бројева је 9. Они припадају групи основних бројева (*йейдесей, йейстйо, йейстйотина, йедесей*), редних (*йейстйоиш, йейстйотиниш, йедесейиш*) и збирних бројева (*йедесейтјеро, йедесейторо*).

Првостепених прилошких сложеница има 2 (*йейтородуило* и *йейиуи*), другостепених 4 (*йейтеросйруко, йейодуило, йейторосйруко* и *йейтосйруко*) и 1 трећестепена (*йедесейтосйруко*). Све другостепене и трећестепене су настале конверзијом. Примећујемо да све ове прилошке сложенице имају исто значење 'пет (педесет) пута више', односно 'онолико пута више колико показује број у првом делу сложенице'. Дакле, и прилошке сложенице остају у домену значења бројчане вредности. Изузетак је прилог *йейодуило* који метафорички развија значење 'много више'.

Глаголских сложеница је најмање, само 5. Три су првостепене, од чега је једна префиксирана (*йейтоколонизираиш, уйейтеросйручиш се, уйейтосйручиш (се)*), а две су другостепене (*йейкаменатиш се, йедесейтосйручиш*).

4.2. Микрогнездо броја *йеййнаесй* садржи 23 леме (изузели смо лексему *йеййнаесй* као носиоца микрогнезда, иначе првостепени дериват броја *йей*). Од тога је 11 изведених деривата: 8 другостепених и 3 трећестепена и 12 сложеница.

Од 8 другостепених деривата 3 су именице, 4 броја и 1 прилог. Семантика именица у вези је са бројем који им је мотивна реч. Бројеви припадају групи збирних и редних бројева. Прилог *йеййнаесйтак* има значење приближне вредности. Сви деривати настали су суфиксацијом.

Трећестепене деривате чине 2 именице и 1 придев, сви настали суфиксацијом. И њихова семантика је у вези са бројчаном вредности броја *йеййнаесй* и значењем речи од које су изведени.

Број *йеййнаесй* твори 12 сложеница. Осам сложеница је првостепених, 5 је другостепених. Укупно има 6 придевских, 5 именичких и 1 прилошка сложеница. У другом делу првостепених сложеница јављају се углавном исте творбене основе као код сложеница са бројем *йей* (*йеййнаесйлейан, йеййнаесйогодишњак, йеййнаесйогодишњи, йеййнаесйодневни* итд.).

5. Неколико речи о сложеним вишечланим бројевима са бројем *йей* и њиховим дериватима. Вишечлани бројеви настају творбеним поступком слагања простих бројева, бројева за округле десетице (сраслица: *двадесей, йридесей ...*) и бројева за стотине (сложенице: *двесиш, йрисйш* и сраслице: *чейирисиш, йейсиш ... девейсиш*). Клајн (2002: 128) их карактерише као полусложенице, јер се у реченици понашају као јединствена лексема, а њихови саставни делови задржавају сваки свој акценат. Често се састоје од три, четири и више елемената (*хиљаду сиш йридесей йей* и сл.).

Сложене вишечлане бројеве са бројем *йей* нисмо уврстили у гнездо. Разлог је једноставан: таквих бројева има бесконачно много,

будући да и самих бројева има бесконачно много (*двадесетй йеџ*, *йиридесетй йеџ*, *стйо йеџ*, *стйо йеџнаестй*, *стйо педесетй*, *стйо двадесетй йеџ*, *двестйа йеџ* итд.). Што се тиче њихових деривата, они су малобројни, а речници их углавном не региструју. У *Речнику* МС, на пример, као дериват сложеног вишечланог броја од броја *йеџ* регистрован је једино дериват *двадесетййеџогодишњица*, иако се регуларно могу оформити и *двадесетййеџи*, *двадесетййеџоро*, *двадесетййеџорица*.

6. Закључак. Пошли смо од претпоставке да гнездо броја *йеџ* није развијено и да нема велики број чланова с обзиром на то да су бројеви моносемантични и да је бројна вредност једина компонента њиховог семантичког садржаја. Показало се супротно, бар што се броја чланова гнезда тиче. Са укупно 268 лема, гнездо броја *йеџ* надиллази многа гнезда изразито полисемантичких лексема и лексема које именују појмове који имају важну улогу за човека, нпр. придева *жив*, глагола *радиџи*, именице *нога*, придева *добар* (уп. СДР 1 и 2).

Структура деривата, међутим, показује изразито низак степен семантичког варирања, чак и када се у обзир узму многобројне сложенице, што потврђује нашу претпоставку да моносемантичност бројева блокира семантичку дисперзију. Наиме, нема лексеме која у потпуности излази из семантике мотивне речи, а само је неколико лексема које у секундарним семантичким реализацијама померају значење у односу на значење мотивне речи, и то: придев *йеџйарачки*, који поред основног значења да нешто стоји, вреди пет пара, метафорички развија и значење 'маловредан, безвредан' (обично у синтагматском споју са именицама *йрича*, *роман*, *литератури* и сл.) и глагол *ујеџторосиручиџи*, придев *йеџодуџи* и прилог *йеџодуџло*, који уз основно значење 'повећати пет пута', односно 'који је пет пута већи'/'пет пута више', такође метафорички добијају и значење 'много повећати', односно 'много већи'/'много више'. Семантика свих осталих деривата у вези је са бројчаном вредности исказаном мотивним бројем. Регистровано је и неколико случајева појаве метонимије: типа *број* — *оно што је означено џим бројем* (*йеџица*: 1. број 5, 2. предмет означен бројем 5 (трамвај, карта за играње и сл. [sic!])), те *временско раздобље* — *йлан рада за џо временско раздобље* (*йеџолеџка*: време од пет година у којем треба да се изврше планирани радови за то раздобље у некој земљи; петогодишњи план).

Откуда толики број деривата, а тако скроман семантички садржај мотивне лексеме? Одговор на постављено питање треба тражити у делу гнезда који чине сложенице, јер ако се изузму сложенице, остаје свега 32 деривата насталих претежно у резултату творбеног варирања (евентуално деловањем метонимије). Поменули смо већ да је значење (готово) свих сложеница у вези са бројчаном вредношћу мотивне речи, тј. да број у њима квантификује оно што је именовано у другом делу сложенице. Јасно је да човек има перманентну потребу да оно што види, са чим долази у додир, чиме се служи и сл., квантификује, пребројава, одмерава, упоређује, што бројевима обезбеђује посебан и важан статус не само у човековом појмовном, већ и језичком систему. Отуда

се може закључити да број сложеница са бројевима није коначан, те да је то отворена група речи која се према потреби, неретко и *ad hoc* у говору, допуњава.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан–Премк 1997:** Д. Гортан–Премк, *Полисемија и организација лексичког сисџема у српском језику*, Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 14, Београд, Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Део 1: Слагање и пр-фиксација, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад, Матица српска.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Део 2: Суфиксација и конверзија, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад, Матица српска.
- Маретић 1931:** Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Оташевић 2000:** Ђ. Оташевић, *Нове речи и значења у савременом сџандардном српском језику; лингвистички асџекти* (необјављена докторска дисертација), Београд.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- Речник МС:** *Речник српскохрватског књижевног језика* (I–III Матица српска — Матица хрватска, IV–VI Матица српска). Нови Сад, Матица српска (1967–1976).
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVI, Београд, САНУ, 1959–2001.
- СДР:** *Семантичко-деривациони речник*, св. 1, 2 (2003–2006), Ред. Д. Гортан–Премк, В. Васић, Љ. Недељков (св. 1); Д. Гортан–Премк, В. Васић, Р. Драгићевић (св. 2), Нови Сад, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Скок III:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. Zagreb, JAZU, 1973.
- Стевановић 1964:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, Научно дело.

Р е з ю м е

Ивана Копић-Лазич, Наташа Вулович

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОННИЙ АНАЛИЗ ЧИСЛИТЕЛЬНОГО ПЯТЬ

В настоящей работе представлено и анализируется семантико деривационное гнездо числительного *пять*, а в его рамках также микрогнездо числительного *петнаест*. Данное исследование показало, что числительное *пять* обладает весьма развитой полисемантической структурой, а также, что большее число дериватов в качестве семантического содержания имеет в основном числовое значение. Исключение представляет всего лишь несколько лексем, значения которых перемещаются по отношению к значению мотивирующего слова, будучи мотивированы метафорой и метонимией как механизмами семантического варьирования.

ВЛАДИМИР ПОЛОМАЦ
(Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац)

ДВА НЕЗАБЕЛЕЖЕНА ГРЕЦИЗМА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ (глаголи *ГАРЕПСАТИ* и *УТАКСАТИ*)*

Глагол *гарейсати*, 'присилити некога на рад', у етимолошкој је вези са грч. глаголом истог значења $\alpha\gamma\alpha\rho\epsilon\upsilon\omega$ (аорист $\alpha\gamma\alpha\rho\epsilon\psi\alpha$). Глагол *утаксати*, 'уредити, устројити', позајмљен је према грч. именици $\tau\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma$, „ред, наредба, уредба“.

Кључне речи: старосрпски језик, српске средњовековне повеље, грецизми, глаголи, *гарейсати*, *утаксати*.

1. У овом прилогу анализирамо значење два — у историјским речницима српског језика и у србистичкој лексиколошкој литератури — до сада незабележена грецизма: глаголе *гарейсати* и *утаксати*.

2. Глагол *гарейсати* забележен је у повељи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Св. Ђорђа (Горга) Скоропостижног на Серави у Скопљу. Потврду наводимо према фотографији оригинала повеље која се налази у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије под сигнатуром Ф 2863: *ни намет'ка жит'на ни вина ни меснога ни сир'нога ни приселице плакати. ни тьмнице блжсти ни глас(а) носити ни провода ни чл(о)в(ѣ)ка гареп'сати ни коня. ни вола, ни осла, ни царинѣ плакати ни поткоу да љзима на ниемь ники влад(а)лец¹. Уп. наш превод одредбе на савремени српски језик: Ни [да им је] наметка у житу, ни у вину, ни у меду, ни у сиру, ни [да им је] плаћања приселице [надокнаде штете учињене од разбојника и лопова, в. Поломац 2006а], ни да им је чувања тамнице, ни да им је гласничке службе, ни провода [обавезе пратње владара, в. Поломац 2006б], ни човека гарепсати, ни коња, ни магарца, и царину да не плаћају, ни потку [глобу за повреду земљишних граница, в. Поломац 2006а] да не узима њима никоји владалац. Ову одредбу налазимо и у издању С. Новаковића (1912: 609), међутим, тамо је глагол *гарейсати* из оригинала погрешно прочитан као *герейсати*: ... ни члове'ка гереп'сати, ни коня, ни вола, ни осла, ни цариноу плакати, ни пот'коу да оузима на ниемь ники владалец.*

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта 148024Д (*Српски језик и друштво на кретања*), који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ У округлим заградама разрешене су скраћенице.

У Новаковићевом издању овај се глагол наводи у још две одредбе, једном као *герейсати* (... ни наметкъ житни ни винни, ни чловѣка герепсати, ни коня, ни вола, ни осла, ни цариноу да дають ... (614)), а други пут као *гарейсати* (... ни наметка житнаго, ни винога, ни месоно, ни сивеного, ни чловѣка гарепсати, ни коня, ни вола, ни ино что (620)). Нажалост, будући да је снимак оригинала некомплетан и делимично оштећен, Новаковићево читање ових одредаба овде није могло бити проверено, што је у крајњем исходу резултирало искључивањем фонетизма *герейсати* из анализе.

3. Глагол *уѣаксати* забележен је у неколико примера у повељама из времена деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића (трећа и четврта деценија XV века).

Најстарију потврду нашли смо у повељи деспота Стефана Лазаревића манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Св. Гори (20. јануара 1427. год.). Одредбу цитирамо према фотографији оригинала која се налази у Архиву САНУ под сигнатуром 8876/148: и за сѣе такози оуѣаѣа госпw/д/ство ми. що се кѣ давати ѿ царине новобрѣ/д/ске по дваѣдесети литрѣ сребра. да се предаваа икономоу лаврѣскомѣ кои воуде оу метохѣахъ нихъ². У нашем преводу на савремени српски језик: И за ово тако утакса господство ми: двадесет литара сребра што ће се давати од царине новобрдске да се предаје икону манастира Велике Лавре, онеме који буде у њиховој метохији.

Глагол *уѣаксати* забележен је и у једном примеру у повељи деспота Ђурђа Бранковића челнику Радичу којом се потврђују Радичеви баштински поседи даровани од стране деспота Стефана Лазаревића (1429/1430. год.). Фотографија оригинала у лошем је стању (Архив САНУ, сигнатура 8885/2), тако да одредбу цитирамо према издању Љ. Стојановића (1890: 4): ... како моу е записано и оуѣаѣано оу хрѣсовоули светопочившаго господина и родитеља моего деспота Стефана ... У нашем преводу на савремени језик: ... како му је [челнику Радичу] записано и утаксано у хрисовуљи светопочившег господина и родитеља мојега, деспота Стефана ...

Две потврде овога глагола налазимо у повељама великог челника Радича манастиру Кастамониту на Св. Гори из 1430/1431. и из 1433. год. Иако су обе повеље објавили и Љ. Стојановић (1890: 34, 34–36) и С. Новаковић (1912: 548–549, 549–553) — ради веће поузданости — потврде наводимо према фотографијама оригинала које је снимио В. Мошин 1939. год., а које се данас налазе у Архиву САНУ под сигнатурама 8885/3 и 8885/4. Потврда из старије повеље (1430/1431. год.): И бѣе оуѣаѣахъ ѿ челника Радичѣ да даваѣмъ с(вѣ)томъ мѣнастирю на годициѣ дваѣдесети литрѣ сребра, що имъ(ѣ) кѣ быти за хѣанъ да си коупѣ(ю)жито и за вѣози да прихѣде всако годициѣ, о празникоу Г(вѣ)т(а)го Великомъ(с)ч(е)н(и)ка Х(ристо)ва Гѣворѣа да си вѣози оузимаю³. У нашем преводу на савремени српски језик:

² Надредна слова спуштена у ред донели смо у косим заградама.

³ У стреластим заградама реконструисана су нечитка места.

И још утаксах, ја, челник Радич, да ћу давати светоме манастиру сваке године двадесет литара сребра, шо ће им бити за храну, да себи купе жито. И за ово да им је приход сваке године, а да га узимају о празнику Светога Великомученика Христова Георгија. Потврда из манастирских повеља (22. мај 1433. год.): Тако{жде}и дѣаконѣа да се даваа оу болницѣ шо се обрѣтаа ѣ с(ве)том{ъ} монастироу{ъ} шо кѣ доволно бити болни-и/м{ъ} како стаѣа пре/д/статељ. У преводу на савремени језик Ђ. Трифуновића (1996: 132): „Такође и храна да се даје болници, која се налази у светом манастиру, да буде довољно болесницима, како је договорено с [манастирским] представником“.

У повељи великог челника Радича манастиру Враћевшници (на истоименој реци између Крагујевца и Горњег Милановца) из 1431. год. забележен је глагол *ушѣксаѣи*. Оригинал повеље није сачуван, већ само запис *Ѡ стараго рѣсволѣ* изведен на стубу манастира (са десне стране врата на која се улази из женске у мушку цркву) *повелѣнѣмъ поѣвсвещенаго патрѣарха срѣвскаго кѣа ѣрсениа въ лѣто ... 1737. год.* (Милићевић 1867: 33). Одредбу цитирамо према издању М. Ђ. Милићевића (1867: 32): ... и сицевимъ образомъ стеѣа велики челникъ Радѣч да поѣвѣаеъ братѣиа ѣ стѣомъ маѠтирѣа колико ихъ се обрѣтаю да пребѣваа овѣе дондеже стоить стѣи манастирѣа и да не вѣдетъ междѣ имъ ничтоже разлѣчено до танкихъ вѣши, до игле и до конца ... У нашем преводу на савремени српски језик: ... и на тај начин утекса велики челник Радич да пребива братија у светоме манастиру [Враћевшници], колико год их се нађе да пребивају заједно [у општежићу], докле постоји свети манастир, и да не буде међу њима ништа раздељено, ни најмање ситнице, ни игла ни конач ...“

Пажљива анализа записа упућује нас на закључак да је преписивач графију и језик оригинала делимично изменио, тј. прилагодио књижевном изразу свога времена (XVIII век)⁴, а поред тога свакако је могуће и да је нека места погрешно прочитао. Због свега овога, вокализам *е* у корену глагола *ушѣксаѣи* није поуздан, те ћемо га у даљој анализи занемарити.

4. Сугласничке групе *-ѣс-* и *-кс-* указују на то да су глаголи *га-рейсаѣи* и *уѣтаксаѣи* позајмљени из грчког језика. У Фасмеровој монографији о грчким позајмљеницама у српском језику (Фасмер 1944) ових глагола нема, међутим, тамо налазимо неколико сличних образовања: *араксаѣи*, од аориста ἄραξα, нгрч. глагол ἀράζω, у значењу нем. „von Anker gehen“ (Фасмер 1944: 47), „пристати с лађом“ (EPCJ I: 184); *лиѣксаѣи*, у значењу нем. „verrecken, крепieren, sich verringern“, такође „fehlen, sterben“, изведено од аориста ἔλειψα, глагол λείπτω, у значењу нем. „fehlen, mangeln“ (Фасмер 1944: 90); *малаксаѣи*, у значењу нем. „nachlassen, schwach werden“, а позајмљено према аористу (ἐ)μαλάξα, од грч. μαλάσσω, у значењу нем. „weich machen, entkräften“

⁴ Уп. употребу графеме *ѣ* у вредности гласовне секвенце *ја* у следећим примерима: *оѣмѣѣ* и *имѣѣѣ*. Уп. и рускословенске рефлексе полугласника у примерима: *сѣборѣѣ* и *вожѣствѣѣ*.

(Фасмер 1944: 194); *йедейсати*, у значењу нем. „strafen“, од аориста (ἐ)ποίησα: ἐποίησα, од грч. ποιέω, у значењу нем. „strafe“ (Фасмер 1944: 113); *йрокойсати*, у значењу нем. „reussieren, gut fortkommen“, од аориста глагола прокопτω, у значењу нем. „gedeiche, mache Fortschritte“ (Фасмер 1944: 124); *вайсати*, у значењу нем. „färben“, од касногрчког аориста глагола βάπτω, „färbe, tauche ein“, средњогрч. и нгрч. βάφω (Фасмер 1944: 147).

4.1. Стерп. глагол *гарейсати*, у значењу 'присилити некога на рад', семантичку паралелу има у стбуг. глаголу *енгарейсати*, потврђеном у Ватопедској повељи из 1230. год. (БЕР I: 11). Обе лексеме воде порекло од грч. глагола αἰμαρεύω (представља деноминал у чијој се основи налази именица ἄγμαρος, у значењу нем. „reitender persischer Eilbote“ (Фриск I: 6–7)), тачније од његовог аориста αἰμαρέψα (Бабинџотис 2002: 49) или ἡγμάρεψα (БЕР I: 11)⁵.

Поред Милутинове повеље манастиру Св. Ђорђа код Скопља сачувана је и нешто млађа повеља (1258. год.) истом манастиру бугарског владара Константина Асена (в. Иванов 1931: 586). Обе повеље, према речима Р. Грујића (1925: 45–46), састављане су на основу ранијих византијских, бугарских и српских хрисовуља које нису сачуване. Имајући ово у виду не можемо дати поуздан одговор на питање да ли је овај грецизам у старосрпски језик ушао директно из грчког, или можда посредством старобугарског, што је такође могуће.

У етимолошкој вези са глаголом αἰμαρεύω налази се и именица αἰμαρεία, „порука, посланство; бесплатан принудни рад; заморан посао, напор“ (Скок I: 43), која данас представља балкански грецизам: уп. срп. *ангарија*, буг. *ангария*, мак. *ангарија*, рум. *angară*, арум. *angârie*, алб. *angari* (ЕРСЈ I: 157–158).

Стерп. *гарейсати* — као и савремено дијалекатско *гарија* (ЕРСЈ I: 157) — највероватније је добијено аферезом почетног слога (*ангарија* > *гарија*, *ангарейсати или *енгарейсати > *гарейсати*).

4.2. Глагол *уйтаксати*, у значењу 'уредити, устројити', позајмљен је према грч. именици τάξις, у значењу „ред, наредба, уредба“ (Горски–Мајнарић 1983: 408). За остала многобројна значења у грч. језику в. Лидел–Скот 1968: 1756. Као и именица *ангарија*, и овај глагол представља балкански грецизам: уп. буг. *таксам* и *таксувам* (Скок III: 436), алб. *taks*, „ordnen, versprechen, geloben“ (Скок III: 436), арум. *taxire*, „promettre, outrager“, *taxe*, „ordre, régularité“ (Скок III: 436), али и *tăxescu*, „promettre, faire vœu, dédier, insulter“ < τάξω, „faire vœu, vouer, promettre“ (Папахаци II: 1174). Глагол *уйтаксати* забележен у РЈА (XX: 76) са значењем „утврдити цијену, процијенити“ није у етимолошкој вези са нашим примером, већ са немачким глаголом *taxieren*.

⁵ На везу стерп. *гарейсати/герейсати* и грч. αἰμαρεύω указао ми је колега др Дарко Тодоровић, на чему му се и овде најлепше захваљујем.

ЛИТЕРАТУРА

- Грујић 1925: Р. Грујић, Властелинство светогa Ђорђа код Скопља од XI–XV века, *Гласник Скопског научног друштва* I/1, Скопље, 45–77.
- Иванов 1931: Ђ. Иванов, *Български сѣпарини изъ Македония*, София.
- Милићевић 1867: М. Ђ. Милићевић, Манастири у Србији, *Гласник Српског ученог друштва* IV, Београд, 1–98.
- Новаковић 1912: С. Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњег века*, Београд, 1912 (фототипско издање, Лирика, Београд, 2004).
- Поломац 2006a: В. Поломац, Термини за глобе у старосрпском језику, *Зборник за српски језик, књижевност и уметност* 6, Бањалука, у штампи.
- Поломац 2006b: В. Поломац, Термини за феудалне радне обавезе у старосрпском језику, *Српски језик* XI/1–2, Београд, у штампи.
- Стојановић 1890: Љ. Стојановић, Стари српски хрисовули, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др., *Сѣоменик СКА* III, Београд, 1–226.
- Трифуновић 1996: Ђ. Трифуновић, Завештање манастиру Кастамониту, *Исѣочник* 17/18, Београд, 129–133.

РЕЧНИЦИ

- Бабинџотис 2002: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων. Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Ορθογραφικό, Συνωνύμων, Αντιθέτων, Κυρίων Ονομάτων, Επιστημονικών Όρων, Ακρωνυμίων*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΑΣ Ε. Π. Ε.
- БЕР I: *Български етимологичен речник*, I (A–З), Софија, 1971.
- Горски–Мајнарић 1983: О. Gorski i N. Majnarić, *Grčko–hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, Školska knjiga.
- ЕРСЈ I: А. Лома и др., *Етимолошки речник српског језика*, I: A–III, Београд, 2003.
- Лидел–Скот 1968: H. G. Liddell and R. Scot, *A Greek–English Lexicon: with a supplement* 1968, Oxford and the Clarendon press.
- Папахаџи I–II: Т. Papahagi, *Diționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
- РЈА I–XXIII: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1882–1976.
- Скок I–IV: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1974.
- Фасмер 1944: М. Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Philosophisch-historisch Klasse, Nr. 3, Berlin, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften.
- Фриск I–III: Н. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heilderberg, 1973–1979.

Резюме

Владимир Поломац

ДВА НЕОТМЕЧЕННЫХ ГРЕЦИЗМА В ДРЕВНЕСЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (глаголы *ГАРЕПСАТИ* и *УТАКСАТИ*)

В настоящей работе анализируется значение двух грецизмов, до сих пор неотмеченных в исторических словарях сербского языка и в сербистской лексикологической литературе. Это глаголы *гарепсати* и *утаксати*. Глагол *гарепсати* встречается в грамоте короля Милутина монастырю св. Георгия в Скопле (начало XIV века) в значении «заставить кого-нибудь работать». Данные

глагол имеет параллель в древнеболгарском *енгарепсати*, отмеченном в Ватопедской грамоте из 1230 г. Обе лексемы происходят от греческого глагола $\alpha\gamma\alpha\rho\epsilon\acute{\upsilon}\omega$ вернее от его аориста $\alpha\gamma\gamma\acute{\alpha}\rho\text{-}\epsilon\psi\alpha$ или $\acute{\eta}\gamma\gamma\acute{\alpha}\rho\epsilon\upsilon\sigma\alpha$. Аферезисом начального слога получена форма *гарепсати*.

Глагол *утаксати* зафиксирован в нескольких грамотах из эпохи Деспота Стефана и Деспота Георгия (третье и четвертое десятилетие XV в.) в значении «привести в порядок, уладить». Он заимствован от греческого существительного $\tau\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma$, в значении «порядок, приказ, распоряжение».

ЛУКА БРЕНЕСЕЛОВИЋ
(Београд)

БАРАБА — ЈЕДАН ЕВРОПСКИ ДИЈАЛЕКТИЗАМ

Наша реч *барџа* позајмљена је из немачког језика, док је *барџа/бџараба* романизам, а *барабер* мађаризам. Крајње порекло тих речи је име библијског разбојника *Бараба (Варава)*. Чакавско *барабџан* 'чегртаљка; лупњава; нарочит ускршњи обичај' не спада овамо, већ је словенска реч са великим бројем паралела у руском језику.

Кључне речи: етимологија, позајмљеница, *Wanderwort*, старији европеизми, јужна Европа, егзегеза.

Ако је реч експресивна у значењу и у изразу и још преузимања са различитих страна, од различитих језика-давалаца, тешко је говорити о њеном пореклу а не дотаћи се различитих семантичких, формалних, социолошких аспеката. Пошто се у овом раду утврђују етимони различитих а по крајњем пореклу истих речи у српском и хрватском језику, трудимо се да решимо основне семантичке и друге проблеме у оној мери колико је то потребно за плаузибилну етимологију, а неретко и више. Ићи ћемо овим редоследом: *барџа* (1), *барабер* (2), затим *барџан* које ћемо лучити од истоветне речи из народне загонетке (3). На приморју такође постоји *бараба*, али са другачијим акцентом (*барџа*, *бџараба* итд.) (4). На крају, у облику додатка, рећи ћемо нешто више о имену Барабе/Варава и једном црквеном обичају из Далмације (такозвани *барџан*), чијем ћемо називу посветити знатну пажњу како бисмо показали да он не спада овде (5).

Али озбиљне етимолошке анализе нема ако се конкретно позајмљивање не стави у шири етимолошки ланац, ако се не оде даље од утврђивања језика-примаоца и језика-даваоца и примопредатих облика, јер само тако може да се објасни зашто је реч позајмљена, чиме и примарна етимологија постаје вероватнија, често чак очигледна, а децидније и са више сигурности него што је то до сада чињено могу да се објасне појединачне потврде из других језика — у овом случају бугарске, украјинске, словачке, чешке, мађарске, немачке, ретороманске, италијанске, окситанске, каталонске и друге.

Текст је морао бити пребачен са латинице на ћирилицу, а то је незахвалан посао и унапред се извињавамо за пропусте, који су неизбежни и, по правилу, боду очи сваком читаоцу.

1.0. Варијанта *бараба* је народна реч позната на великом делу ср.-хр. говорног подручја. Грубо њен ареал захвата северозападну Хрватску (са кајкавским говорима), Славонију, Војводину, Београд, севернију и западну ужу Србију, затим Горски Котар, Лику, далматинско залеђе, Босну у ширем смислу и северну Црну Гору. У новије време варијанта *бараба* је, преко медија и литературе, позната заправо свим говорницима српског и хрватског језика а неретко и потискује локалне варијанте о којима ће такође бити реч.

1.1. Код нас се овом речи бавио Скок и то у два наврата.¹ У свом етимолошком речнику доноси управо само варијанту *барџаба*, којој није установио непосредан етимон, већ је само констатовао: „Бит ће да је и то, и тршћанско-млетачки *baraba* 'malvivente, rubagiorni', *barabba* 'giovinastro', у вези са библијским именом *Barabbas*...“, али нешто даље каже: „Упоређи међутим и име туркичког племена *Baraba*...“ (Skok I, 110). Прецизније, то је једно татарско племе у Сибиру. Скок се међутим пореклом речи *бараба* бавио и раније, у Прилозима проучавању турцизама у српско-хрватском језику². Тамо је он етимон видео управо у северноиталијанској речи. Могуће је да је оклевао да исто закључи и у Рјечнику јер у међувремену — за време својих познатих приморских експедиција — није дошао до потврда са приобалног подручја, где би се романизми најпре очекивали. Било како било, у северноиталијанским речима не може да се види непосредан етимон ср.-хр. речи. Они — северноиталијански говори — могу да се узму само за (локално) примарно историјско врело, док као непосредно врело за наведени ареал не долазе у обзир.

1.1.1. Ареал који обухвата северну Хрватску и северну Србију карактеристичан је за германизме, а чињеница да реч постоји у Босни у овом случају указује да би могло да се ради о релативно новијем германизму (крај XIX и почетак XX в.). Једну основану немачку етимологију допушта и стање у (јужним) немачким дијалектима: за аустријске говоре баварског наречја WBO s.v. *Parāber(er)* доноси *barā-wa*³ „и вар.“, а за Корушку „сасвим старо“ *warāwa* [!]. За Баварску BWB s.v. *Baraber(er)* доноси неколико варијанти, између осталог *barā-bb*, *barāwb* за горњу (дакле јужну) Баварску, док код судетских Немаца SDW s.v. *Baraber(er)* бележи варијанту *warāb(o)r*.

¹ Према Skok I 110: „Бања Лука и опћенито Босна и сјеверна Хрватска, такођер кајкавски и словенски“. Скок је у Босни могуће чуо реч док је радио у Бањалуци као гимназијски професор (1904–1907).

² Slavia XV (1937). Иако ту ни за њега реч *бараба* није турцизам, Скок је вероватно сматрао за сходно да је размотри у чланку о турцизмима јер је у необично великом а притом компактном и за један романизам и превише северном ареалу који реч покрива („опћено Босна“), не знајући притом да је реч позната и у осталим крајевима ср.-хр. говорног подручја, видео последицу формалне сличности са (у Босни) општепознатом речи *барабар* — турцизмом персијског порекла (*baraber* 'једнак'), а сасвим могуће је и да му се једноставно чинило да је реч турцизам — и данас је етимолошка слутња, као специфично испољавање кристализованог нагомиланог искуства битан, чак и неизоставан елемент етимолошког истраживања чији почтак — а неретко и завршетак — као да узмиче научном суду. Ипак имајмо на уму да је касније у Рјечнику помишљао да би апелатив *бараба* могао бити према имену „туркичког племена *Бараба*“.

Са формалне стране, најдоследније било би извести ср. *barāba* из неке бав.-аус. варијанте блиске оној која је забележена у Корушкој, јер бав.-аус. *w* се у словенским језицима обично супституише са *b*, док се аус. *b* (у овом случају <*p*> у WBÖ) обично у ср. супституише са [р] (па тако нпр. *йуштер*, *йиксла*, *йегла*). Наше речи код којих је нем. /*b*(-)/ супституисано са [b(-)] обично се процењују као учене⁴, што је без сумње тачно у многим случајевима (*берза*). Али реч *barāba* сигурно није учена. То је народна реч, реч коју је *чувиш* је из разних културно-историјских и других разлога обичан човек уврстио у свој вокабулар.

С обзиром на то да је варијанта *warāwa* „сасвим стара“ (WBÖ l.c.), те да је поред варијанти *barāwa* (*parāwa*) / *barāwb* на периферији — код судетских Немаца — забележен облик *warāb(v)r*, нема никакве сумње да је управо варијанта *warāwa* раније у немачким говорима била много распрострањенија, и да су све остале варијанте плод (каснијих) дисимилаторних (и асимилаторних) процеса. Зато управо у варијанти са два мека билабијална фрикатива — *warāwa* и вар. —, али и евентуално у варијанти *barāwa*⁵, треба видети етимон ср. *barāba*. Томе у прилог говори и хронологија, односно чињеница да се реч појављује у српском само неколико година након првих појава у немачком (в. 1.5.3).

У аустријским говорима *Baraber* (*Paraber*) има више значења: највише има потврда са семом 'радник, физикалац' (WBÖ l.c.), а осим тога реч је у Бечу потврђена и у значењу 'wilder Mensch' (Homung/Grüner 2002, s.v. *Barāwa*), 'Tunichtgut' (WBÖ l. c.), што је у истој равни са значењем стандардноср. *barāba* (в. 1.3). Слично је и у Баварској: BWB до-

³ У WBÖ читамо <*parāwa*>, али, да не буде забуне, у WBÖ <*p*> стоји и за књижевном. *p* и за књижевном. *b*(-) (па је тако *Parāber* у ствари *Barāber*). Ради се заправо о томе да се /*b*/ у аус. махом реализује као тврди безвучни експлозив чији је најближи фонетски еквивалент у нашем језику неше [р], док је /*p*/ фортис, што значи да се изговара (као наше /*p*/ само) са нарочитом јачином, док у Баварској то често није случај — тамо се /*b*/ реализује звучно, те се у околним слов. језицима обично супституише са /*b*/. Са <*w*> је означен меки (благи) звучни билабијални фрикатив (који се у слов. језицима најчешће супституише са /*b*/). За супституицију немачких гласова у српском и немачки консонантизам упореди Striedter-Temps 1958 (посебно с. 81ff.); Striedter-Temps 1963 (посебно с. 71ff.); WBÖ I, Einleitung § 5c ff. (посебно § 5c 2); као и жалост необјављену дисертацију Ива Медића (Medić 1965, посебно с. 220ff.). Иначе, исто важи и обрнуто, наше /*p*/ [р] и сви гласови из других језика еквивалентни њему су у говору некадашњих војвођанских Немаца супституисани са нем. /*b*/ [р] а не фортисом /*p*/.

⁴ Тако редовно Striedter-Temps 1958 и Medić 1965 l.c., где аутор каже: „Ако у загребачким позајмљеницама ипак не одговара сваком нем. *b* наше *й*, него чак већином *б*, треба то приписати дјеловању написане ријечи и њемачког књижевног изговора“.

⁵ Питање је колико то нем. *b*- у *barāwa*, настало дисимилацијом од *warāwa*, има реалну вредност [р], која би се очекивала, а колико је то неки међуглас створен дисимилацијом, односно, то би могло бити и /*w*/ са помућеном фонетском реализацијом. Медићев навод l.c. да се нем. *b* чак у 65% случајева супституише у Загребу са *b*, а само у 35% са *p*, указује да супституицију нем. народног *b*- у нашим говорима треба много детаљније проучити. Тачније, треба детаљније истражити то само немачко *b*-, и то очито више него што потребе германистике налажу. Има индиција да чак — што наравно није ништа необично — и у говорима са /*b*/ [р] оно нма баш увек ту вредност. С друге стране, не сме се испустити из вида која је на пример у Загребу фонетска вредност хр. фонеме /*b*/.

носи значење 'пропалица; нецивилизован, дрзак човек, неваљалац, клошар', дакле, 'бараба', док SDW код судетских Немаца бележи два значења са семом 'радник' и једно које дефинише као 'пропалица, неотесан човек', дакле, 'бараба'. Међутим, значење 'радник, физикалац, зидар', које је без икакве сумње у немачком данас заступљеније, потврђено је и у српском. На самој периферији ср.-хр. говорног подручја, у Рожају (ЦГ), забележено је *барáба*, које „осим општег значења“ „бараба“ има и значење 'радник који ради у шуми на сјечи грађе' (Hadžić 2003). Нема никакве сумње да се код овог дијалектизма ради о непосредном германизму.⁶ Изгледа да је *барáба* у значењу 'радник-физикалац' и сл. било у употреби и у Босни и Лици. За те крајеве — нажалост не наводећи извор — Матл доноси синтагму *барабски кнез* која је означавала предводника радника који је по селима врбовао раднике за изградњу путева (Matl 1958, 96). Коначно, у грађи РСАНУ нашли смо из Босанског Грахова опширнији опис речи *барáба*, из кога недвосмислено произилази да је тамошње значење речи 'најамни радник, надничар' (в. 1.2.1).

Поред свега тога, вредности неких изведеница које доноси РСАНУ неспорно указују да је *барáба*, можда не свуда, али свакако барем на једном делу ареала, који покрива и барем једно време, значило и 'радник', 'физикалац' и сл. Глагол *барáбити* (*се*) значи 'живети барапским животом, скитати се (обично ради зараде) [sic!]; мучити се радећи тешке физичке послове [sic!]' (РСАНУ), односно бити радник који иде од места до места како би нашао посао, зарадио и бити физикалац.⁷ Интересантан је први пример из РСАНУ: „Ради негдје на некаквој 'штреки', добро зарађује и бараби. А куће се и не сјећа“. Ту *барабити* може да се схвати као 'шљакати, тешко радити', а *штрека* значи 'железничка пруга', евентуално 'пут' (РМСМХ)⁸, што значи да је реч о радовима на изградњи пруге или некаквог пута. У WBÖ l.c. наглашава се да је продор речи у блиској вези са изградњом железнице (в. и 1.5.3). На глагол *барáбити* (*се*) упућује се у РСАНУ у десном делу одредница *барáбовати* и *барáбисати*. Овај последњи глагол доноси и Ристић/Кангрга, и то само у значењу 'надничити, радити тешке физичке послове, аргатовати (←нем. *schanzen, schuften*)'.⁹ РСАНУ доноси и глагол *барабизира*ти *се* у значењу 'постати бараба; попростачити се', али тај глагол очигледно значи и 'постати радник-физикалац', како се види из првог примера: „Бока је [...] био примио нешто од људи који раде тешке послове [...] 'барабизирао се'“. У ствари, то је уједно и једини аутентичан пример; други пример у коме *барабизира*ти *се* заиста значи 'постати бараба, пропалица, мангуп' смислила је редакција Речника. Јасно

⁶ За акценат в. 1.2.2.

⁷ Оба значења за нем. *Paraber, Baraber* (нем. *Wanderarbeiter* 'лутајући радник' и *Schwerarbeiter* 'физикалац') бележе и WBÖ l.c. и BWB l.c.

⁸ Из нем. *Strecke* '(железничка, друмска) деоница, пруга'.

⁹ Пример у РСАНУ потиче из романа *Један животи* Јована Николића. И код овог аутора *барабисати* би могло да значи исто што и код Ристић/Кангрге ('надничити, радити тешке физичке послове, аргатовати'): „Дуго му говорила да је он сада домаћин куће, да више не може да се скита и барабише“.

је, дакле, да је ова последња глаголска изведеница индивидуална. (В. за саме глаголе 1.4.3). И, коначно, у околини Славонског Брода *барàбаи*, које је по нашем мишљењу изведеница од *барàба*, значи 'радник са стране који много путује и проси' (в. 3.1).

Извесно је, дакле, да је *барàба* у Црној Гори (Рожаје), Босни и граничним подручјима (Славонија) и можда, чак вероватно, Лици постојало у значењу/значењима са семом 'радник'.

1.2. Као што смо већ рекли, *барàба* је пре свега народна па тек онда „књижевна реч“, реч стандардног језика. Нажалост, многи дијалекатски речници је не бележе, ваљда управо из разлога што је позната и стандардном језику. Навешћемо све потврде код којих сматрамо да се ради о позајмљеницама из немачког. Полазна претпоставка је код свих потврда да дефиниција није добра или барем потпуна. Дефинисање у ширем смислу се код речи *бараба* појављује као двоструки проблем — пре свега *бараба* се по правилу односи на различите конкретизације једног латентно постојећег архетипа, а и када је утврђено на шта говорник конкретно мисли тешко је то срочити у дефиницију. Зато су дефиниције из блиских, суседних места понекад наизглед потпуно различите а у ствари су израз само једног аспекта значења (не једног засебног значења) речи *бараба*.

1.2.1. Најраспрострањенија варијанта (међу германизмима) је *барàба*.

Тако РСГВ бележи *барàба* 'лош човек, пропалица'.

Код бачких Буњеваца осим значења 'пропалица' забележено је и значење 'скитница' (Peić/Bačija 1990), које је потврђено и за Хрватску Дубицу ('← бескућник, пробисвет') и Лику ('← човек који се ода лутању по свијету') (грађа РСАНУ)¹⁰. Овамо иде и <*барàбà*>¹¹ 'човек који нема стално седиште' Левач (ibid.). Значење са семом 'скитница' такође је потврђено у немачком: WBO l.c. бележи значење 'Wanderarbeiter', што је радник који иде од места до места тражећи посао; BWB l.c. наводи значење 'Vagabund'.

У Београду *барàба* значи 'битанга, манцука, мангуп', са тенденцијом да се односи на омладину, у ствари 'распуштеник'. Таква употреба је заправо метафорична — о томе шта је 'права' (неповратна, одрасла, зрела) бараба у Београду постоји све слабија свест.¹² И у Голи

¹⁰ Потврда из Ликс је из Шкарићеве збирке [1913. г.], за потврду из Хр. Дубице в. 1.5.3.

¹¹ На листићу пише *барàбà*, али краткоузлазни акценат у Левчу не постоји, тако да је очигледно по среди новоштокавизиран облик, на основу кога би могло за Левач да се изведе *барàбà. Нејасно. За потврду в. 1.5.3.

¹² Уместо дефиниције потрудићемо се да дамо адекватан слободан опис. То је као нека врста нерадника који се прави, фолира се да је више него што јесте (издајући се обично за негативнијег лика него што јесте) и понаша се рђаво у складу са вишим узором, али за разлику од њега не схвата и не жели дугорочне последице које конкретни поступци са собом носе и зато делује непромишљено (често и безобзирно), наносећи штету и себи и другима. То је неко ко се не понаша у складу са својом ситуацијом већ вештачки себи ствара нову ситуацију у којој делује идући у екстремније (добро или лоше) без потребних квалитета који су за то неопходни и зато обично делује

(в. 1.2.3) и уопште у северној Хрватској, али и у неким приморским говорима *бараба* се обично — као и у Београду — односи на омладину. Интересантно је али не и неочекивано да се реч тамо где је изразито увредљива (а не само пејоративна) никада неће употребити за ознаку млађих нараштаја (тако нпр. у Чилипима, в. 4.5.1). Нико се не сећа да је значење 'скитница' некада постојало у Београду, нити има каквих индиција за то. Чини се да за такво значење ('човек који лута од места до места') у већој градској средини нема места.

Станић бележи *бараба* 'неотесана, груба, невоспитана особа' Ускоци (ЦГ) (Станић 1990/1991), где би могло да се ради о рецентнијем преузимању из књижевног језика, али с обзиром на то да нема сумње да је горе наведена источнија потврда из Рожаја аутентична, сматрамо да је исправно поћи од тога да је и у Ускоцима реч (изворно) народна.

Свакако овде спада и *бараба* 'сиромас а покварен човек' Ужице (грађа РСАНУ)¹³, те *бараба* 'човек који ништа нема већ живи од дневне зараде' Ужичка Пожега (ibid., в. 1.5.3).

Интересантну потврду из Босанског Грахова нашли смо у грађи РСАНУ.¹⁴ Приносник Јелена Билбија-Лапчевих уз реч *бараба* забележила је: „Америко од седморо врата, у теби се мој *бараба* карта.' (У) Баробе ћу ал у Босну нећу Босна тијесна, а бараба бијесна.¹⁵ Све раднике из наших крајева који су пре првог светског рата ишли у Полу (Пулу) и Трст на рад звали су барабама. Бараба је нешто што и бећар. Али ако прође кроз село неко у варошкој одећи и за њега кажу: Каква је оно бараба. Али кажу и није оно свештеник већ бараба“. Дакле *бараба* у Бос. Грахову значи 'најамни радник, надничар', али се наслућује и употреба у значењу 'мангуп, пропалица, бараба'. Исто стање забележено је за отприлике исти период (крај XIX, прва половина XX в.) у неким копненим чакавским говорима (Горски Котар — в. 1.2.3), а за

штетно, било по себе (и управо и по себе) било по друге. То је нерадник, али не у смислу да не ради, већ да сматра да његовом скромном и често минималном труду треба дати већи, кључни значај; пропалица која одређеним понашањем жели да остави одређен угасак и из тога пре извуче себи заслугу него корист (уп. 4.5.1).

¹³ Ова потврда из збирке Тодора Димитријевића [1907–1908] драгоцена је због значења, које, за разлику од значења осталих старих потврда, не садржи сем 'скитница', већ 'пропалица', што одговара бањалучком, односно босанском *бараба*, које доноси Скок.

¹⁴ Потврда вероватно потиче из збирке речи са границе Босне и Херцеговине Јелене Билбије (Лапчевих) [1952. г.]. Изгледа да је реч *бараба* у Босанском Грахову (била) врло популарна, о чему сведоче изведенице које РСАНУ доноси за исто место (из исте збирке): *барабински*, *барабини*, *барабовати*, *барабовање*, *барабница*, те присутност у фолклору.

¹⁵ И све остале фолклорне потврде за *бараба* потичу из појаса око јужне границе Хрватске и БиХ (Имотска крајина, Херцеговина...), дакле, из крајева у којима се певају ганге, дицме и реме. Разлог треба тражити у фонетским особинама речи *ба-ра-ба*, која је погодна за такав начин певања, гангање али и у њеној семантичкој вредности, која се уклапа у довитљив садржај поменутих народних песама. Ево неколико песама: „Знаш ли мала ди бараба спава“ Подбаље, „Кад бараба своје јање љуби“ Руновићи, „... да је није преврнџа бараба“ Поди (Горњи Проложац) (http://www.ganga.hr/html/ganga_u_zvuku.html). Вероватно овамо иде и секвенца из женске (и женс ганга-ју!) народне песме: „Да сам знала да ћу за барабу | ја бих своју сукну метла на тарабу“ „Босна и Лика“ (Matf 1958, 96).

Лику и Босну потврђена је синтагма *барабски кнез* 'човек који по селима врбује раднике за изградњу путева' (Matl 1958, 96). Иако се у примеру помињу Пула и Трст¹⁶, за нас нема сумње да је и у Босанском Грахову реч позајмљена из немачког, јер то не само да је доба аустријске (аустроугарске) владавине већ је и (осим акцента) пресудно то што у италијанском ниједно значење са семом 'радник' — није потврђено (уп. LEI IV s.v. Barabbas). Горски Котар, Лика и читав појас око јужне границе данашње Хрватске и БиХ чини компактан ареал са осталим копненим подручјима за које је потврђен германизам *барџа*. На делу тог уског појаса северно од далматинског залеђа (укључујући и њега), од Цетине до Чапљина и све до Рамског језера на северу, реч *барџа* се необично брзо одомаћила захваљујући специфичној фолклорној традицији тог подручја, за коју су карактеристичне такозване ганге, гангалице и сличне народне песме карактеристичне пре свега по начину на који се певају (полифонија) али и по довитљивом, понекад готово (наивно)опсеном садржају (в. 15. фн.). Тешко да постоји окружење у коме би се једна двоструко експресивна и пејоративна реч као што је *барџа* боље примила.

1.2.2. Неке потврде захтевају додатно објашњење. РСГВ за Вршац доноси *барџа*. Овде је кановачко дуљење и било очекивано¹⁷. Исти акценат, по Хаџићу, реч има и у Рожају. И ту би по среди могло да буде кановачко дуљење; извесно је да у Рожају често срећемо дугоузлазни акценат где у књижевном, односно стандардном језику стоји краткоузлазни (који у Рожају не постоји), па тако на пример: *бáлван*, *бајрак* (Hadžić 2003) ~ *бáлван*, *бајрак* (РМСМХ).

Варијанта *барџа* Црна Река (Марковић 1986) је метатонијска адаптација варијанте *барџа*.

1.2.3. Што се тиче не-штокавских потврда, за кајкавско *барџа* 'раскалашен човјек склон тучи и свађи; разбојник, зликовац' Гола (Vešepaj/Lončarić 1997) и уопште за кајкавске потврде генерално важи да су посредни германизми. РНККЈ (*Рјечник хрватскога кајкавскога књижевног језика*) реч не доноси.

Код неких чакавских потврда такође се ради о германизмима. Те потврде потичу наравно из копнених чакавских говора: *барџа* 'младић склон сваком злу' Михаљевићи (крај Оштарија, Горски Котар) (Perušić 1993). Из истог краја располажемо са још једном знатно старијом и утолико интересантнијом потврдом: *бараба* 'човек који напусти село и потуца се по свету од места до места пијанчећи и радећи ситније послове' поред 'лош, неваљао човек, пропалица' Шушњево село/Чаковац (крај Оштарија, Горски Котар) (ZNŽ XI (1906), 211)¹⁸. Према

¹⁶ Исти аутор за *барабоваци* доноси следећи пример: „Читав свој вијек сам барабовао у Поли и Трсту“.

¹⁷ Исто тако у Вршцу *барџа* (РСГВ) наспрам стандардног *барџа* (РСГВ; РСАНУ). О кановачком дуљењу се доста писало; кратак преглед литературе доноси Ђукановић. СДЗБ XL1, 91ff.

¹⁸ Ради се о раду *Народни живои у Шушњево селу и Чаковцу* Јураја Божићсвића (ZNŽ XI (1906), 80–107; 201–217), који је очигледно из тог краја. Ево шта он каже под

томе, реч је у Горском Котару имала исту вредност као и у Босанском Грахову („Све раднике који су [...] ишли у Полу и Трст на рад звали су барабама. Бараба је нешто што и бећар“; в. 1.2.1). Слично, али не исто (!) значење забележено је на приморју (в. 4.2.2).

1.3. У књижевном/стандардном језику *бараба* је уобичајна реч. РМСМХ је дефинише као 'груб, прост човек, пропалица, скитница', док је дефиниција у HER-у чак ближа вредности коју реч има у београдском говору: 'ијејорайивно онај који је без потребних добрих својстава у људском друштву, груб, прост и насилан човјек; пропалица, олош'¹⁹. И у РСАНУ и у РМСМХ и у HER-у стоји да се акценат мења у ген. пл.: *бараба*, *бараба̄* ген. пл. (у Београду обично *бараба̄* ген. пл., поред *бараба̄*), чиме је реч прилагођена акценатском типу *слобода̄* ген. пл. *слобода̄*, *аждаја̄/аждаја̄̄*, *грозоџа̄/грозоџа̄̄*, *кафа̄на/кафа̄на̄*, *мањина̄/мањина̄̄*, *вештӣна/вештӣна̄̄* итд.²⁰

Још једном о дефинисању. Не само да је у овом случају тешко одредити, речима описати, дефинисати појам за који стоји израз *бараба*, већ је и сам појам мутан, не постоји у правом смислу, израз циља на једно индиректно садржано идеелно својство, особину која се испољава у врло различитим појавама (људима). Једно основно, строго језички неспорно значење од кога би сви говорници латентно полазили — као што је то случај са речима *дебил*, *лудак* — барем у српском не постоји. Флексибилна употреба понекад прелази у еластичну полисемију, која је по својој природи привидна, а понегде се и искристалише неко (специјално) значење (радник, пропалица, скитница) које пак потискује 'основно', полазно и тако у круг, али све у оквиру једног круга. Све у свему, један реално-идеелан дар-мар који не може да се све-

геслом „Одсутни“ (с. 211): „Има људи, ки прђјдеду од куће [sic!], па се не зна за ње кади су, јер нигдар ниш не пишеду. То су барабе, т. ј. најгори људи [sic!], а и овде велиду злочестему човику бараба. Један дан деладу, а други дан пиједу и картаду, а ча има један, то је онда од сви. Кад бараба код барабе нањуши новац, мђра тај плаћат пит или нђж ван, па се брани. Тако ти онда картаду, пиједу, потуку се, па су у решту [затвору]; а кад ни другачије, онда деладу и премичу се [селе се [sic!]], кади је више посла. Народ и његови само тулико од њи знаду, кулико јим други приповидаду, ки дојдеду из дела [са рада], али шњими не диваниду, јер ти барабе не би рад, да ји до̄ наш позна, а ако ш њим и диваниш, велиду, да те не познаду и да он ни тај. Сад су три барабе одовуд, за ке се не зна кади су, а његови за ње и не питаду, кади су; јер још волиду да ји ни дома, да јим не пиједу крв и да ји не протируједу од куће. Бараба сам пак не̄ ће кући; јер овако служи сам за себе, а онако би и за жену и за дицу бригал, а питали би га код куће: 'Кади ти је заслужба', пак би јим бил сваки залогђ жук [горак], ча би га појили. Ако кега допратиду кући, он опет утечије у барабе. До ови људи свит ниш не држи и велиду, да и нису за друго ван за барабу. Кад се син одгража, да ће појт од куће, онда га кунђје мат: 'А, ајде, не знало се за те, код ни за Јозу Брајна!'“.

¹⁹ Другачије и шире (!) од два наведена речника Речник српкохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ): 'неваљао човек, пропалица; скитница, пробисвет'.

²⁰ Ради се о врло продуктивном акценатском типу; в. Matešić 1970, § 125, § 120ff. Акценат ген. пл. у РСАНУ потврђен је и у народним говорима. Доноси га и Милија Станић за Ускоке (Станић 1990/1991), а могуће је да управо и акценат у РСАНУ потиче од њега — при изради првог тома РСАНУ задужени за акцентовање били су Милија Станић, Берислав Николић и Павле Ивић (РСАНУ I, XXXIX).

де на један (прост) лингвистички појам, чиме би напомене ове врсте (било оправдано било неоправдано) биле излишне.

1.4. Изведенице од *барàба* су многобројне. То је између осталог и због тога што је сама реч експресивна и афективна, услед чега су многе изведенице — ипак — индивидуалне.

1.4.1. Односни придеви су *барайскѝ* 'који се односи на барабу; који је као у барабе' (РСАНУ) и *барàбин*; прилог је *барайски* (РСАНУ). За Босанско Грахово РСАНУ доноси придев *барàбинскѝ* и прилог *барàбински*, а њихово значење вероватно одговара значењу које *барàба* има у Босанском Грахову (в. 1.2.1). Код свих наведених изведеница акценат је регуларан.²¹

1.4.2. За неколико изведених именица нашла се потврда.

Деминутив је *барàбица* (РСАНУ; потврда је из Бос. Грахова) и *барàйче* (РСАНУ).

Аугментативно-пејоративна изведеница је *барàйчина* (РСАНУ), дијал. и *барàйштина* Тимочка крајина (Динић 1992), а чује се и *барàбештина*.

Реч *барàбија* потврђена је (у Босни?) као збирна именица, али и у значењу 'бели свет; скитња, потуцање' према РСАНУ (заправо 'земља барабе'? у Лици. На суфикс *-ство*, којим се од именица и придева изводе апстрактне, конкретне и колективне именице, изведена је реч *барàйство* 'особине, својства и понашање барабе [?]' (HER).

Овамо вероватно иде и именица *барàберија* 'олош (←*Schofelwelt*)' (Ристић/Кангрга) 'скуп бараба; барапски поступак' (Klaić 1988 s.v. *baraber*); постоје и рецентније потврде²². Не верујемо да се ради о изведеници од именице *барàбер* (в. 2, посебно 2.3) коју Ристић/Кангрга ни не доносе. Зацело је наставак можда исти као код *голанферија*, *гуланферија* 'збирно пробисвети, гуланфи' (РСАНУ) према *гуланф* 'бескућник, скитница, пробисвет; спадало, мангуп' (id.), с тим што би и

²¹ У случају *барайскѝ* акценат је регуларно на трећем слогу од позади; уп. Matešić 1970, 188–190, где аутор омашком сврстава *барайскѝ* у групу „Substantiva auf -a [dic] auf der Antepänultima den Akzent „aufweisen“. С обзиром на то да *барàба* има акценат на пенултими, Матешићеву категоризацију придева на *-скѝ* ваљало би обогатити новом групом која би обухватала речи са краткоузлазним акцентом на пенултими. У ту групу спадале би и речи *будàна/будалскѝ*, *касàба/касàйскѝ*, *махàла/махалскѝ* итд. (акц. према РСАНУ). Та група би се знатно проширила ако бисмо јој прикључили и речи са краткоузлазним акцентом на пенултими чије придевске изведенице имају две постацкенијатске дужине, а којих такође нема у Матешићевом списку. То су нпр. разне именице на *-ина*: *даљина/даљинскѝ*, *мањина/мањинскѝ*, *осмина/осминскѝ*, *осовина/осовинскѝ*, *сушина/сушинскѝ*, *тежина/тежинскѝ*, *висина/висинскѝ*... затим *савàна/савàнскѝ*... неке властите именице као нпр. *Хавàна/хавàнскѝ*, *Панàма/панàмскѝ*..., као и многобројне именице изведене на суфикс *-(х)ана*: *кафàна/кафàнскѝ* (поред изгледа секундарног *кафанскѝ*), *мехàна/мехàнскѝ* итд.

²² „Ледену комоцију Европе око раскривања и премошћавања главне европске реке здушно прати домаћа политичка бараберија [...]“ (недељник *Време*, 449 (14/8/1999)); „Она бараберија, Комраков, Чукић и остали, ухватили њафте, сви! Нема никог“ (недељник *Панчевац*, 4030 (2/4/2004)); *Контраобавештајна бараберија* — наслов чланка (дневни лист *Данас*, 2678 (26/1/2005), 8). Нарочито код прве и треће потврде могла би посреди да буде и творба према (*иоли*тичка, *контра*обавештајна) *машинерија*.

овде, слично као и код *бараберија*, могло да се ради о изведеници од *гуланфер* 'гуланф', која је такође потврђена (в. РСАНУ s.v.). Могло би и да се помишља на аналогију према *хохшијайлер-ија*, *беамштер-ија* 'чиновништво, бирократија' или (антонимно!) *йургер-ија* 'грађанство'.

1.4.3. Постоји неколико глагола са значењем 'постати бараба', 'понашати се као бараба' и сл. Ми смо те глаголе навели и детаљније размотрили њихова значења указавши притом и на пропусте (у РСАНУ) под 1.1.1. Није увек једноставно установити да ли се ради о домаћим деноминалним глаголима или о глаголима који су позајмљени из немачког. Код потврда до којих смо ми дошли готово сигурно се ради о домаћим творбама:

Код глагола *барабити* (*се*) (РСАНУ; РСМХ), *барабити* (*се*) (HER), *барабити* (*се*) (Klaić 1988, s.v. *baraber*)²³ нема сумње да се ради о домаћој изведеници. Због тога, али не и само због тога, на основу његовог значења 'скитати се (обично ради зараде); мучити се радећи тешке физичке послове' (поред 'живети барапским животом') можемо да тврдимо да је *бараба* барем у једном тренутку и барем на одређеном ареалу значило 'радник' или сл. Постоји и префигиран облик *забарабити се* 'постати бараба' Бос. Грахово (РСАНУ), *забарабити* '?' (грађа РСАНУ)²⁴; глаголска именица је *барабљење* (HER) — вероватно књишка реч.

Глагол (*)*барабити* у нама доступним изворима није потврђен као симплекс, али га зато РСАНУ доноси у префигираном облику *набарабити се*. Ради се такође о домаћој изведеници.²⁵

²³ Тако акцензован инфинитив у HER-у (*барабити*) је аналошки, према презенту (*барабим*). Предност треба дати типу *барабити*, *барабим* (као *о-слободити*, *о-слободим*, даље *говорити*, *говорим*, *ийидмити*, *ийидоим* итд.). Исто важи и за префигирани облик *забарабити се* (РСАНУ), тим пре што је потврда из Босанског Грахова, у коме је потврђено *барабити* (грађа РСАНУ).

Клаићева варијанта *барабити*, *барабим* не може да се сматра стандардном. Ради се о прилагођавању акценатском типу *галамити*, *галамим*, *кријумчарији*, *кријумчарим*, *сироваљити*, *сироваљим*, *уйройасити*, *уйройаситим* итд., можда чак и о контаминацији глаголске изведенице од *бараба* и глагола *рабити*, *рабим* 'употребљавати' али и 'радити тешко и напорно, ринтати, кулучити' [sic!] — *израбити*, *израбим*. О овом акц. типу Matešić 1970, § 361.

²⁴ „И он је имао посјед, али га је растепео ('забарабили су') па се зато и назива та обитељ погрдним именом барабе" (под појавнициом *бараба*; извор је нечитак [36. Јхх? 1938, 96]). По нашем мишљењу треба узети да се ради о интранзитивном глаголу (*забарабити*), односно да се *забарабили су* односи на породицу, односно чланове породице, тј. обитељи. Ако је тако, онда би споран глагол најпре могао да значи 'постати скитница' или пак био специфична изведеница са значењем 'застранили' ← 'почети подсећати на барабу' (← 'постати бараба'), све у зависности шта је реч *бараба* у говору где је глагол настао значила. Па ипак, могло би да се ради и о транзитивном глаголу који би се у горњем примеру односно на *йосјед*.

²⁵ Овде би нем. *barabern* 'физикалисати, шљакати, тешко радити' као етимон могло да дође у обзир само ако би претпоставили дисимилацију ($p-p > p-\emptyset$) — *бараба-ти* < *барабра-ти, јер редован рефлекс (односно адаптација) нем. *-ern* у ср. је *-рати* (па тако ср. *муштра-ти* < нем. *mustern*, *цойра-ти* < *zaubern*, *фуйра-ти* < *füttern*, *лабра-ти* < *labern*, *вандра-ти* < нем. *wandern*). Бав.-аус. потврде доносе WBO s.v. *parabern* и BWB s.v. *barabern*.

Глагол *барабизирајти се* формално би могао да буде позејмљеница из (у речницима непотврђеног, али у сваком тренутку могућег) нем. *(*)barabisieren*, међутим, *-зирајти* је у међувремену продуктивно (и притом као суфикс врло индивидуално) и код нас²⁶, а једна од укупно две потврде у РСАНУ је под наводницима, док је друга потврда *ad hoc* смишљена у редакцији, тако да је и овде посреди, тим пре што је то случај и код осталих глагола, домаћа изведеница.

РСАНУ доноси и *барабисајти* и *барабовајти*. Овај последњи глагол могао би да буде морфолошка адаптација (према презенту) непотврђеног симплекса **барабашти*. Од њега је изведена глаголска именица *барабованье* Бос. Грахово (РСАНУ; грађа РСАНУ).

1.5.1. Немачка реч је позајмљеница из ит. *barabba* и вар.²⁷ Реч је присутна у немачком од око 1900. г. (WBÖ l.c.). Слободно, међутим, можемо да будемо нешто прецизнији и да претпоставимо да је нем. *Baraber* (*Paraber*) позајмљено још у XIX в., јер је у мађарском *Paraber* први пут укњижено 1896. г. (MNYTESz I, 243 а; EWU I, 80 а), а то је без сумње позајмљеница из немачког (в. 2.4.). Треба имати на уму да је ит. реч *barabba* прешла аустријску (аустро-угарску) границу већ код Венеције.

У сваком случају, свим ауторима који су се до сада бавили нем. *Baraber* и вар. промакло је да је ит. *barabba* морало и у немачком испрва да буде позајмљено у значењу 'лош човек, пропалица' и 'скитница'. Значење са семом 'радник' у италијанском не постоји. Данас опште (и књижевно) немачко значење 'радник, физикалац, надничар' плод је конкретизације значења (условљене контекстом у коме је реч најчешће коришћена и заправо позајмљена). О томе сведоче најстарије, затим периферне и коначно потврде из околних језика који су реч позајмили из немачког (српски, чешки).²⁸

²⁶ Па тако нпр. *мангуйзирајти се* : *мангуй* < тур. *tenkûr*, без рефлекса у немачком.

²⁷ О пореклу нем. речи било је више спекулација. Шустер је етимон видео у слнч. *paraba* 'нешколовани радник', а њега самог упоредио (са етимолошки потпуно различитим) чеш. *parob* 'младић; роб' и *poroba* 'ропство' (Schuster 1951, 115). У ствари, потпуно је обрнуто, словеначка реч је германизам. Шустерову етимологију прихватио је и Кипер (ILDUS s.v. *Baraber*) иако је у међувремену у WBÖ s.v. *Paräber[er]* изнето (исправно) мишљење да је посреди позајмљеница из северноит. *barabba* 'скитница, бараба'. Ово последње мишљење је прихваћено између осталог и у BWB и SDW. Без обзира на то, у 23. издању KLUGE-а Зеболд помишља на ит. *parlare* 'говорити' и аналогују према „*Araber* ['Арапин']“ (KLUGE²³ s.v. *Baraber*). Међутим, у последњем, 24. издању читамо: „*Vermutlich zu it. barabba* 'Nichtsnutz, Rowdy'“ (KLUGE²⁴ s.v. *Baraber*).

²⁸ Ако прихватимо да је реч дошла заједно са италијанским радницима (обично радницима у камену, клесарима), онда треба имати на уму да су то били махом некавалификовани радници који су полазили у свет трбухом за крухом. Потпуно је неприхватљива Матлова претпоставка да су се радници-физикалци из Италије сами идентификовали са Исусовим антиподом Варавом/Барабом видећи у њему убицу и разбојника из нужде (из протеста против друштвене неједнакости), неку врсту хероја класе (Matl 1958, 100), чак иако имамо на уму Матлову (у принципу исправну) забелешку „*daß auch die volkreliösen Vorstellungen sich nicht immer mit den offiziellen der kirchlichen Behörden decken*“, јер Варав/Бараба није тек некакав библијски лик, већ преступник који је ослобођен уместо Исуса Христа. Ако је реч дошла са италијанским радницима, онда је

Што се тиче дочетног *-er* у немачком, по нашем мишљењу ради се о суфиксу *-er*, који је додат како би се реч уклопила у језички систем, односно добила облик какав је у немачком уобичајен за изведенице мушког рода (*Arbeiter* 'радник', *Araber* 'Арапин'). Таква трансформација није усамљена; исто се догодило и у српском и фурланском (в. 3.1), али је у немачком могуће и да је суфиксација подстакнута чињеницом да фонетска вредност дочетног *-a* односно *-v* (у *parāwa*, *barābv* и вар.) у неким (не малобројним) бав.-аус. говорима одговара вредности изговореног суфикса *-er* (а у ствари се ради о рефлексу ит. *-a*). Та два момента у потпуности објашњавају наизглед чудну „дуплу суфиксацију“, која је потврђена знатно касније — *Baraberer* (WBO s.v. *Parāber(er)*, BWB s.v. *Baraber(er)*), што је испрва било /baraba-er/ — дакле такође последица граматичке маскулинизације.

1.5.2. Нем. *warāwa*, *barāwa* и вар. преузето је не само у српски и мађарски, већ у готово све околне језике.

Не знамо одакла Шустеру слнч. *paraba* 'нешколован радник' (Schuster 1951, 115), али то је без икакве сумње позајмљеница из бав.-аус. Насупрот томе, слнч. *barāba* 'бараба; скитница (← *ničverdan človek*, *malopridnež*; *postopač*, *potepuh*)' (SSKJ; Snoj 1997, 24 b) вероватно али не и нужно је директно позајмљено из италијанског (тако Bezlaž I, 11 b; Snoj 1997, 24 b). Заправо, тамо где је италијански утицај био јак ради се без сумње о романизму а за говоре који су били под утицајем немачке ваља пре поћи од бав.-аус. *warāwa* (Корушка!) и вар. слнч. *barabîn* 'слнч. бараба' (SSKJ) домаћа је изведеница, никако позајмљеница из ит. *barabîn* (LEI IV, 1131), маха као и *barabôn* 'слнч. бараба' (SSKJ).

Осим тога, реч је потврђена у чешком, пољском и украјинском: чеш. *baraba* 'јамар, (у стручном жаргону) железничар; бараба, пропалица' (Newerla 2004, 402; Sadnik/Aitzetmüller § 197; ЕСУМ I, 137a), пољ. *baraba* 'луталица', укр. *барáба* 'пробисвет, скитница' (ЕСУМ I, 137a) *барáба* 'јамар' (ЕСУМ I, 137 b)²⁹. Једино за чешку реч можемо са сигурношћу да тврдимо да је позајмљена директно из немачког. Пољски дијалектизам је преузет или из (судетског) немачког или из чешког.

Посебну пажњу завређује буг. *барáба* и „старије“ *барáбин* (Костов 1957, 175). Почев од 1873. а нарочито при крају XIX века, када започиње изградња железнице, у Бугарску долази велики број италијанских радника, неретко са породицама (Костов 1957, 173 ф.). Из тога Матл (Matl 1958, 96–97) недопустиво изводи закључак да су речи *барáба* и „старије“ *барáбин* потврђене још од 1873. године. А нису. Речи

то реч којом су малобројнији квалификовани радници (мајстори) из Италије (и њихове домаће колеге) осласљавали своје многобројне сународнике и домаће раднике који су се бавили физичким пословима, видећи у њима пропалице и луталице (јер нису имали сталан посао, већ су лутали од места до места). Затим ју је као пејоративни израз, псовку (са основном семом 'радник', јер су они били тако осласљавани) преузело и домаће становништво, а услови за неутрализацију израза створени су тек када су италијански радници престали да долазе а и раније тамо где их никада није ни било.

²⁹ За укр. *барáб*, које ЕСУМ на два места наводи поред *барáба* (ЕСУМ I, 137a, I, 137 b) чини нам се да је пре скраћено од укр. *барáбер*, о коме в. овде 2.1.

барáба и „старије“ *барáбин* су по Костову изворно означаваале „италијанске“ клесаре и раднике у камену уопште, те раднике на изградњи пруге, и то најамне, који су радили грубе и физичке послове, а „да-нас“ *барáба* значи 'рудар', а у жаргону и 'клошар'. Неколико ствари ваља приметити у вези са бугарским потврдама. Пошто је у другој половини XIX в. наводно велики број италијанских радничких породица, а превасходно клесарских и то сиромашних, долазио у Бугарску, чини се да се ради о директном италијанизму, па су према томе бугарске потврде паралела процесу позајмљивања, преузимања ит. *barabba* у немачке говоре, чиме би се између осталог отклањала сумња да су управо италијански радници у земљама немачког говорног подручја донели реч *barabba*. У ствари, етимолошка анализа зависи пре свега од тога на основу чега Костов доноси своје закључке. Ако постоји заиста податак да је буг. *барáба* (и *барáбин*) означавало баш *италијанске* раднике, онда се чини да је ова бугарска реч италијанизам. Ако пак не, радије би је уклопили у општу шему и видели њено непосредно порекло у немачком језику. Иначе, чисто формално, буг. *барáба* би могло да буде и позајмљеница из српског. С друге стране, варијанта *барáбин*, која је (не знамо зашто) „старија“, због акцента је пре домаћа изведеница (в. 3.1) него позајмљеница из ит. *barabìn* (LEI IV, 1131), тако да и та формална индиција за италијанску етимологију отпада. Да је међутим којим случајем ипак посреди позајмљеница из италијанског, од велике важности би била чињеница да је ит. *barabìn* потврђено на уском ареалу који чине крајња северозападна Италија и гранични италијански говори Швајцарске (LEI IV, 1131), никако у јужној Италији (како тврди Matl 1958, 98).³⁰

³⁰ Са наведеним речима би по Матлу (и по Костову за случај да треба поћи од облика са -б-) у вези биле још две бугарске речи из клесарске терминологије: *барáбина* и *барáмина*, које означавају некаку на једном крају *назубљену* рударску гвоздену алатку којом се праве рупе у камену (код нас зване *мине*) у које се убацује експлозив (Костов 1957, 174; Matl 1958, 97) — барем по функцији она одговара рударској алатки која се код нас назива *глейло*. То су а priori посве речи другог порекла, можда онома-топејског, у вези са основом *бара(б)-* 'ударити' — у том смислу уп. 5.1. С друге стране, поређење учинка посла који обавља неко лице и користи неког предмета (којим се тај посао обавља), односно његовог учинка (само посредно то је прелаз 'човек који се служи неком алатком (обављајући неки посао)' → 'алатка, помагало којом се обавља неки посао') не би било усамљено — на овакву врсту метафоре/метонимије указао је Виња разматрајући порекло назива једног морског рака наведши ср.-хр. *хлай* 'кмет, тежак' → 'оруђе за дрводеље [sic!]; кухињско оруђе звано печењар; оруђе од дрва за изување чизама' и даље назив за чакљу за прихватање брода и за пристајање уз обалу *мезомарин*, *мезомаринер* [sic! -er], што је млетачка сложеница која дословно значи 'пола морнара' (Виња: *Jadranska fauna*. Split/Zagreb 1986, (II) 37.3.2^[27]). Костов помишља да би, уколико је облик са /-м-/ примаран, можда требало поћи од тога да се ради о некој другој италијанској речи „чија ми етимологија није јасна — ит. *барра* + *мина* (?)“ (Костов 1957, 174). Чини нам се да би то било врло могуће, опет под условом да је заиста постојало наведено присуство италијанских радника. До некакве шалове игре са речи *барáба/барáбин* < ит. *barabba* у том случају је морало да дође, како и сам Костов претпоставља. За евентуални први део сложенице в. Vinja (JE) s.v. *бара*¹, уп. нарочито у Корчули *бара* 'дуги жељезни чавао', а за други можда интернационализам *мина*, но то су само шпекулације. Без додатних података, чини нам се да је реч домаћа (од *бара(б)-* 'ударити'), накнадно укрштена са интернационализмом *мина* ако Италијана није

1.5.3. Остало је отворено када је реч *бараба* позајмљена. Најраније књижевне потврде које доносе РСАНУ и РНКЈ су из 20-их и 30-их година XX века³¹. Најстарије апсолутно неспорне потврде до којих смо дошли нашли смо у грађи РСАНУ. У својој збирци речи из Ужичког округа из 1899. године (!), Ј. Јаворац доноси за (Ужичку) Пожегу реч *бараба* ('човек који ништа нема, већ живи од дневне зараде'). Можда баш у овој пожешкој потврди треба видети прелазни семантизам ('радник, физикалац' ↔ 'пропалица'). Одмах за том потврдом следе потврде из збирке речи из Хрватске Дубице, Манојла и Моја Хрваћанина и из збирке речи из Левча Тодора Бушетића, обе потврде у значењу 'скитница' (в. 1.2.1). Обе збирке потичу из 1900. године. Реч је према томе позајмљена крајем XIX века.

Постоји можда једна још старија потврда: Јурај Божићевић у свом раду *Народни животи у Шушњеву селу и Чаковцу* доноси *бараба* између осталог и у значењу 'пропалица'. Тај рад је наиме објављен у XI броју ZNŽ, дакле 1906. г., али на 104. стр. дословно стоји: „Овије зиме (г. 1897.) дошла је једна цура“. Наравно да је тврдња да је секвенца у којој се спомиње *бараба* (стр. 211) написана у исто време шпекулација, али је очигледно и остаје да реч у тренутку када је аутор писао редове (дакле свакако пре 1906. г.) није припадала најрецентнијем слоју лексике, односно није била 'нова', а то се не види ни из једне друге потврде, укључујући и најстарију сигурну потврду из Ужичке Пожеге! Ради се о чакавском говору. У сваком случају, у том контексту значајна је следећа констатација аутора: „[...] а и овде [sic! — дакле као што је то и другде!] велиду злочестему човику бараба“ (l.c.), па је према томе реч већ у то време морала да буде широко распрострањена и то очигледно у сличном значењу које има и данас у стандардном језику.

Најстарији речник који има унос *бараба* по нашим сазнањима је ср.-нем. речник Светомира Ристића и Јована Кангрге из 1928. године (= Ристић/Кангрга).

2.0. За разлику од *бараба*, реч *барабер* потврђена је на скученом компактном ареалу који према доступним потврдама чине Срем и јужни обод Бачке. Среће се и у књижевним делима, али очито као стилско средство којим се дочарава локални колорит. РСАНУ доноси цитат из збирке приповедака *Померене савести* Вељка Петровића, док РНКЈ доноси примере из пера Јосипа Косора.

било у довољном броју да оставе такав траг и наметну своју терминологију, а ако ипак јесте, реч као да је романизам.

³¹ Међу њима најстарији је пример „Недјељом пуни сокаци пијаних бараба и шкутора“ (РСАНУ s.v. бараба; РМСМХ s.v. шкутор), који је преузет из Андрићевих *Приповедака*, Београд 1924, 83. С обзиром на то да је *шкутор* (< лат. EXECUTOR?) пејоративна реч која значи 'страни радник (обично о Далматинцима)' (РМСМХ), можда се и у овој, најстаријој литерарној потврди крије сем 'радник, физикалац'. У сваком случају, и ова Андрићева реченица потврђује да прелаз 'радник' ↔ 'пропалица' није пука конструкција. Упадљиво често реч *бараба* се среће у делима Мирослава Крлеже. RJAZU реч *бараба* не бележи — она у то време на северу ср.-хр. говорног подручја, по свему судећи, није ни постојала (први том — А — *češula* — излазио је од 1880. до 1882. г.).

2.1. Вероватно се ради о позајмљеници из мађ. (заст., још дијал.) *baráber*, *barábër* (MNYTESz I, 243 а; EWU I, 80 а), евентуално из нем. (бав.-аус.) *baraber*. С обзиром на то да је варијанта на *-er* у немачком секундарна (в. 1.5.1; 2.4.1) и да је реч из локалних нем. говора иовако позајмљена у ср. као *baràba*, предност треба дати мађарској етимологији, тим пре јер је са истим наставком реч позајмљена и у остале језике који гравитирају око мађарског: слвч. *baráber* 'радник на изградњи пруге или тунела (←*Schienen- oder Tunnelbauer*)' (Newerkla 2004, 402), укр. *барабер* 'путар (←*шляховий робітник*)' (ЕСУМ I, 137 б).

У десном делу одреднице *барáбер* у РСАНУ се упућује на одредницу *барàба*. С обзиром да s.v. *барàба* читамо 'неваљао човек, пропалица; скитница, пробисвет', ради се о још једном превиду редакције тог речника јер на основу примера³² може да се за ср. *барáбер* изведе значење 'скитница' и евентуално 'радник, физикалац', никако 'мангуп, бараба' (в. 2.2). Такав опсег значења у потпуности одговара мађарском етимону — мађ. *baráber* 'радник који налази посао лутајући, скитајући од места до места, надничар (←*Arbeitsstelle immer wechselnder, heimatloser Arbeiter*)' (EWU l.c.).

2.2. Као што смо већ напоменули, све потврде потичу са уског ареала који обухвата барем део Срема и крајњи југ Бачке.

РСАНУ доноси две дијалекатске потврде: за Шид из Борјановићеве збирке (в. 3.1), и, за јужне обронке Фрушке Горе, односно Планинце из рада *Живоїћ и обичаји 'Планинаца' њод Фрушком Гором* Милоша Шкарића (= Шкарић 1939), који садржи податке који су сакупљени током испитивања 1910. године.³³ Дакле, посредни је још једна релативно врло стара потврда. Код Планинаца реч (такође) очигледно не значи 'бараба, мангуп', већ јасно стоји „'бараба' или 'вандрокаш'“, а *вандрокаш* значи 'човек који путује, лута по свету ради трговине, заната и сл. [посла уопште]; скитница, пробисвет' (РСАНУ).³⁴

РСГВ доноси *барáбер* за Футог.

Код Вељка Петровића³⁵ се (као и код Јосипа Косора), ради о стилском средству којим се дочарава локална атмосфера, а не о речи

³² „Један човек хоће са господином игуманом да говори. — Опет ваљда какав 'барабер'!“, „Бићеш ти туђ слуга [sic!] и 'барабер'“, „Непозната човека [...] нерадо примају на преноћиште, утолико не радије ако је путник 'барабер' или 'вандрокаш'“.

³³ Планинцима себе називају становници сѐла на јужним обронцима Фрушке Горе. Исто тако сама села се зову „планинска“, а предео „Планина“. Становништво су пре рата већином чинили Срби, а било је и Мађара (село Јазак) и Немаца (село Гргуревци) (Шкарић 1939, 3–5).

³⁴ Иначе, и *вандрокаш* је унгаризам, као и *барабер*. Ево шта каже Шкарић: „Народ у овом крају има такође познату особину српског народа: гостопримство. Свакога ће путника, намерника, радо дочекати и угостити оним што се у кући нађе. [...] Непозната човека, још ако је у слабијим хаљинама, нерадо примају на преноћиште, утолико радије ако је путник 'барабер' или 'вандрокаш'“ (Шкарић 1939, 116).

³⁵ Хадровић у уводном делу своје монографије о унгаризмима у српскохрватском каже: „[...] bei den Serben [sind ungarische Elemente] in den Dramen von J. St. Popović, den Erzählungen von Đ. Jakšić, L. Lazarević, St. Sremac und den Novellen von Veljko Petrović [sic!] in größerer Zahl anzutreffen“ (Hadrovics 1985, § 18).

коју је писац преузео из говора свог родног града — Сомбора. Наиме, ради се о потврди из приповетке *Јанош и Мацко*, коју је аутор завршио 1909. године³⁶, у којој се радња дешава у неком фрушкогорском манастиру. Томе би у прилог говорила и чињеница да је *барабер* стављено под знаке навода. И код овог писца *барабер* је радник који лута од места до места тражећи посао.³⁷

2.2.1. За Косора РНКЈ, осим облика *барáбер* доноси и варијанту *барáдер*.³⁸ Уколико је варијанта *барáдер* аутентична, могла би да се претпостави дисимилација ($b - b > b - d$) али не у српском, већ у мађарском, у коме су дисимилације консонаната честе, из кога би онда таква варијанта била позајмљена у српски. Но пошто таква варијанта у мађарском није потврђена, мислимо да је барем према садашњим сазнањима боље поћи од тога да је у српском завршетак речи замењен са пејоративним псеудосуфиксом *-дер* (*глушандер*, *балавандер*, *шуйандер*), али би у том случају акценат речи можда био другачији него што стоји у РНКЈ. Пошто се Косоров текст вероватно односи на источну Славонију (због презимена *Гавановић*), контаминација са турцизмом *дербедер* 'бараба' (< перс. *dar-ba-dar* 'скитница ← (онај ко иде) од врата до врата') долазила би у обзир само ако је он потврђен и ван Босне — у источној Славонији, што није немогуће.

2.3. Потврђене изведенице од *барáбер* су прилог *барáберски* 'као бараба, на начин барабе' и глагол *барабѐрисајти* 'живети, понашати се као бараба' Футог (РСГВ).

Именица *барабѐрија* 'олош (←*Schofelwelt*)' забележена је у Ристићевом и Кангринуом речнику из 1928. године (= Ристић/Кангрга), доноси је и Клаић 1988, а постоје и новије потврде. Пре се ради о изведеници од *барáба* него од *барáбер* које Ристић/Кангрга ни не доноси — в. 1.4.2.

2.4.1. У мађарском су осим *baráber* забележене и варијанте *barábĕr*, *bĕrábĕr*, *barábel*, *barábĕl*, *paráber* итд. (MNYTESz I, 243 а; EWU I, 80 а). Ради се о позајмљеници из бав.-аус. *baraber* и вар. 'радник-физикалац, скитница' (в. 1.1.1. ff.)³⁹. Наше мишљење о пост(ој)ању облика са *-er* у немачком (пored *barāwa* и вар.) и уопште о пореклу немачке ре-

³⁶ Приповетка је објављена у збирци *Померене савести*, Београд 1922.

³⁷ Из саме приповетке не само да је јасно да *барабер* не значи 'бараба, мангуп' већ и да су значења 'луталица', 'одрпанац, клошар', 'радник-физикалац' и 'мангуп' врло блиска и да се често преплићу. Најамни радник иде од места до места, лута, притом је по правилу лоше одевен, одрпан је и нема манира, прост је, мангутира се.

³⁸ Тешко је нагађати да ли се ради или се баш не ради о штампарској грешци. Два пута у једној истој реченици стоји *барáдер*: „Дједак Иларија никако није могао схватити, да му је синовац био у биртији и тамо пио с којекаквим барáдерима и још те барáдере довео кући Гавановића“. Нажалост, РНКЈ не доноси информације о ком се конкретно делу ради. За овај речник ексерцирана су следећа Косорова дела: *Расај*, *Миме*, *Нейобједива лађа*, *Разераш*, *Изабране приповјестји*.

³⁹ Код мађарских варијанти са *-l* ни у ком случају није по среди нем. (формални) деминутив на *-el* (уосталом такав деминутив није ни потврђен ван језичких острва у Италији), већ се ради о дисимилацији $r - r > r - l$, која је у мађарском уобичајена појава.

чи изнели смо под 1.5.1. На исти начин на који смо објаснили *b-* у српским потврдама (в. 1.1.1), сматрамо да је исправно да се објасни и постојање варијанти са *b-*, поред оних са *p-*, у мађарском⁴⁰.

2.4.2. Мађ. *baráber*, које је у варијантама у мађарском потврђено од 1896. г. (MNYTESz I, 243 а; EWU I, 80 а), у српском је преузето релативно рано — две најстарије потврде (в. 2.2) потичу из прве деценије XX в. (1909/1910).

3.0. У РСАНУ наишли смо и на две потврде за варијанту *барàбан*. Одвојено ћемо размотрити те потврде јер посредују две (етимолошки) различите речи које су се нашле под једном одредницом. Потпуно по страни овде остаје назив за разне предмете којима се удара и с тим у вези један обичај у Далмацији *барàбāн* (о томе под 5.1).

3.1. Прва потврда је дијалектизам из околине (Славонског) Брода из збирке речи из Босне, Херцеговине, Срема и Хрватске учитеља Јована Борјановића [1904–1906. г.]. У РСАНУ се у десном делу упућује на одредницу *бараба*; примера нема. Такво одређење (дефиниција) је потпуно погрешно, јер Борјановић је реч дефинисао на следећи начин: 'радник са стране који много путује и проси (скитница, вандрокаш)' (грађа РСАНУ).

Етимон се не може видети у ит. *barabàn* 'заводник (←uomo goffo)' западна Емилија (Модена), 'глупан' источна Емилија (Ферапа)/Болоња, 'баук (←essere immaginario e monstuoso, diavolo dei bambini, spauracchio)' Пијемонт, *barraban* 'баук' Мортولا, *barabán* 'зликовац (←malfattore)' Vogera (LEI IV, 1131, 36–1132, 2), поврх свега из семантичких и културноисторијских разлога, али и због дистрибуције како наше тако и италијанских речи.

Држимо да је *барàбан* домаћа изведеница од *барàба*. Могло би да се помишља (с обзиром на афективно-експресивну вредност и пејоративну конотацију речи *барàба*, односно *барàбан*) и на аналогију према низу пејоративних именица које су изведене од придева суфиксом *-ан*, који „кад служи као морфолошко средство поименичења придјева, који значе зла људска својства, онда има пејоративно значење“: *шуйан*, *глујан*, *дивљан* (уп. Skok I, 38). То међутим није у питању. Ради се о творби насталој маскулинизацијом, услед потребе говорника да за појмове (овде особе, типове особа) који су (уvek) мушког пола користе речи чији је и граматички род мушки, односно речи које имају типичне завршетке именица мушког рода. Другим речима наставак *-а* замењен је суфиксом *-ан* (< *-апъ*), што није усамљен случај у српском: уп. *шмоќљан* (: *шмоќља*, *шмоќља* < нем. *Schmoeckel*), *бабан* (: *баба*, *бабо* 'отац'), *бебан* (: *беба*), *лијан* (: *лија*), *маџан* 'мачор' (: *маџа*), *шйкван* (: *шйква*) итд. На исти начин најбоље може да се објасни и нем. *Baraber* и фурл. *baràbar* (наспрам *baràbe*) — то су две убедљиве пара-

⁴⁰ Другачије, али неуверљиво MNYTESz I, 243b — наводно би се постојање облика и са *b-* и са *p-* дало објаснити тиме што се у бав.-аус. чује глас чија је вредност између оне мађарског *b* и мађ. *p*. Овакву тврдњу аутори нису поткрепили ниједним примером-паралелом.

леле за граматичку маскулинизацију, али и буг. *барабин*; уп. 1.5.1 (за бугарски 1.5.2, 4. пасусе).⁴¹

3.2. Друга потврда коју доноси РСАНУ саставни је део загонетке коју је у БиХ забележио Иван Зовко и објавио уз још неколико десетина загонетки у *Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена*: „Поручује парапача (пуница) по Јурјеву барабану (дјетету), да јој пошље тугињачу (таву), да убије фрњеузу (кокош). Дошо јој је драги гост (гост), нема га чим дочекат“ (ZNŽ XXVII (1929), 157). Ради се о загонци из низа загонетки у којима се позајмљује 'посуђе', које почивају на веома старом моделу (Sikimić 1996, 2.9.1).

Мала је вероватноћа да је *барабан* из загонетке иста реч као горе наведен дијалектизам *барабан* из Славонског Брода, где реч има конкретно значење: 'радник са стране који много путује и проси'. Подједнако су мале шансе да се ради о окасионалној употреби (типа *клипан* 'глупан' → *клипан* 'дете') формално идентичне изведенице од *бараба* али у значењу 'бараба, мангуп'.

У руском постоји дијалектизам *барабан* 'учесник у једној дечачкој летњој игри' Архангелска област (СРНГ s.v. Барабан 4)⁴², чије би довођење у везу са нашом потврдом из загонетке било сасвим произвољно. Нешто реалнија, али подједнако спекулативна је могућност да је по среди секундарни облик од ср. *балџан* 'крupan петао, ован са великим роговима; крупан човек, несразмерно висок кракат човек' (РСАНУ; РМСМХ; Skok I, 98 а) — уп. варијанту загонетке *ѿо Гаврилу Балабану* (Sikimić 1996, 79), наспрам *ѿо Јурјеву барабану*.

Без сазнања о правој вредности и акценту, сваки етимолошки закључак о овој чудној и усамљеној речи са само једном потврдом (из загонетке!), пуко је нагађање.

4.0. Неколико је варијанти познато на приморју: *барѣба*, *бѣраба* и *бѣраба*. Али са нашом копненом варијантом *бараба*, која је позната већ у далматинском залеђу (тако у Имотској крајини, Лици, Горском Котару), ниједна од њих не може да се поистовети због акцента. Тако је свим приморским потврдама заједничко да из формалних, али и културноисторијских и семантичких разлога, нем. *warāwa*, *barāwa* и вар. (в. 1) као етимон за њих не долази у обзир.⁴³

⁴¹ О суфиксу *-ѿн/-ѿн* синхронијски Бабић 1986, № 1116(–1117); Клајн 2003, 1.13. Изведенице јесу претежно афективне, како Клајн примећује, али да ли ће бити пејоративне или хипокористичне зависи од основне речи.

⁴² Ево читавог десног дела одреднице из СРНГ l.c.: „Участник летней игры мальчиков, похожей на бабки, — тот кто не сбил ни одной бабки. 'Чекаться — летняя игра мальчиков. Напилят *суставов* — чурок. Возьмут *бийток* — камешков. Этими битками будут липат в *суставы*. Кто всех больше *нагикает* *суставов*, кто ни одного. Вот этот последний выходит из игры и называется *барабан*. Игру повторяют пока не выйдут все.“

⁴³ Skok је у свом Рјечнику забележио: „[*бараба*] није потврђено ни у јадранској зони, него само у унутрашњости“ (Skok I, 110 а). Приморске варијанте се формално (акцентат), а и семантички, разликују од до сада навођених потврда из севернијих крајева ср.-хр. говорног подручја (*бараба*), тако да са сигурношћу можемо да тврдимо да није посредни новије преузимање из књижевног језика, већ локална позајмљеница (из неког

Пошто се ради о приморским говорима који су расути по изолованим копненим крајевима и острвима, на основу нама доступних потврда немогуће је конструисати компактан ареал, али је могуће очекивати да је реч позната на потезу Будва–Хвар (како на обали тако и на острвима), док северније од тог потеза располажемо са неколико несигурних или индиректних потврда (Сплит, Нови Винодол) (в. 4.2).

4.1. Најпоузданији речник једног приморског говора са којим располажемо доноси варијанту *барџаба* Вис (LVJ). Дистрибуција свих приморских варијанти (*барџаба*, *бџараба* и *бџараба*), па и ове, претпоставља, ако се пође од тога да се ради о алоглотском елементу, италијански етимон. Ради се о директној позајмљеници из вен. *baraba* 'бараба, мангуп, пропалица; покварен, лош човек, подлац; зликовац (← *monello, ragazzo scapestrato, discolo, stravizioso; discolo; baruffante, insolente*)' ven. lag. (chiogg.), ven. merid., ven. centro-sett., Трст, Задар (LEI IV, 1330). Игром случаја, ни код једне венецијанске потврде којом располаже LEI није обележен акценат, али у готово свим осталим говорима Италије акценат је на пенултими (<*barába*>, <*baràbba*> и вар.)⁴⁴, а с обзиром на то да је и у Истри забележено ит. *baràba* Ровињ (Angelini), сматрамо да управо са таквим акцентом реч постоји и у свим млетачким говорима.

На први поглед је нејасан акценат код, према нама доступним изворима, распрострањенијих варијанти са акутом и, тамо где акут није познат, са краткосилазним акцентом на првом слогу — *бџараба*, *бџараба*. Могло би да се помишља да је дошло до контаминације са локалним обликом ЛИ *Бараба*, који у Корчули гласи *Бџарабан* (Vinja I, 38 b), али у Селцима *Бараба* (Vuković 2002), а како се изговара име библијског разбојника у местима у којима је забележено *бџараба* и *бџараба* — не знамо. Најпре је по среди акценат преузет из вокатива, па према томе *бџараба* ← (*)*барџаба* ном., *бџарабо* voc. sing., *бџарабе* voc. pl.

4.2. Нама доступне дијалекатске потврде нису многобројне и разбацане су по обали.

4.2.1. Варијанта *барџаба* забележена је у Вису 'лопов, нитков, скитница; разуздано, распуштено, раскалашено чељаде' (LVJ).

У Ричнику веловарешкега *Силиџа* постоји одредница *барџаба* 'човек лоших особина, владања; скитница; злочесто [неваљало] дијете' (RVS). Нисмо сигурни да је ауторка речника правилно акцентовала

другог извора). Да је реч ипак заиста и приморска приметио је и Виња, који међутим превиђа опозицију (*барџаба*)/*бџараба* ~ *бараба* и поткрепује тврдњу постојањем вишког глагола *барабџај* 'распуштено се понашати' (Vinja I, 38b) одуставши тако од раније изнетог мишљења да „Скок [...] с правом истиче да се *бараба* у значењу 'беспосличар', 'неваљао човек' не јавља ни у другим балканским језицима али 'ни у јадранској зони, него само у унутрашњости'" (Vinja 1985, 8). Из тога би могло да се закључи, с обзиром да је Виња Корчуланин, да *бараба* у Корчули у значењу 'беспосличар, скитница' или сл. не постоји, што је узевши у обзир да је не доноси ни Михаило Бојанић и Растислава Тривунац за Дубровник (*Рјечник дубровачког говора*. СДЗб XLIX) веома упадљиво ако се има у виду да је реч позната у Смоквици (на Корчули) и 20 км јужно од Дубровника, у Чилипима.

⁴⁴ Једина потврда са акцентом на првом слогу (*bàraba*) потиче са североистока копнене Италије (LEI IV, 1130; v. LEI IV, 1129–1133).

реч. Ако бисмо узели да је само место акцента тачно, онда би ова потврда ишла заједно са вишком, а ако је акценат исправан, онда се ради о контаминацији са књижевном варијантом *бараба*, никако о преузимању исте.

Липовац-Радуловић доноси *ба̋раба* 'скитница; подлац (←проби-свијет, покварењак)' ЈИ Бока (Lipovac-Radulović 1998), а са истим акцентом, у значењу 'скитница' („који лута“) реч смо забележили у Крашићима (бокељска страна полуострва Луштица)⁴⁵. У Будви и(ли) Паштровићима *бараба* значи 'лопов, скитница, подлац' (Lipovac-Radulović 1997). Нажалост, у монографији о романизмима у Будви и Паштровићима (Lipovac-Radulović 1997) обично нема прецизније убикације, па је и у овом случају изостала, а речи нису акцентоване, али је акценат врло могуће исти као у Боки (*ба̋раба*).

У новоштоковском говору Чилипа са сигурношћу смо чули *ба̋раба* код старијих мештана. Тамо реч има изразито негативну конотацију, каже се пропалици али никада детету.

У Брусју (Хвар) постоји *ба̋раба* у значењу 'разбојник, разбојница' (Dulić 1985), што би најпре требало схватити фигуративно — *разбојник* 'онај који је осيون, необуздан, безобзиран' (уп. RMCМХ s.v. *разбојник*; HER s.v. *разбити*).⁴⁶ Са истим акцентом реч смо чули у Смоквици (Корчула) у значењу 'пропалица, бараба' („... за разлику од *берекина* не жели и не чини зло“).

У Пољани (острво Угљан) забележено је *бараба* 'груб, прост чо-вјек, пропалица, олош' (IR), које такође спада овамо.

4.2.2. Индиректну потврду нам доноси Фран Мажуранић, хрватски писац из Новог Винодола, у свом делу *Од зоре ђа до мрака* (Загреб, 1927)⁴⁷: „Бараба је човјек који се у туђини протепе. Приморје би гладовало да људи не траже зараде у туђем свијету откуд крваво стечени новац шаљу кући да прехране своје. Враћају се најдуље за двије или три године. Ономе који се нити враћа нити новац шаље, каже се да је *бараба*. У очима нашег приморског пука нема срамотнијег имена!“.

У очи пада сличност са потврдама из Босне и Горског Котара (најближе место на мору од Опшарија, односно Горског Котара управо је Нови Винодол!), где је пре стотинак година, почетком XX века забележено *бараба* које поред 'пропалица' значи и 'човек који напусти село и потуца се по свету од места до места пијанчећи и радећи ситније послове' (в. 1.2.3; 1.2.1). Значења су врло слична али не и иста (!). Да ли је посреди случајност, тешко је рећи, јер акценат приморске речи није нам познат. Одвећ је смело претпоставити да је Мажуранићево

⁴⁵ На нашу сугестију „лопов, разбојник?“ информатор је без размишљања одговорила да је све то ту негде.

⁴⁶ Из истог места истоветну варијанту доноси и ČDL, али у значењу 'скитница (←Landstreicher, Vagabund)'. Судећи по примерима (уз *ба̋раба*, *барабираш*) та дефиниција је погрешна: „Син ти је посто прови ба̋раба јер ништа не лавурџ“; „Грубо је само барабирџ, вајо и лавурџ“.

бараба германизам (тим пре што писац каже „У очима нашег приморског пука [...]“).

4.3. До најстарије потврде дошли смо у грађи РСАНУ, где смо нашли појавницу „*барѣба* | 'факин' у Приморју“ из збирке речи из Хрватске Марице Косановић Тесла из 1899. године. Реч *факин* значи 'уличњак, мангуп; пропалица, нитков, неваљалац' (PMCMX) 'онај који ради ситне неподопштине; деран, мангуп, берекин' (HER). Ова потврда је сама по себи проблематична⁴⁸; навођење било које друге нама доступне потврде као најстарије (прва сигурна потврда је она коју доноси ČDL за Брусје [1979. г.] у овом тренутку нема никаквог смисла.

4.4. Што се тиче деривација, осим у Сплиту (где није искључено да је дошло до контаминације са књижевном, односно стандардном варијантом *барѣба*), све се своде на деноминалне глаголе и њихове изведенице: *барабѣрати* 'распуштено се понашати' Вис (Vinja I, 38 b), ~ (, -ѣрон) 'id.'⁴⁹ Брусје (ČDL), *барабѣрати*, -ѣрон (из опуса комишког књижевника Јошка Божанића, према ČR 1993/2, 47), *барабирати*⁵⁰ 'лумповати' Пољане (острво Угљан) (IR). У Сплиту <*барѣби се*>, *барѣбин се* 'бити злочест [неваљао], зао' (RVS) — можда под утицајем књижевног, односно стандардног језика.

Глаголска именица је *барабирѣње* /-але/ Брусје (ČDL), а у Сплиту *барѣбење* (RVS). Такође у Сплиту, потврђени су придев *барѣбен*, -ѣна, -ѣно „који је злочест [неваљао], зао“ и прилог *барѣбено* (RVS).

4.5.1. На овом месту прикладно је да кажемо нешто о италијанској речи *barabba* и вар., на коју се — било директно, било преко неког језика-посредника — своде све наше варијанте (*барѣба*, *бѣраба*...). Треба размотрити два питања: (1) да ли је апелатив *barabba* у италијанском идиоглотски или алоглотски елемент и, (2) ма који од наведена два случаја да је у питању, да ли је посредни заиста име библијског разбојника Вараве/Барабе или се ради о ономотопејској творевини која је у хришћанском миљеу доведена у везу са именом библијског зликовца. Ми ћемо се овим проблемима наравно позабавити само у оној мери која је потребна да се стекне што потпунија слика о речи *бараба*.

⁴⁷ Према Klaić 1988 [← 1978], s.v. бараба.

⁴⁸ Потврда би могла и другачије да се протумачи, тим пре ако је акценат, који у принципу због старости збирке не завређује пажњу (чак и кад акцентуација потиче од самог записивача), заиста правилно забележен. У том случају ову потврду треба тумачити на следећи начин: *барѣба* значи (ту и ту у Хрватској) исто што и на приморју *факин*, и видети у њој, уз потврду из Ужичке Пожеге (в. 1.5.3), најстарију потврду ср. *барѣба* < нем. *warāwa*, *barāwa*. Међутим, ова збирка је стигла у Академију (Лексикографски одсек) након објављивања *Ујужиства за куљење речи ђо народу* (1899. г.), а у њему се изричито тражило да се „забелеси место употребе речи, тачно значење, акценат [...]“ (РСАНУ I, XV). Не знамо, међутим, да ли је Марица Косановић прилагодила своју збирку Упутству. Све заједно, сматрамо да је тумачење изнето у главном тексту исправно, односно вероватније.

⁴⁹ Дефиниција у ČDL ('скитничити (← *vagabundieren*)') вероватно је погрешна; в. 4.2.1.

⁵⁰ Уп. за -ирати у истом месту из исте збирке: *гангириати* 'добро се забављати, бећарити', *ноћирати* 'остајати вани до касних ноћних сати'.

Није нам познато да се неко већ бавио наведеним проблемима иако су чињенице које ћемо овде изнети опште познате. Наиме, ит. *barabba* потврђено је тек 1841. године, и то у Милану⁵¹ (DELI I, 112–113; LEI IV, 1130), а као што смо показали, хронолошки се надовезују немачке (и бугарске), а затим и мађарске и српске потврде итд. Према томе, реч је са запада продирала на исток, па се намеће питање да ли у језицима западније од италијанског постоје неке речи које би могле да дођу у обзир као исходишта италијанских облика, тим пре што се најстарије италијанске потврде везују управо за (северо)запад Италије. У провансалском (односно окситанском) постоји *barraban* у значењу 'преварант' (FEW I, 261, s.v. Barrabas; Alibert 1965), а што је још важније, у каталонском је најкасније од XVIII века потврђена активна метафорична употреба личног имена библијског разбојника Вараве/Барабе у фолклору, односно народним песмама и народној књижевности уопште, у којој је иначе присутна од XVIII (стоји „XIII“ — штампарска грешка?) века: кат. *barrabàs* 'непослушна, несташна, чудна, настрана особа; особа која на негативан начин одскаче од околине' (уп. *Sogomines* I, 667 а; DCVB). Када се боље размисли, значење каталонске речи, ако се узме у обзир 'недефинивост' речи која се појављује као проблем у свим репертоарима, готово невероватно се поклапа са оним које реч *бараба* има данас у стандардном српском језику (в. 12. фн.). Тешко је тврдити да је италијанска реч каталонизам преузет преко провансалског, али је због хронологије потврда и ареала отворена могућност да метафорична употреба имена библијског разбојника потиче из каталонског фолклора, из кога би она (метафора — а не апелатив) била преузета у јужне галороманске говоре, а преко њих и у говоре северне Италије. Такво стање би између осталог било и последица прозирне мотивације у хришћанском миљеу те сличности са неколицином речи чистог ономотопејског порекла. Оно што је међутим сигурно јесте да у италијанском нема говора о свесној, активној метафоричној употреби личног имена Вараве/Барабе, већ се *barabba* од своје најраније потврде (1841) изгледа доживљава као прави апелатив, али ипак прозирног порекла. Оваквим тумачењем — према коме би посредни била лутајућа метафора, која је на путу од каталонског до италијанског постала права лутајућа реч која је захваљујући експресивном фонетском саставу и (у почетку) прозирној мотивацији добила залет који јој је омогућио да нађе своје место у лексичи многих југоисточних, централних и источних европских језика — успешно се преброђују и у принципу савладиве, али ипак битне, семантичке разлике које постоје у наведеним језицима, и, што је још важније, излази се из уских оквира етимологисања једног језика.

Што се тиче дилеме да ли је посредни заиста реч настала метафоричном употребом имена библијског разбојника Вараве/Барабе, чији би фонетски лик накнадно био измењен експресивизацијом израза и

⁵¹ Важно је приметити да је у Пијсмонту чак поткрај XIX века постојала свест да се ради о новијој речи („voce nuova in Piemonte“ — Gavuzzi, Giuseppe. *Vocabolario piemontese-italiano*. Torino etc. 1891. — prema DELI I, 113, s.v. baràbba).

сличним процесима, или се пак ради о ономотопеји која би пучком етимологијом била доведена у везу са личним именом Вараве/Барабе, одговор на то смо већ индиректно дали, али остало је да изнесемо главни аргумент. Име истог разбојника је наике још најмање два пута послужило као метафора, поставши у међувремену апелатив. Прва паралела је вертикалног карактера, потиче из Италије. У сардијском *barabassu* значи 'ђаво' (REW, 940). У италијанском за речи *barraban*, *barabin*, *barabi*, *barababai* добро је потврђено значење 'ђаво' и 'измишљено створење којим се плаше деца, баук (← *il diavolo dei bambini*)' (LEI IV, 1131–1132).⁵² Ове потврде одступају семантички од италијанских речи којима се смо до сада наводили а разликују се и по ареалу — на Сардинији *barabba* или сл. у значењу 'лош човек, пропалица, скитница' или сл. никада није ни потврђено — то је северноиталијанска реч. Ради се о веома старој метафори — о чему сведоче и гласовна одступања — која је можда постојала још у предроманском периоду, односно прецизније, у вулгарном латинитету.⁵³ Другу, још убедљивију паралелу пронашли смо у немачком. У говорима Источне Пруске⁵⁴ *Barrebaus* значи 'велики, јак, незграпан човек (← *großer, starker, un-*

⁵² Ово потоње значење развило се очигледно услед контаминације са фонетски сличним речима ономотопејског порекла (које су у крајњој линији редупликација основе *bai* и сл., уп. REW, 999; посебно Migliorini 1927, 115; LEI V, 605–618, посебно § 1.d), до које је дошло и на гласовној равни. У италијанском се за створење којим се плаше деца каже *il diavolo [sic!] dei bambini!*

⁵³ По Бамбеку, ова метафорична употреба је настала најкасније у средњем веку (Bambeck 1975, 1). Исти аутор детаљно се позабавио семантичким аспектом односно прелазом ЛИ Бараба → 'ђаво'. Он је успешно показао, цитирајући низ ранохришћанских и средњовековних аутора, да није посредни једноставна пучка представа о зликовцу, разбојнику који је ослобођен уместо Исуса и који би се у народној машти оваплотио у само зло, у ђавола, већ да је довођење у везу Барабе са ђаволом или чак поистоветивање Барабе са ђаволом имало своје корене и упориште у црквеном учењу, односно мишљењу које је црква заступала и преносила на своје вернике. Читава плејада угледних аутора од IV века па надаље држећи се принципа симболично-алегоријског тумачења полазила је при тумачењу функције Барабе у Библији и њега самог уопште од његовог имсна, видећи у њему сложеницу *bar abba* 'син оца', а по потреби чак и *bar rabba* 'син учитеља'. Таква симболично-алегоријска сцезгеза била је општеприхваћена, намешћући тако своја сазнања по којима између осталог реч осим свог основног значења има још једно, узвишеније значење, смисао који сотериолошким карактером надмашује одређени историјски догађај стављајући га у широк контекст Исусове мисије. У складу са таквим начелима, а ослањајући се на принцип по коме је *nomēn = res* (Namenrealismus), који је Августин увео у теолошку шпекулацију, низ аутора се трудио да покаже да *bar abba* 'син оца' (и *bar rabba* 'син учитеља') треба у ствари тумачити као *син ђавола*. Таквим тумачењем не само да је Бараба представљен као апсолутни антипод Исуса Христа, односно не само да је ова библијска сцена стављена у шири теолошки контекст супротстављености између спасења и вечног проклетства, светла и таме, небеског царства и пакла, већ се и директно наметао закључак да се јеврејски народ одлучио за ђавола траживши, односно ослободивши Барабу, а не Исуса. Нећемо и не можемо овде да наведемо сва тумачења која је сакупио Бамбек. Илустрације ради, навешћемо тумачење Бруна Астијског (1:23): „Occidunt Judaei Dominum suum; damnant et crucifigi praecipiant Salvatorem suum; petunt sibi Barabban, qui fillius magistri eorum interpretatur. Magister namque eorum diabolus est, qui eos sic clamare et hanc optionem facere docuit, ut fillium diaboli sibi eligerent et Dei Filium crucifigerent“ (Bambeck 1975).

⁵⁴ Историјска област (немачка провинција); између Висле (СИ Пољска) и Њеме-на (Литванија) од прилике.

geschlachter Mensch); хвалисавац (← Angeber, Aufschneider); сабласт, утвара (← Gespenst) (PWb I, 547). Реч је потврђена у једној рукописној збирци провинцијализама која се датира „око 1850.“ (PW Ziesemer), а за прво и друго значење постоји сигурна потврда из 1865. године, за треће из 1882. године (PWb I, 547). Према томе, искључена је могућност било каквог утицаја како ит. *barabba*, тако и осталих немачких дијалеката (пре свега јужних, са бав.-аус. на првом месту), који су позајмили италијанску реч у последњој четвртини XIX века. У Источној Пруској је посредни аутохтон апелатив који је, као и ит. *barabba*, у ствари, лично име библијског разбојника Вараве/Барабе.

Дилеме нема — ит. *barabba* је апелатив настао метафоричном употребом личног имена Вараве/Барабе.⁵⁵

Али једна ствар се мора имати на уму. Прелаз ЛИИ → 'пропалица, бараба' не би требало објашњавати чисто и скроз увреженом емотивном народном представом библијских догађања. Прво, није случајно што се далеко на западу (у каталонском) реч појављује управо прво у народним песмама. Ма колико реч *бараба* нова била код нас, она је лако за неколико деценија, можда и година освојила срца наших народних певача у Херцеговини и постала централна реч многих ганги (в. 1.2.1). То је због њене изванредно складне фонетске физиономије. А није ни случајно што се апелатив у италијанском сконцентрисао око само 'скитница' → 'пропалица, лупеж'. *Пошуйцаји се, луњаиши, биши се* само су неке од многих речи са значењем 'скитати', а архисемантизмом 'ударати'⁵⁶, а у гало- и италороманштини постоји управо једно *bar-* чије се изведенице свode на архисемантизам 'ударити' (уп. 63. фн.). Притом и сама реч *лупеж*, којом се тако често дефинише *бараба* у нашим речницима, свodi се на *луњаиши* 'ударати', као што се и многе друге речи са садржајем 'пропалица' свode на основе са семантизмом 'ударати'. Међутим, наравно, централна је ипак била представа о библијском преступнику и његовом месту у Библији, јер да није тако, семантизам се не би ограничавао на 'пропалица, скитница' (што је библијски Бараба), већ би врло лако прешао и у 'глупан', 'лудак', 'смотанко', 'брбљивац', 'вредница', а то су све садржаји који се изражавају основама са архисемантизмом 'ударати'.

4.5.2. Италијанска реч *barabba* и вар. је осим у нашим приморским говорима, позајмљена и у словеначком и бугарском (в. 1.5.2), затим у немачком, из кога потичу, како смо видели, облици са севера ср.-хр. говорног подручја (*барàба*; в. 1).

Интересантно је стање у ретороманским језицима: фурил. *baràbe*, *baràbar* 'скитница; пропалица, бараба' (DESF), дол.-лад. *baràba* 'поква-

⁵⁵ Експресивну и псеудоономатопејску вредност посебно истиче Migliorni 1927, 115 који претпоставља да је велику улогу у ширењу речи имала сличност и контаминација са чистим ономатопејама *babau*, *maramao*. Он наводи за чак 26 старо- и 25 новозаветних личних имена (и псеудоимена) потврде мање или више пренесене употребе из разних (романских) језика — понека се понегде користе као прави апелативи. То свакако није комплетан попис.

⁵⁶ Уп. Влајић-Поповић 2002, § 7.4. и s.vv. према индексу.

рен човек, подлац, зликовац; одрпанац, просјак' (EWD). EWD избегава да експлицитно каже у каквом односу су ретороманске речи према ит. *barabba*, док DESF види у италијанским речима паралелу. У складу са нашим мишљењем, по коме је ит. *barabba* реч која је (као метафора) дошла са запада а у италијанском коначно оформљена као апелатив, сматрамо да се у ретороманским говорима ради о позајмљеницама из италијанског.⁵⁷

Биће да је из италијанског и фр. *baràba* 'Бараба [?]' Ница (Castellana 1952).

5.0. Што се тиче, непосредних етимона различитих облика личног имена библијског разбојника, варијанте са *b* — *b* (*Baraba*, *Barabbas* итд.) могу се свести на латински етимон, лат. BARABBAS, и оне се срећу наравно тамо где је највећи утицај имала католичка црква, у којој је све до друге половине XX века, богослужбени и службени језик био латински. Формом се издвајају облици са дочетним *-n* (ређе *-m*): ит. *Barabbán*, старофр. *Barrabant*, старопров. *Barraban*, кат. (заст.) *Bar(r)aban/Barabam*, ср. *Baraban* итд. (LEI IV, 1133; DCVB; RJAZU). Ти облици настали су у ствари од латинског акузатива *Barabbam*, зато што је схваћен као номинатив, јер, примера ради, у Јеванђељу по Матеју једанпут се појављује *Barabbas*, а чак четири пута акузатив *Barabam*.⁵⁸ Облици са *v* — *v* (*Варава* и вар.) преузети су из црквенословенског у коме је прилагођен (средњо)гр. облик ЛИ Βαραββας.⁵⁹

5.1. Не може се са облицима ЛИ на *-ан* поистоветити дијалектизам *барàбāн* (супротно Vinja 1985, 7–8; Vinja I, 38b; HER; VSI; LEI), који се среће на великом делу приморја: *барàбāн*, *-ана* 'обичај у Далмацији, лупање шибама или маслиновим границима, те чегртање чегртаљкама о Ускрсу у знак симболичног протеста против Кристове осуде и ономаotopeјског дочаравања потреса на Голготи; *йренесено* гужва, метеж, бука, лупа' (HER). Пошто се по нашем мишљењу, како ћемо показати, ради о речи посве другог порекла, која је тек накнадно могла да буде доведена у везу са ЛИ Барабе, за њену детаљну, односно целовиту обраду у овом раду нема места. Циљ краће анализе, која следи, није дакле да се прикаже реч *барàбāн*, већ да се докаже да њен етимон није ЛИ библијског разбојника Барабе:

⁵⁷ Да то није обавезно једино могуће тумачење, потврђује стање у гришунском (реторомански), у коме је добро потврђена поредбена и метафорична употреба личног имена *Barabbas*, али нема потврда за апелатив. Такво стање могло би да буде последица распрострањености представа у тим крајевима у којима се приказује страдање Исусово. Није искључено да апелативи једноставно нису забележени.

⁵⁸ Забележен је у кајкавском и облик ЛИ *Барабаи*, што је по мађарском изговору/читању латинског (Hadrovics 1985, § 46(4)). Одатле „надимак, који долази као презиме“ *Барабаи* (акц.?) (RJAZU). Даље постоји и „надимачко“ презиме *Бараба* (акц.?) Задар (HER) а одатле или директно од ЛИ изведено је презиме *Барабић* (RJAZU). Надимак <Барабица> Сплит (RVS) прс је изведен од апелатива *бараба* (в. 4.0ff.).

⁵⁹ Што се тиче латинског BARABBAS, ради се о позајмљеници из гр. Βαραββας — Нови завет у Вулгати преведен је са грчког. У самом грчком потврђено је више графика, осим већ наведене, и вероватно најизворније варијанте Βαραββας, то су: Βαραββας, Βαραβας, Βαρράβας и Βαρραβαν (DictBible I, 1442–1443).

јепо и добро (звона) а остаје ружно и зло (шкргитавнице и барабани). Тај звук барабана у Велики петак и Велику суботу означава подне, и јавља људима да је вријеме обреда Великог петка. У процесији Великог петка звук шкргитавница означава да је благослов са пресветим завршио и да процесија креће даље. | Сви ти инструменти се израђују од дрва, а темељни принцип њиховог рада је исти. Неки више или мање назубљени котач(ић) [точак], на којег се наслања напет летвица, окреће се и тако изазива лупање те летвице. Мање направе су шкргитавнице, а веће са више различито назубљених котаца, барабани. Највећи барабан (сца 1,40 m) се је уносио у кампанел [звоник] и замјенивао звона. Инвентивност људи при изради тих направа је била врло замјетна. Често су се шкргитавнице или чак и мањи барабани поклањали дјечи, а било је случајева кад је младић тако изражавао наклоност дјевојци“ (Marko Andreis: *Korizmeni i Uskršnji običaji u Veloj Luci*. Kampanel, br. 2: http://www.zupa-vela-luka.hr/kampanel/kampanel_2.asp?broj=2 (20/1/2005)). Формално је ова реч идентична са рус. *барабан* 'добош' (в. ниже). Али много су интересантније неке друге потврде из руског језика, нарочито рус. *барабан* 'чегрталајка [sic!]' која се качи на папирнатог змаја (← трепотка у бумажног змея натянута на нити, струне): „Ух, какой у Гришки барабан, нани [даже] лошадей пугает“ (СРНГ s.v. Барабан 1 (4)), *барабанка* 'даска у коју лупа пастир како би отерао звери од стада; даска обешена између два дрвета у коју са два штапа лупа пастир да отера медведа од стада; даска у коју лупа пастир док гони стоку на испашу' (СРНГ s.v. Барабанка 4).

Добро су потврђени и глаголи који одају утисак да су деноминалног карактера. Осим значења 'лупати у цркви приликом барабана' неки аутори доносе још једно значење које обично означавају као „*фигуративно*“: *барабанџи* Корчула (Vinja I, 38b), *барабанџи*, -*нон* 'лупати, тући (као на *барабан*)' Брусје (Dulčić 1985), *барабанџи*, -*нон* 'лупати, галамити, чинити грају, чинити русвај' [само ово значење] Вис (LVJ). На Вису *барабанџи* (акц.?) значи и 'нахрупити': „сузе су њу барабанапи пица њезин липи образ“ (Vinja I.c.), што је очигледно од (←) 'ударити'. Било би превише очекивати овакво („фигуративно“) значење код глагола са основним значењем 'лупати у цркви приликом барабана'. Умесно је поређење са рус. *барабанить* 'брзо, често лупати у звона (←быстро, часто трезвонить в колокола)' (СРНГ) поред [sic!] *шарабанить* 'јакко лупати (←громко стучать)' (*Словарь русского языка I-IV*, Москва 1984), тим пре што је у Вргди забележено (само!) *шарабан* / *тарабан* / *барабан* (Jurčić 1973)⁶⁰, које је по нашем мишљењу погрешно просуђивано као „искривљено“ (тако Vinja I, 38b), па према свему томе можемо да закључимо да је основа *bara(b)-/tara(b)-* очувана у словенским језицима у изведеницама чији је архисемантизам 'ударати, лупати'. Уп. и рус. *барáбнуть* 'ударити', даље *барáбать*, 'причати глупости, брбљати, бунцати [←лупати, ударити]', *барáбарить*, *барáбарить* 'брбљати' (СРНГ s.v.), *барáбаться* 'пробијати се' (СРНГ s.v. *Барáбаться* (2)) а са истим семантизмом као на Вису рус. *барáбать* 'плакати' (СРНГ), даље свакако и рус. императивни узвик *барáбай!* '(по)терај коње [(←)удри!]' (реконструисано [?] *барáбать* 'потерати коње') (СРНГ s.v. *Барáбать* (9)). Руске потврде би се по нашем мишљењу сводиле на исту ономатопејску основу која је према томе морала да буде позната још у прасловенском језику.

У Брусју постоји израз *һайō је/һайџи һеи свој барабан* 'добрио је/добрићеш (своје) батине' (Dulčić 1985), у Сумартину *дѣи кому барабан* 'ишибати некога' (Novaković 1994), а у руском *дать [кому-то] барабана* 'претући, пребити

⁶⁰ В. 5.1⁶².

некога' (СРНГ s.v. Барабан 1)⁶¹. Осим тога, на основу *bara(b)-/tara(b)-* треба сводити и рус. укр. *бараба́н, тараба́н* 'добош' и одбити чисто извођење из туркичких језика, баш као што се то чини у случају руског жичаног инструмента балалајке (*балала́йка*), иако је реалија такође са истока (уп. Sadnik/Aitzetmüller § 124, § 198: *бараба́н* из туркотатарског, накнадно ономатопеизирано). Ср. *бараба́н* 'добош' Лесковац (Митровић 1984) позајмљено је из буг. *бараба́н* < рус.⁶²

Тумачење по коме би *барабан* 'лупа (током Велике недеље)', односно (изворно?) 'ударалка' била заправо словенска реч (праслов. **barabanъ?*), можда чак из ритуалног домена у време паганства, изведеница од основе *bara(b)-/tara(b)-*, допушта само делимично стање у италијанском: ит. *baraban* 'лупа у цркви на Велики петак' Задар [sic!], а и *barabanare* 'злостављати [←гући, ударати]' Пула [sic!] (LEI IV 1132) лако могу да се протумаче као позајмљенице из хр. *барабан, барабанаш* (и то сигурно јесу). Обрнуто, проблематична је сличност са једном потврдом са скупног ареала са северозапада Италије, осим ако није случајна: *batt baraban* 'лупати, ударати клупу на Велики петак (← *battere, scuotere la tabella il venerdì santo*)' Павија (LEI l.c.; VSI II 138b — потврђено од 1874. г.), тим пре што је у Луну (Par) забележено *џуђи бараба́на* 'барабанат' (Vinja I, 38b) у Пољцима *џуђи барабан* 'ид.' (РСАНУ). Због свега тога, или треба чекати да се дође до информација да је у Павији допосељеница са источног Јадрана (пре свега романофоних), или најбоље допустити да је *џуђи барабан/барaban batere* независна романска ономатопејска конструкција како на Јадрану, тако и у северној Италији (дакле вероватно не у директној вези са ЛИ Барабе/Вараве, а ако, онда сигурно баш због изражене псеудоономатопејске вредности имена овог зликовца)⁶³ и да се ради о изразу, који су Словени затекли код староседелаца, а да је накнадно у словенским говорима дошло до контаминације са изведеницама од основе *bara(b)-/tara(b)-* а која иначе нема познате континуанте у јужнословенском, а можда се баш захваљујући поменутој контаминацији очувала у чакавском (и граничним штокавским говорима).⁶⁴

⁶¹ У Брусју је према субјекту промењен глагол (дати ↔ добити, шћапати) али је модел заправо исти. Ради се о конкретизацијама општесловенског фразеолошког модела — *даџи коме џо и џо* 'претући, пребити некога' (в. Влајић-Поповић 2002, 121 фн. и тамо наведен рад Мокиенко. *Структурно-семантичка диффузија руској и чешкој фразеологији*. Советское славяноведение 1976/1, 74–87). Овај формално-семантички фразеолошки модел је на словенском југу готово ишчезао или је пак, како претпоставља Влајић-Поповић 2002, l.c., атрофирао, „свео се само на *дађу ја џеби*“. Утолико пре у потврди са објектом *дађи кому бараба́н* треба видети једну *окамењену* фразу имајући у виду (сад већ не више) усамљену руску потврду.

⁶² Можда је истог (ономатопејског) порекла *џарабан*, коло које се игра у Рами (БиХ), о коме нам је фра Томислав Брковић следеће рекао: „Коло тарабан је састављено од 8 двочетвртинских тактова. Коло је затворено, мјешовито, с неодређеним бројем плесача и плесачица, који се међусобно држе за дланове, руку спуштених доле, низ тијело. Окренути су према средњој кола, а плес се изводи на први такт у смјеру ка заљке на сату, а након отплесаног четвртог такта у супротном смјеру. Четврти такт кола је увијек наглашенији, тј. јаче се удари ногом од под [sic!] и чује се јачи звук [sic!] од осталих тактова“. Исто се назива и једно познато славонско коло. Уп. можда (као паралеле) рус. *барáба* (!!) (и дем. *барáбушка*) '8-делна игра (плес) уз коју се пева' (СРНГ), ит. *barabán* 'врста народне игре (плеса)' Ломбардија (LEI IV, 1132).

⁶³ У колико-толико северним италијанским наречјима блиским ретороманским говорима, потврђене су речи сличног фонетског састава са значењем 'прдети', у Ардецу *far barabán* 'гласно разговарати' (уп. DRG II, 146).

⁶⁴ На *џара-* почиње неколико речи до којих смо дошли у грађи РСАНУ, али на питање које од њих могу да се сведу на основу *bara(b)-/tara(b)-*, а за које је целисходније тражити неку другу, било ало- било идиоглотску етимологију (уп. лексичку

Према свему изложеном, дијалектизам *барабан* 'лупа (током Велике недеље)', односно по свему судећи изворно 'ударалка', заправо је словенска реч (праслов. **barabanʔ*), изведеница од основе *bara(b)-/tara(b)-*, која је очувана у словенским језицима у изведеницама са архисемантизмом 'ударати, бити, лупати'. Тај израз и семантизам очуван је у неколико чакавских потврда за предмет којим се удара, као и код деноминалних глагола те у једној старој фрази. За све постоје недвосмислене руске паралеле. То не искључује да је на источној обали Јадрана приликом доласка Словена код романског становништва постојала конструкција типа *џући барабана*, *batt baraban* 'лупати (током Велике недеље)', за шта има индиција, али ни друга саставница романске конструкције не би морала обавезно да буде у директној вези са ЛИИ Барабе, већ је једна ономотопејска реч накнадно могла да буде доведена у везу за изразито експресивним именом библијског разбојника, као што се то вероватно догодило и са словенским експресивним вокабуларом изведеним од основе *bara(b)-/tara(b)-*. Треба нагласити да су романске/италијанске потврде вредне пажње само када су у питању потврде са скуеног ареала на северозападу Италије, где је могло да буде досељеника из Далмације (понајпре романофоних), који су реч могли да преузму од Словена — и једни и други припадали су ис-

породицу код Скока, s.v. *џрџи*), одговор може да да само њихово детаљније проматрање за које овде нема места. Потврде из Грађе су следеће: *џара! џара! џара!* 'глас којим се подражује магаре да зареве' горња Далмација (збирка Симе Симића), „Кад пуштају ајгира [пастува] на кобилу, вичу му тара мали, тара мали“ (Тројановић, С., СЕЗБ LI (1935)), „А ти са женама *џара џара* (тј. брбљаш)“ (збирка Василија Ђерића), *џарабе* пл. (акц.?) „гајде које имају гајденицу са I писком (а са два зову се дигле)“ Врање (збирка Милана Влајинца), *<џарабан>* 'велико тестере коларско којим трупце дебелу кору, пар људи трупи рукама, држећи клин сваки' око Тупизнице (збирка Петра Милошаковића). Назив за музички инструмент *џарабука* (Борба 1947/2437, 2), који је и данас жив у југоисточним крајевима Србије (*џарабука* у Александровцу жупском и другде) је турцизам (в. Sadnik/Aitzelmüller § 198, с. 244; уи. и Skok I, 370–371 (s.v. *dabul(h)ana*)).

За острво Вргату Јуришић 1973 доноси *џарабџан* /*тарабан*/ и то осим у горенаведеном значењу 'барабан' и у значењу 'трава' што завређује пуну пажњу (а означимо *џарабџан* у значењу 'трава' као *џарабан*² чиме не истичемо да се ради о хомоними-ма). — Најупадљивије је што је, судећи према Јуришићевом уносу, *џарабан*² на Вргати најобичнији апелатив, потпун синоним за *џрава*, а то би било чудно за речентну реч која означава потпуно свугдеприсутну, непромашиву реалију (иоле прихватљива алоглоска етимологија није на виду). С друге стране, и ако појмемо од претпоставке да се ради о изузетно старој речи наилазимо на тешкоће — могло би да се претпостави да је и у *џарабан*² садржана основа *tara(b)-/bara(b)-* 'ударати, бити, лупати' и видети садржинску паралелу у germ. **grasa-* (нем. *Gras*, енгл. *grass*) и лат. *gramen* (< **grasmen*)< ие. **ghras-* 'трава' што је изведеница од **ghra-* 'избити, искочити'; в. и Влајин-Поповић 2002, 53 ф., 188, 341 и 2.4. табеле на крају: ср. *бийџак* 'клица', *бџк* 'про-рашљика лука' (~ *бийџи*), *клиј* (~ (к)лијџи), *лүйеж* 'избојница, изданака' (~ *лүйџи*). То решење је проблематично пре свега због наставка (-*ан*, -*ань*), али и дистрибуције значења — од свих изведеница од основе **tara(b)-/bara(b)-* у свим словенским језицима само ова у Вргати имала би значење 'трава' и уопште сем 'биљка'. Зато сматрамо да је најбоље претпоставити да је код *џарабан*² посредни контаминација речи *џарабан* 'барабан' и неке изведенице од основе *џара(б)-* 'ударати, бити, лупати' (која је могла да значи 'избијати (у смислу ницати)', 'изданака, травка, трава' или сл.), некаква досетљива игра речи (Wortwitz), намерно укрштање које је врсном потпуно изгубило конотацију. Код оваквих речи никада није искључено ни настајање по анегдоти (дакле уз симболичне, не само арбитрарне контаминације).

тој цркви, и једни и други учествовали су у истим процесцијама и светковинама. Ако их није било, онда је северноиталијанска реч паралелна ономатопејска творба такође накнадно (мада давно) наслоњена на ЛИ Барабе. У случају чакавских и штокавских потврда, само када је у питању термин везан за црквене светковине може се помишљати на контаминацију са неким романским облицима, али у свим осталим побројаним случајевима (где постоји веза са удараљкама, клепетушама, сузама, травом, словенским фразеолошким моделима) ради се о изведеницама од основе *bara(b)-/tara(b)-*, од којих су неке забаштињене из прасловенског периода. Можда се управо због поменуто контаминације са романским облицима ова основа очувала (и у секуларној функцији!) у чакавским и граничним штокавским говорима дуго након што је у осталим јужнословенским говорима нестала (уп. ипак 64. фн. за евентуалне друге континуанте).

5.2. Већ смо видели (в. 53. фн.) на који начин су ранохришћански и средњовековни мислиоци тумачили име Барабе: они су у њему видели арамејску синтагму *bar abba* 'син оца', а по потреби и *bar rabba* 'син учитеља' и на тај начин, видећи у оцу и учитељу еуфемизам за ђавола, дошли до закључка да је бараба син ђавола. Јасно је да је ово друго тумачење изнедрено само да би се поменути закључак лакше бранио, а иза првог тумачења крије се изгледа права етимологија личног имена Бараба (што оно, како ћемо ускоро видети заправо и није). Наиме, већ вековима тумачима Библије трн је у оку један „детал“ у неколико старих преписа Новог завета. У Јеванђељу по Матеју обично читамо:

И када се сабраше, рече им Пилат: кога хоћете да вам пустим? Вараву или Исуса прозваног Христа? (Мт XXVII: 17)

Превод неколико старих преписа изгледао би међутим овако:

И када се сабраше, рече им Пилат: кога хоћете да вам пустим? Исуса Бараву или Исуса прозваног Христа?

Из овога би следило да су се оба осуђеника звала Исус, а управо та помисао је била вековима неприхватљива хришћанским мислиоцима. Пут ка потпуном разумевању ове сентенце отвара се међутим само ако се ипак прихвати да су се оба осуђеника звала исто — Исус, а то је врло вероватно јер *Исус* (Ἰησοῦς) је у то време било често и савим обично име (AnchorBibleDict I, 607). Такво мишљење је данас готово општеприхваћено, а постоје озбиљне индиције да је и у Јеванђељу по Марку стајало Исус Бараба (AnchorBibleDict I.c.). Па према томе, Пилат је гомили понудио да бира између Исуса и Исуса, Исуса Барабе и Исуса Христа, а и *Бараба* и *Христ* су у ствари атрибути који су временом прихваћени као лична имена. Једина је разлика што је Исусу Бараби ускраћено право да се зове Исус и тако већ од III века. Сада, када смо ово разјаснили, можемо и да се позабавимо самим атрибутом *baraba*. То је изгледа арамејска синтагма *bar-'abba* (בַּר-אַבְבָּא), где *bar* значи 'син', а *abba* 'отац', па према томе читава синтагма *bar-'abba*

значи 'син оца', или, како би то могло да се каже, 'син Божији' (?). (B. Sumner).⁶⁵

Бараба је био разбојник кога је гомила окупљена испред Пилатове резиденције ослободила (наместо Исуса Христа). О Бараби немамо никакве информације осим оних које налазимо у Новом завету.⁶⁶ Највероватније је припадао некој врсти хајдучке скупине. Такве, разбојничке организације биле су омиљене код простог народа у Палестини I века наше ере, јер су њихови припадници плљачкали богаташе који су управљали Израелом и спутавали римску управу у вршењу власти. Пилат је поводом јеврејског празника Пасхе организовао традиционалну церемонију на којој би народ изабрао једног од осуђеника који би био помилован и пуштен.⁶⁷ Према Библији, народ се одлучио за Барабу, а не за Исуса Христа зато што су га на то наговорили свештенство и старешине (Мт XXVII: 20; Мк XV: 11). У ствари, сигурно је простом народу, широким народним масама више погодовала Барабина активна борба против римске управе него Исусово нечињење, не пружање активног отпора. (AnchorBibleDict I, 607; EWNT I, 471–472; LexTheolog I, 1400; DictBible I, 1442–1443). А запитајмо се за крај, није ли и то *bar-* у *Barabba* заправо 'ударати, лупати', а Бараба *лудеж* или *разбојник*, што је увек и свагда био.

арам. арамејски	кат. каталонски
аус. аустријски	лат. латински
бав. баварски	мађ. мађарски
бут. бугарски	нем. немачки
вен. венецијански (млетачки)	перс. персијски
гер. германски	пољ. пољски
гр. грчки	пров. провансалски (окситански)
дол.-лад. доломитсколадински	рус. руски
енг. енглески	слвч. словачки
ие. индоевропски	слнч. словеначки
ит. италијански	слов. словенски

⁶⁵ Све даље је нејасно. Пилат би онда према томе понудио народу да бира између Исуса, сина Божијег и Исуса помазаног, што би се могло схватити као избор између само обичног човека и одабраног, Спаситеља. Ипак, у новије време понуђено је решење по коме би *bar-'abba* могло једноставно да буде фин начин да се ослови неко чије име оца није познато (Wikipedia s.v. Barabbas) — нисмо сигурну да та тврдња има било каквог упоришта у пракси, односно изворима, а и када би се прихватила, остало би отворено да ли поменути синтагму треба схватити као 'син Божији', или 'син оца [који је непознат]'. С друге стране, *bar-'abba* је по свему судећи у то време могло да буде распрострањен патронимикон ('син Абе'). Мада писаних доказа нема да је у Исусово време *Abba* коришћено као лично име, таква претпоставка је оправдана јер постоје потврде из друге половине I века (EWNT I, 471; AnchorBibleDict I, 607). Сама реч *aram. abba* 'отац' није коришћена у хебрејској библији (Танах) нити у свом правом нити у пренесеном значењу 'Бог' и сл. (Sumner).

⁶⁶ Мт XXVII, Мк XV, Лк XXIII, Јв XVIII.

⁶⁷ Дуго оспоравано постојање обичаја пуштања осуђеника на велике празнике у антици уопште потврђено је новијим студијама (AnchorBibleDict I, 607b).

ср. српски	фурл. фурлански
тур. турски	хр. хрватски
укр. украјински	чеш. чешки
фр. француски	

ЛИТЕРАТУРА*

- Alibert, Louis. 1965. *Dictionnaire occitan-français*. Toulouse.
- AnchorBibleDict: *The Anchor Bible Dictionary*. New York / London / Toronto / Sydney / Auckland 1992.
- Angelini, Gianclaudio de. *Dizionario Enciclopedico Rovignese-Italiano (Estratto)*. <http://digitalander.libero.it/arupinum/menuietrioto.htm> (20/1/2005).
- Babić, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb.
- Bambeck, Manfred. 1975. *Barabbas als Bezeichnung für den Teufel in oberitalienischen Mundarten und im Sardischen*. Wissenschaftliche Beilage zum Jahrbuch 1974/75 des Kronberg-Gymnasiums Aschaffenburg, 1–4. Aschaffenburg.
- БЕР: *Български етимологичен речник*. София 1971ff.
- Bezljaj, Franc: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana 1979ff.
- BWB: *Bayerisches Wörterbuch (Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch: I Bayern)*. München 1995ff.
- Castellana, Georges. 1952. *Dictionnaire niçois-français*. Nice.
- Coromines, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. I–IX. Barcelona 1980–1991.
- ČDL: Mate Hraste, Petar Šimunović, Reinhold Olesch: *Čakavisch-Deutsches Lexikon I*. Köln / Wien 1979.
- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*. I–X. Palma de Mallorca 1978–1979.
- DEI: Carlo Battisti, Giovanni Alessio: *Dizionario etimologico italiano*. I–V. Firenze 1950–1957.
- DELI: Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. I–V. Bologna 1979–1988.
- DESF: *Dizionario etimologico storico friulano*. Udine 1984ff.
- DictBible: *Dictionnaire de la Bible*. Paris 1835ff.
- DIDE: Manlio Cortelazzo, Carla Marcato: *I dialetti italiani — Dizionario etimologico*. Torino 1998.
- Динић, Јакша. 1992. *Речник шимочког говора (други додашак)*. СДЗБ XXXVIII, 379–586. Београд.
- DRG: *Dicziunari rumatsch grischun*. Cuoir 1939ff.
- Dulčić, Jure / Dulčić, Pere. 1985. *Rječnik bruškog govora*. HDZb 7/2. Zagreb.
- EWD: Johannes Kramer (et al.): *Etymologisches Wörterbuch des Dolomitenladinischen*. I–VIII. Hamburg 1988–1998.
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови*. Київ 1982ff.
- EWNT: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. I–III. (Herausgegeben von Horst Balz und Gerhard Schneider). Stuttgart / Berlin / Köln 1992².
- EWU: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I–III. Budapest 1993ff.
- FEW: Walther von Wartburg et al.: *Französisches etymologisches Wörterbuch*. Basel etc. 1922ff.
- Hadžić, Ibrahim. 2003. *Rožajski rječnik*. Rožaje.
- Hadrovics, László. 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Köln / Wien.

* Овај рад је махом завршен почетком 2005. године када смо у потпуности заокружили списак литературе. До предаје у штампу извршили смо одређене корекције на основу до тада прикупљене грађе.

- HDZb: *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb.
- HER: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb 2002.
- Hornung, Maria / Grüner, Sigmar. 2002². *Wörterbuch der Wiener Mundart*. Wien.
- ILDUS: Heinz Küpper: *Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache*. I–VIII. Stuttgart 1982–1984.
- IR: Internet-resursi
- Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade (II dio — Rječnik)*. Zagreb.
- Klaić, Bratoljub. 1988. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb.
- Клајн, Иван. 2003. *Творба речи у савременом српском језику II — Суфиксација и конверзија*. Београд.
- KLUGE²³: Elmar Seebold (Bearb.): *Kluge — Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin / New York 1995²³.
- KLUGE²⁴: Elmar Seebold (Bearb.): *Kluge — Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin / New York 2002²⁴.
- Костов, Кирил. 1957. *Няколко пряко заети италиански думи в говора на българските каменоделци*. Езиковедски изследованија в чест на академик Стефан Младенов. Софија.
- LEI: Max Pfister et al.: *Lessico etimologico italiano*. Wiesbaden 1979ff.
- LexTheolog: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg / Basel / Rom / Wien 1993ff.
- Lipovac-Radulović, Vesna. 1997. *Romanizmi u Crnoj Gori — Budva i Paštrovići*. Novi Sad.
- Lipovac-Radulović, Vesna. 1998². *Romanizmi u Crnoj Gori — Jugoistočni dio Boke kotorske*. Novi Sad.
- LVI: Āndro Rōki-Fortunāto et al. 1997. *Lĭbar vĭškiga jazĭka*. Toronto.
- Марковић, Миодраг. 1986. *Речник народног говора у Црној Речу*. СДЗБ XXXII, с. 243–500. Београд.
- Matеšić, Josip. 1970. *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*. Wiesbaden.
- Matl, Josef. 1958. *Slow., skr. bulg. baraba, madjar. bĕrābĕr, barābĕr, bayerisch-österreichisch Subst. Parāber (Baraber), Verb barabern*. Südost-Forschungen XVII (1958), 94–100.
- Medić, Ivo. [1965]. *Kulturno-historijsko značenje i lingvistička analiza njemačkih pozajmljenica kod zagrebačkih obrtnika*. [Zagreb] (nepublikovana disertacija).
- Migliorni, Bruno. 1927. *Dal nome proprio al nome comune*. Genève.
- Митровић, Брана. 1984. *Речник лесковачког говора*. Лесковац.
- MNyTESz: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Budapest 1967–1976.
- Newerkla, Stefan Michael. 2004. *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch*. Frankfurt a. m. etc.
- Novaković, Pavica. 1994. *Sumartinski rječnik*. Čakavska rič 1994/2, 105–145. Split.
- Peić, Marko / Bačlija, Grgo. 1990. *Rečnik bačkih Bunjevaca*. Novi Sad / Subotica.
- Perušić, Marinko. 1993. *Rječnik čakavskog narječja sela Mihaljevići kraj Oštarija*. Čakavska rič 1993/1, 73–97. Split.
- PWb: *Preussisches Wörterbuch*. Neumünster 1974ff.
- PW Ziesemer: Walther Ziesemer et al.: *Preussisches Wörterbuch*. I–II (A–Fi). Königsberg 1939–1940.
- RHKJ: *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb 1985ff.
- RHKJ: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Zagreb 1984ff.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb 1880–1976.
- PMCMX: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад (прва три тома и Загреб) 1967–1976.
- РСТВ: *Речник српских говора Војводине*. Нови Сад 2000ff.
- REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1992^{6[3]}.
- Ристић, Светомир / Канрга, Јован. 1928. *Речник српскохрватског и немачког језика — II део: српскохрватски-немачки*. Београд.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд 1959ff.
- RVS: Matoković, Borozina: *Ričnik velovareškega Splita*. Split 2004.
- Sadnik, Linda / Aitzetmüller, Rudolf: *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*. I–II (A–). Wiesbaden 1963ff.
- Schuster, Mauriz. 1951. *Alt-Wienerisch*. Wien.
- СД36: *Српски дијалектолошки зборник*. Београд.
- SDW: *Sudetendeutsches Wörterbuch (Wörterbuch der deutschen Mundarten in Böhmen und Mähren-Schlesien)*. München 1988ff.
- CE36: *Српски етнографски зборник*. Београд.
- Sikimić, Biljana. 1996. *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb. (= Skok).
- Skok, Petar. 1937. *Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku*. Slavia — Časopis pro slovanskou filologii XV. Praha.
- Snoj, Marko. 1997¹. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- СПНГ: *Словарь русских народных говоров*. Москва 1965ff.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I–V. Ljubljana 1970–1991.
- Станић, Милија. 1990/1991. *Ускочки речник*. I–II. Београд.
- Striedter-Temps, Hildegard. 1958. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden.
- Striedter-Temps, Hildegard. 1963. *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden.
- Sumner, Paul. *Yeshua bar Abba*. <http://www.hebrew-streams.org/works/ntstudies/yes-hua-bar-abba.html> (20/1/2005).
- Шкарић, Милош Ђ. 1939. *Живот и обичаји „Планинаца“ код Фрушког Гором*. CE36 LIV. Београд.
- Večenaj, Ivan / Lončarević, Mijo. 1997. *Rječnik Gole*. Zagreb.
- Vinja, Vojmir. *Jadranske etimologije — Dopune Skokovu Etimologijskom rječniku*. Zagreb 1998ff. (= Vinja).
- Vinja, Vojmir. 1985. *Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji II*. ČR 1985/2, 3–14. Split.
- Влајић-Поповић, Јасна. 2002. *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*. Београд.
- VSI: *Vocabolario dei dialetti della svizzera italiana*. Lugano 1952ff.
- Vuković, Siniša. 2002. *Ričnik sèlaškega govora*. Split.
- WBÖ: *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch: I Österreich)*. Wien 1963ff.
- Wikipedia: *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org> (20/1/2005).
- ZNŽ: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Zagreb.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Luka Breneselović

BARABA — EIN EUROPÄISCHER DIALEKTISMUS

Das serbische und kroatische Wort *baràba* 'Tunichtgut' ist aus der süddeutschen Mundarten kurz vor Ende des 19. Jahrhunderts entlehnt worden. Davon zu unterscheiden ist *barāba/bāraba* wobei es sich um eine entlang der Adriaküste bekannten Entlehnung aus der norditalienischen Mundarten handelt. Das Wort *baraber* stammt aus dem Ungarischen. Die ursprünglichste deutsche Form dürfte *warā-wa* sein.

Durchlaufend wird der nicht immer einfacher sprachlicher und kultureller Zusammenhang zwischen den verschiedenen Varianten aus verschiedenen Sprachen erörtert, die alle ihren Ursprung im biblischen Namen *Barabbas* zu haben scheinen, was aber nicht immer der Fall sein sollte: bulgarisch *barába*, *barábin*, *barabina*, *baramina*; ukrainisch *barába*, *báraber*; slowakisch *baráber*; tschechisch *бапаба*; ungarisch *baráber*; deutsch *warāwa*, *barāwa*, *Baraber(er)*, *Barrebaus*; friulisch *barábar*, *baràbe*; ladinisch *baràba*; italienisch *barabba*, *barabin*, *barabàn*; in Südfrankreich *baràba*. Der Ausgangspunkt dieses zuerst metaphorartigen Gebrauchs des bekannten biblischen Namen dürfte im katalanischen und den dortigen Volksliedern liegen.

Es ist kaum zu übersehen, dass es sich bei dem (primär) čakawischen *barabān* 'Ratsche; Lärm; ein alter Brauch', wohl nicht um eine Volksadaptation des Namens *Barabbas* handelt, wie es bisher angenommen worden war, sondern um ein Wort slawischen Ursprungs, das viele Parallelen im Russischen hat. Nahe liegt es, dass russisch *baraban* und *taraban* ebenso keine Lehnwörter sind.

Шеста књига *Лингвистичких огледа* Милке Ивић*

Повремено, а последњих година у краћим интервалима, у реномираној библиотеци „XX век“ појављују се књиге Милке Ивић које у поднаслову имају синтагму *лингвистички огледи*. Крајем 2006. године изашла је шеста књига њених лингвистичких огледа¹. Могло би се рећи да је ријеч о едицији коју попуњава академик Милка Ивић. Управо у овој серији књига објављују се резултати интересовања и рада који у датом тренутку заокупљају њену пажњу.

Шеста књига лингвистичких огледа има два дијела: 1. *Теоријски усмерена проблематика*, 2. *Културолошки усмерена проблематика*. Сличну подјелу налазимо и у претходне двије књиге лингвистичких огледа овог аутора². У првом, теоријском, дијелу књиге налази се девет радова: *О изв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића* (9–17); *О једном специфичном синтаксичком средству за овременавање српских назива људи* (19–26); *О теорији антропоцентризма и српским језичким датостима* (27–35); *О „малим клаузама“ и сличним синтаксичким конструкцијама* (37–42); *О улози придевског атрибута у отклањању/успољшавању двосмисла* (43–47); *Један закаснио одговор на једно давно постављено питање* (49–52); *Релевантна улога чула мириса егземплификована српским језичким фактима* (53–62); *О придевима висок и велики* (63–77); *Улога придева висок и велики онда кад не означавају физичко својство* (81–89).

У првome раду овог дијела књиге професор Милка Ивић полази од чињенице да се данас у лингвистичким истраживањима појам који се означава термином *прелазности* не везује само за глаголске ријечи, већ да и именице и придјеви могу имати способност управљања аргументима³.

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Milka Ivić, *Jezik o nama. Lingvistički ogledi, šest*, Beograd, 154. стр.

² Milka Ivić, *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*, Beograd, 2002: *Теме од ширег, општиллингвистичког значаја, Теме из српске лексичке и семантичко-синтаксичке проблематике, Теме из српске лингвистичко-културолошке проблематике, О водећим личностима српске науке о језику*; Milka Ivić, *O rečima. Lingvistički ogledi, pet*, Beograd, 2005: *Когнитивни и грамаички аспекти, Културолошки аспекти*.

³ На уводним страницама рада даје се и историјат овога сазнања — први су на ову појаву упозорили Г. А. Золотова и McCawley у својим радовима 1973. године — напомиње М. Ивић на стр. 9.

Ради се о таквим именицама и придјевима који имају способност да управљају другим ријечима у синтагматском споју као што су, нпр., *браћ* и *љућ*. У своме раду аутор се осврће на понашање именица *оћац*, *браћ* и *шеча* у српском језику и показује шта се сучељавањем семантичко-синтаксичког понашања ових именица може сазнати о њима. Тако је именица *браћ* немаркирана јер ако је Пера брат *Ђоки*, онда је и Ђока брат *Пери*; повезује их, дакле, однос реципроцитета. Именице *оћац* и *шеча* другачије се понашају јер имају и другачији семантички потенцијал: њих карактерише својство узајамности, не реципроцитета. Аутор нам даље показује како се синтаксички понашају те три именице у реченици с обзиром на семантичке вриједности. Своје анализе ове проблематике М. Ивић закључује указивањем на потребу да се синтаксичари убудуће доследније баве лексичком семантиком при изучавању синтаксичких могућности појединих лексема.

У другом раду говори се о улози придјева *бивши* у функцији овременавања српских назива људи: *бивши председник*, *бивши министар*, што може бити корелат страном префиксу *екс-*. Овдје се даје важна напомена за то кад се овај придјев употребљава уз именицу са значењем људског створа: потребно је да се оно што се означава тим придјевом може дезактуелизовати. Зато се може јавити синтагма *бивши муж*, али не и *бивши деда*. Интересантно је овдје напоменути да префикс *екс-* не може замијенити наш придјев *бивши* у сваком случају, не може доћи уз именице *муж*, *сујруга*, рецимо. Може се, чини ми се, утврдити и законитост за ту могућност/немогућност замјене. У сљедећем раду М. Ивић даје допринос изучавању језичких датости с позиција теорије антропоцентризма — на примјерима неких значења која су у српском језику носиле именице *животиња*, *живинче* и *живина*. У раду у чијем наслову је садржана и синтагма *мале клаузе* разматрају се нека питања која се тичу могућности проширивања просте реченице. Тема је интересантна јер се тиче појаве карактеристичне за савремене језике, па и за српски. Ријеч је о тзв. номинализационим процесима: данас се све чешће поједине просте реченице у сложеној лишавају предиката, глаголске лексеме — дакле, о чему је и раније писала код нас и професор Милка Ивић. Рад *Један закаснио одговор на једно давно постављено питање* интересантан је и стога што нам аутор Милка Ивић данас даје комплетан одговор на питање које је у вези с неким синтаксичким датостима српског језика (и других словенских језика) поставила давно (1975): зашто „у словенским језицима постоје синтаксичке конструкције састављене од таква два конститутивна дела чију је неидентично устројену семантичко-синтаксичку функцију немогуће у обрнутом смислу остваривати“, које је илустровала примјером из српског језика — изјаву *дрхтали смо док смо га чекали* не може се преобликовати у изјаву *чекали смо док смо дрхтали од зиме* (стр. 49). Когнитивистички усмјерена истраживања језика посљедњих деценија омогућила су да се овом чињеницом увјерљиво протумачи питање које је М. Ивић давно поставила — која се врста реченичне информације оформљује као зависна реченична структура уведена временским везником *док* — то је реченица којом се износи нешто што представља

својеврстан „сместајни оквир под чијим се обухватом остварује и оно о чему информише онај други саставни део исказане сложене реченичне структуре“ (стр. 51). Рад *Релевантна улога чула мириса егземплификована српским језичким фактима* бави се синтаксичко-семантичким питањима српских глагола *мирисати* и *смрђети* и на свој начин представља корекцију интересовања лингвиста превасходно за оно што спада у домен постигнућа чулом вида, а мање се занима за оно што се региструје чулом мириса (стр. 54). Овдје бих још само навео дио закључних напомена које нам аутор даје уз овај рад — да ово истраживање потврђује увјерење мјеродавних лингвиста према коме разлоге за оно што је могуће или није могуће у домену синтаксе треба тражити у лексичкој семантици датог језика (стр. 61).

Два последња рада из овога дијела књиге односе се на придјева: *О придевима висок и велики* и *Улога придева висок и велики онда кад не означавају физичко својство*. У првом раду разматра се синтаксичко-семантичко понашање тих придјева кад се јављају у својој примарној функцији — за означавање каквог физичког својства појма исказаног именицом уз коју они долазе. У другом раду се разматрају исти ти придјеви кад се употребљавају у другачијем значењу — за исказивање квантитета или интензитета онога што се исказује именицом уз коју се они атрибутски употребљавају. Одредба *висок* указује на степен уздигнутости је допро онај ко се исказује именицом уз коју стоји тај придјев, одредба *велики* указује да онај ко се именује именицом „надмашује друге себи сличне ентитете натпросечном количином сопствене остварености ... или натпросечним диметима својих остварења“ (стр. 81).

Други дио књиге садржи пет тематски обједињених радова: *Лексикологу у част: о једној лексичкој теми* (93–96); *О данас доминантним научним погледима проучаваца језика и књижевности* (97–102); *И књиге су се некада „одликовале доброћом“* (103–105); *Помињање Београда у Вуковом Српском рјечнику* (107–111); *Музика у Вуковом језику* (114–116). У првом раду⁴ се говори о томе да је именица *љубавник* у Вуково вријеме имала значење 'пријатељ', што се и потврђује у Вуковом *Српском рјечнику*, како оном из 1818, тако и у оном из 1852. године. Према овој ријечи у Вуковом рјечнику су забиљжене и ријечи *љубовник* и *љубовница*, те *љубезник* и *љубезница* са значењем које данас носи лексички пар *љубавник* — *љубавница*. Ова, с културолошког становишта, значајна спознаја довела је аутора до увјерења да би требало данас биљежити појединости сваке врсте о нама, које су настале у језику у нашим генерацијама. То ће кроз стотинак година можда вишеструко говорити о данашњим генерацијама и данашњем свијету.

Рад *И књиге су се некада „одликовале доброћом“* посвећен је чињеници да се именица *доброћа* у старијим епохама употребљавала и кад је требало исказати неко својство које не припада човјеку, него

⁴ Посвећен професору Нишког универзитета Недељку Богдановићу поводом одласка у пензију, и објављен (и) у Зборнику који је том приликом штампао Филозофски факултет у Нишу.

се односила на ствари. Тако је било и у Вуково доба, тако се она употребљавала и почетком двадесетог вијека. Овдје, свакако, треба скренути пажњу и на рад *Помињање Београда у Вуковом Српском рјечнику*. Ту се професор Милка Ивић не осврће само на помињање Београда, него и на локалитете у Београду који се у Рјечнику помињу. Тако, нпр., сазнајемо да Вук под именом *Тойчидер* говори о ријеци која се данас зове *Тойчидерска река*. Ту има података који говоре о животу и културном нивоу који је био достигао Београд првих година и деценија након ослобађања од Турака. Колики је културолошки значај тих података које налазимо у Вуковом *Српском рјечнику*, рјечито свједочи узвик који се оteo аутору при крају овог рада, поводом назива *Теразије* — „Остаје нам да зажалимо што се Вук није сетио још које тадашње градске четврти“ (стр. 111). Није мање занимљив ни посљедњи рад у овом дијелу књиге — *Музика у Вуковом језику*. Из њега тако сазнајемо да су учени људи, међу које је ушао и Вук Карацић, значи и за музичке инструменте који нису тада били познати у српском народу, о овим посљедњим свједочи Вуков рјечник, а о тим новинама говоре нам писани документи из тога времена, па и Вук својом преписком.

На крају, све речено може се свести на сљедеће. Прво, књига Милке Ивић *Језик о нама* упознаје нас са оним теоријским приступима који су актуелни данас у свјетским лингвистичким центрима. А да је ријеч о актуелном тренутку лингвистике у свијету, свједоче већ и навођене библиографске биљешке уз сваки рад у књизи. Друго, ова књига има и програмски карактер: готово у сваком раду аутор се посебно осврће на задатке који стоје пред српским истраживачима језика. Она указује на то шта би (још) било интересно проучавати у вези с појединим српским језичким датостима о којим се говори у тим радовима. Треће, и у овој књизи ауторка је проговорила и о појединим темама које имају културолошки значај. Тако Милка Ивић, један из најужег круга српских лингвиста који су у другој половини двадесетог вијека били „на ти“ са актуелним тренутком у свјетској лингвистичкој науци, даје свој допринос и подстицај и лингво-културолошком изучавању наше прошлости.

Све ово представља добре разлоге да најновију, шесту, књигу лингвистичких огледа Милке Ивић препоручимо читаоцима нашега часописа.

Срејто Танасић

СЕДАМНАЕСТА КЊИГА АКАДЕМИЈИНОГ РЕЧНИКА
*Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. XVII:
одвркао — Ойово*, Институт за српски језик САНУ,
Београд, 2006, стр. I — CXIII + 800.

Крајем децембра 2006. године Српска академија наука и уметности издала је 17. том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. И овај том Речника САНУ рађен је тимски у оквиру дугорочног пројекта у Институту за српски језик САНУ.

Речник САНУ има већ формирану физиономију, устаљену и препознатљиву, афирмативно вредновану у научном, посебно словенском свету. Као такав, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* је најзначајније дело савремене српске лексикографије. Истиче се не само по својој обимности и свеобухватности него и по цитираности, па представља и наше значајно лингвистичко дело.

Стојан Новаковић, као духовни покретач Речника САНУ, учинио је велики корак у српској култури, па заслужује да буде споменут у свакој прилици када се говори о Речнику, а нарочито сада када је завршен и 17. том тог капиталног националног дела. Да подсетимо. Стојан Новаковић је 1893. године упутио предлог Српској краљевској академији да се прикупља грађа за велики Академијин српски речник. У духу тадашњег времена, Стојан Новаковић је настојао најпре да српски народ учини свесним својих богатстава, а затим и да његову вредност потврди пред другим народима. Од тада се рад на Академијином српском речнику (прикупљање грађе, стварање концепције израде и установљење лексикографских принципа) и институционализује оснивањем Лексикографског одсека, а касније и Института за српски језик.

Овај речник је имао своју судбину која није била благонаклона према његовом остваривању, а очито није ни данас. Последњих година то су материјални проблеми, али не могу се занемарити и савремени токови друштва каква је, на пример, с једне стране, глобализација и судбина малих језика као што је српски, а, с друге стране, раслојавање, тј. раздвајање српскохрватског језика на три језичка ентитета. Незавидне околности, пре свега политичке, у којима се нашао Академијин речник један су од разлога зашто овај речник није завршен и за-

што се, по многим паушалним критичарима, овај речник „споро ради“. Међутим, нико од њих не узима озбиљно у обзир чињеницу да судбина овог великог и непоновљивог лексикографског подухвата трајне вредности није у рукама само оних који га израђују већ и свих оних који воде бригу о српском језику, који имају улогу у очувању националних културних вредности, а самим тим и у очувању српског идентитета.

Упркос свим недаћама најновија књига Речника САНУ, 17. по реду, објављена је. Својом концепцијом, методологијом израде потврдила је већ познати квалитет овог лексикографског дела.

Овом књигом обухваћено је близу десет хиљада речи како из књижевног и народног језика тако и из струковних области. Тако су се у седамнаестом тому Речника САНУ нашле речи од придева *одвркао* до топонима *Ойово*, а у том распону нашле су се и речи: *одврлудати*, *одврлика*, *одгајалишти*, *одељак*, *одједанити*, *одјек*, *одјекнути*, *одмазда*, *одмаралишти*, *одмарача*, *однос*, *односити*, *окадити*, *око*, *оледба*, *оли*, *оломуња*, *онај*, *ојак* и др. Најбројније речи међу њима су глаголи, а издвајамо следеће: *одвркнути*, *одврнути*, *одврћати*, *одвугнути*, *одгавелати*, *одгајати*, *одгајити*, *одгалисти*, *одгалбати*, *одгањати*, *одгарати*, *одмалити*, *одмандалити*, *одмарати*, *одмарширати*, *одмахивати*, *одрањати*, *одрајити*, *одрајорити*, *ожарити*, *ожвојати*, *ојажити* и др.

Већ и летимичним прелиставањем Речника лако је запазити да су тумачења речи разграната и да се бележе и најмање значењске појединости. Тумачења речи не ограничавају се само на идентификовање семантике и раздвајању фигуративних значења. У Речнику се настоји, у складу са његовом лингвистичком оријентацијом, и апсолвирати и специфичне одлике речи, такве као морфолошко-деривационе или рекцијске особености и синтаксичке карактеристике значењских компоненти. Тако представљене речи у Речнику представљају минијатурне студије о тим језичким јединицама, које ће бити од користи посебно стручној и научној јавности на просторима српског језичког простора западног Балкана, а и шире. Наиме, обиље речи са аутентичним подацима о просторној и временској употреби, акрибичан и минуциозан опис речи чини овај речник корисним у свим доменима науке и струке.

Што се тиче састава лексике која је обухваћена овим томом, највећи број јединица има статус стандардне, немаркиране лексике општег типа, док су остали слојеви лексичких јединица маркирани квалификаторима нормативне и функционално-стилске вредности. Број квалификатора у Речнику је велики и непрекидно се повећава, што указује на богато динамично раслојавање лексикона.

О богатству нашег језика сведоче и фразеологизми и идиоми којих у 17. тому има веома много. Од значаја је знати да реч *око* у српском језику има око сто осамдесет различитих фразеолошких обрта, што, када се преведе у штампани текст, представља дванаест страница двостубачног густо штампаног текста великог формата. То је свакако импозантна чињеница не само за оне који се баве лексикографијом, па

могу да замисле огроман рад и труд лексикографа при разврставању и описивању свих тих значења, него је то корисна и значајна информација и за све оне који се баве културом, етнографијом, фолклором и сл.

Овако конципиран и урађен, Речник САНУ са својих 17. томова треба да представља неизоставан и незаобилазан извор информација и приручник лекторима и коректорима, онима који презентују говорну културу у медијима (водителјима и спикерима), професорима и студентима, политичарима, као и свим говорницима нашег језика којима је стало до културе писања и говорења.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, започет као брига о језику народа с циљем да постане најпотребније средство при установљењу српског књижевног језика, данас са 17. томом представља наше најзначајније лексикографско дело високог квалитета, али и значајно лингвистичко дело. То, међутим, није изменило његову употребљивост и у правцу који му је својевремено одређивао С. Новаковић — да задовољи литерарне потребе језика.

Бојана Милосављевић

Иван Клајн, Милан Шипка, *Сѝрани изрази и изреке: ѝравне нормe, максиме, сентенције, афоризми (из латинског, грчког и савремених европских језика)*. — Нови Сад: Прометеј, 2007. — 327 стр.

Велике цивилизације на много начина трају и онда када као целина пређу у прошлост, а један од тих начина су изреке које у њима вековима спонтано настају, а затим буду препознаване као искази који згуснуто и упечатљиво сведоче о ономе ко их је први изговорио, о времену и култури и у којој су изговорене, а често и у неким трајним људским вредностима и ситуацијама у којима се човек налази.

То, пре свега, потврђују изреке које су вековима настајале на латинском језику. И изреке настале на другим језицима такође су драгоцен језичка, књижевна и културна грађа, али латинске изреке већину надилазе и дужином протока времена у којем су настајале, и културним потенцијалом који их је изнедрио, и, што је за књиге као што је ова посебно важно, распрострањеношћу латинских изрека у текстовима различитих језика и култура све до нашег времена. Оне живе, користе се, а пошто живе треба их неговати, а један начин неговања изрека јесте повремено објављивање њихових збирки, које су увек неизбежно сличне, али које се често на добар начин и разликују, узајамно допуњују или у понечему узајамно коригују.

Академик Иван Клајн и проф. Милан Шипка дају књигом *Сѝрани изрази и изреке* најновији крупан прилог неговању тог дела цивилизацијског наслеђа латинског језика у српској култури, сабравши у једну књигу 849 изрека и изрази и опремивши их лингвистичким и лингвокултуролошким коментарима. Као што је у њиховом *Великом речнику сѝраних речи* (2006) дат до сада најпотпунији попис и опис страних речи које се користе у српском језику, тако се у *Сѝраним изразима и изрекама* даје врло подробен попис и опис страних, углавном латинских, али и других изрека које се срећу у говору и у текстовима на српском језику, опремљен преводом и коментарима о околностима настанка и употребе тих изрека и изрази, без чијег познавања многе од њих губе део свога смисла.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Ојис и сѝандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

Жанровски приступ предмету *Сћраних изрази и изрека* могао би отворити питање места изрека у односу на афоризме, пословице и па-ремије у ширем смислу, или у односу на познате цитате, али ма како дефинисали те жанрове и ма како одређивали границе међу њима, биће увек и типичних и нетипичних примера, односно прелазних појава међу сродним жанровима, па је, с обзиром на ту околност, у лексико-графским делима какви су *Сћрани изрази и изреке* боље када, као у овој књизи, предмет није схваћен сувише уско јер је главни циљ књиге да омогући читаоцу што шири и што бољи увид у стране изразе и изреке, а понекад и више од тога.

Проблем отвореног или скривеног цитирања, односно коришћења исказа других познатих или непознатих говорника у широкој скали појавних облика употребе туђих исказа, од таквих за које се наводи извор до таквих за које ни актуелни говорник није свестан да користи туђи исказ, јесте један од актуелних проблема и лингвистичке теорије и теорије књижевности, а највидљивији је онда када се у текстовима на једном језику користе искази на другом језику, као што је случај с латинским изрекама у српском језику, без обзира на то да ли је аутор изреке добро познат, мање познат или сасвим непознат.

У крајњој линији све или скоро све речи које користимо негде смо чули или прочитали, али се питање ауторства појединих речи обично не поставља мада је историја позајмљеница посебно занимљива као историја културних утицаја. Са готовим исказима, а посебно са изрекама, ствари стоје друкчије, пре свега зато што су изреке кратки али завршени текстови чији су аутори често познати, а помињање ауторства у западној цивилизацији од краја средњег века све више добија на значају из много разлога: од све јаче индивидуализације схватања културног стварања до правних и комерцијалних разлога. Изреке су често вредносни судови па њихово прихватање сведочи о међукултурним утицајима у стварању мање-више сличних система вредности, а улога јаких индивидуа у обликовању културне историје добро је позната и теоријски образлагана (нпр. Кроче, Фослер, Шпицер и др.) па је то довољно јак разлог да се, као у овом речнику *Сћраних изрази и изрека*, где год је то било могуће, наводи податак о аутору изреке или околностима у којој је изрека настала.

Читање *Сћраних изрази и изрека* убедљиво још једном потврђује да постоји више нивоа владања неком изреком. Најповршнији начин коришћења изреке је онај када се изрека узима ван контекста у којем је настала, мада неке изреке тако употребљене скоро остају без смисла (нпр. *Hic Rhodus, hic salta*), а сваки додатни податак о употребљеној изреци, којим располажу адресант и адресат битно повећају њену вредност. Добра употреба изреке тражи добро познавање не само дискурса у којем се она користи него и дискурса у којем је она настала (време, место, околности, аутор и др.). Без тога употреба многих изрека лако постаје само начин да се неко прикаже ученијим него што стварно јесте, а то је у ствари врста језичке манипулације.

Наравно, данас нико не прави збирке познатих изрека тако што их исписује из текстова у којима су први пут употребљене, мада та могућност никада није искључена. *Сћрани изрази и изреке*, као и друга слична лексикографска дела, јесте збирка више или мање *йознатйих* изрека, а латинске изреке за српске читаоце су, још уже, латинске изреке које су мање или више познате у српском културном простору. Ако се на то гледа методолошки, у такву књигу требало би да уђу пре свега изреке које су бар два пута потврђене у текстовима на српском језику из пера двају различитих аутора (тј. које нису само одлика идиолекта неког српског класичног филолога, латинисте) уз допуштање и регистровање могућности да латинска изрека у српском контексту понекад није употребљена у сасвим истом смислу као у изворном контексту. Тај принцип се може проширити чињеницом да су већ објављене неке збирке изрека донекле сличне *Сћраним изразима и изрекама*, те да су неке латинске изреке српском читаоцу познате из таквих секундарних извора, додуше, уз могућност да неке од њих никада нису ушле у активну употребу, али и уз могућност да су изгледу за њихову активацију већи када су оне већ објављене у српском издању.

Стране изреке се, начелно говорећи, користе или на језику у којем су настале или у преводу. Никад неће бити погрешно употребити их у изворном облику, али нико неће спорити да се изреке *Зар и йи*, *сине Бруше!* или *Дођох, видех, йобедих*, и многе друге, често, ако не и чешће, у српској говорној средини могу чути или прочитати у српском преводу, и да у томе нема ничег лошег. Аутори *Сћраних изрази и изрека* определили су се да изреке дају на језику оригинала са српским преводом, што је такође добро решење. Још би боље било (али то би скоро удвостручило обим књиге) да се у другом делу збирке, или у облику регистра, дати с леве стране српски преводи, а са десне изворне изреке тако да онај ко зна превод, а не зна како се то каже у оригиналу, може лако доћи до потребног податка. Можда би се тиме могло допунити друго издање *Сћраних изрази и изрека* када за то дође време.

Иако би требало претпоставити да је сваки просечно образовани човек савладао основе латинског језика (било би добро да на српском говорном подручју то важи и за старогрчки и старословенски језик), врло је могуће да има и таквих који нису у стању ни да правилно прочитају реченицу написану на латинском језику. За такве је у овој књизи дата транскрипција изговора. Транскрипција са других језика даје се само повремено, али ми се чини да би уместо популарне, односно приближне транскрипције са енглеског, француског или немачког језика боље било доследно се држати принципа наведеног у предговору да се за те језике транскрипција неће давати јер је међународна транскрипција за обичног читаоца сувише компликована (а популарна транскрипција је премало научна).

Било би, наравно, апсурдно очекивати да неко ко не зна нимало латински учи напамет и изговара читаве реченице на латинском језику, али и таквима *Сћрани изрази и изреке* могу бити од велике користи не само културном вредношћу изрека узетих изван контекста него

и зато што ова књига омогућава да се бар пасивно овлада добрим фондом латинских изрека, а није искључено да ће књига некога подстаћи да (боље) научи латински, или му помоћи у учењу латинског језика. Лингводидактички, образовни и васпитни потенцијал *Страних израза и изрека* је уистину огroman.

Најзад, може се поставити питање колико су данас у српском културном простору истински живе латинске изреке. Њих свакако нема, осим по изузетку, у разговорном стилу, а ретке су и у административном стилу, док су у научном, публицистичком па и књижевноуметничком стилу још присутне, што зависи и од материје о којој се пише или говори, и од језичке личности онога ко пише или говори, па и онога коме је саопштење намењено. Добро осмишљено анкетно истраживање могло би дати квантитативне показатеље о томе колико су латинске изреке на латинском језику разумљиве факултетски образованим људима у Србији, или колико људи би неку започету латинску изреку на српском језику умело да је правилно заврши, а колико њих и да каже како та изрека звучи на латинском језику. Истраживања на електронском корпусу могла би показати колико су латинске изреке стварно присутне у српском тексту, али то су све могући задаци филолошких истраживања које објављивање *Страних израза и изрека* може подстаћи и које би требало да подстакне.

Веома је добро што је књига опремљена предметним регистром (Индекс изрека према врсти и садржају, стр. 299–309), а добро би дошао и регистар имена (за изреке чији су аутори познати, и које су на неки начин блиске афоризмима или цитатима), за шта може послужити одељак. Подаци о ауторима изрека (стр. 309–327) ако би у њему именима била додата цифра која би упућивала на број изреке у вези с тим именом.

Корисно би било, али и то може остати као идеја за друго издање, да се још више пажње посвети дијалошким изрекама, чији је један део боље познат, а други често неправедно остао мање познат, нпр., у реченици св. Петра, посебно познатој и по наслову романа Х. Сјенкјевича *Quo vadis?* цела изрека гласи *Quo vadis, Domine? — Venio Romam iterum crucifigi*, а одговор даје смисао питању и целом дијалогу, који је порука некоме ко је тренутно поклекао духом да не сме одустати. То је једна од латинских изрека чији се смисао знатно мења скраћивањем на *Quo vadis?* и које пуни смисао добијају на латинском језику, а у српском преводу се ређе срећу (*Куда идеш, Господе?*), а у страословенском готово никада (*Камо грядеши, Господи?*). Те чувене реченице, познате и по роману Х. Сјенкјевича, у књизи нема, а могла би се наћи, а уз израз *igni ferroque* могло би се рећи да је он дат и у наслову другог Сјенкјевичевог чувеног романа *Огњем и мачем* (пољски *Ogniem i mieczem*). Добро је што је у *Страним изразима и изрекама* дат дијалошки контекст изреке, додуше, на српском језику. Утисак је да су библијске изреке и фразеологизми релативно мање заступљени у *Страним изразима и изрекама*, можда и због тога што су многе настале на хебреском, односно на арамејском језику, а њихово навођење на

изворном писму и са адекватном транскрипцијом било би несумњиво теже него када је реч о латинским изрекама.

За разлику од страних речи као речи страног порекла које су прилагођене систему српског језика, изреке не припадају језику него говору, а изреке на страним језицима још су даље од српског језика иако текст на било ком језику допушта цитате на било ком другом језику. За разлику од изрека, изрази страног порекла великим делом припадају језичком систему и често подлежу извесној изговорној или граматичкој адаптацији. Зато би се могло размишљати о томе да се у неком од следећих издања ове књиге изреке одвоје од израза, при чему би прво на левој страни могле ићи изреке у изворном облику (латиница и ћирилица) с преводом на десној страни, а затим азбучни списак њихових превода на левој страни са изворним текстом на десној. Списак израза могао би обухватити и термилошке изразе и фразеологизме, укључујући и калкове, којих за сада у овој књизи нема, нпр. *седма сила*, *жуџа шџамџа*, *џлави екран* и сл.

Један од основних циљева књиге *Страни изрази и изреке* свакако је у томе да се олакша разумевање изрека и израза на страним језицима, а свакако није у томе да се подстиче њихова прекомерна употреба, нити да се олакшава коришћење напамет научене изреке и њеног приближног изговора неке ко не зна језик на којем је та изрека настала, мада ни ова друга могућност употребе тог приручника није искључена.

Слависти ће приметити да су се у књизи *Страни изрази и изреке* нашли само Тито Брезовачки, Јан Коменски и А. Пушкин (у коментару изреке *Exegi monumentum*). У српској култури нису сасвим непознате изреке и цитати појединих словенских писаца, нпр. *Крајкоћа је сестра џалентџа* (Чехов), *Лейџа ће сџасџи светџи* (Достојевски), *Љубав влада свим узрасџима* (Пушкин), *Пушка који виси на зиду у џрвој сцени мора оџалиџи до краја џредсџаве* (Чехов), *Идеје моје, бензин ваш* (Иљф и Петров устима Остапа Бендера) или изрази пореклом од наслова књига, нпр. *Шџа да се ради?* (Чернишевски), *Ко је крив?* (Херцен), *мрџве душе* (Гогољ), *живи леш* (Толстој), или модерне изреке, нпр. *иниџиџиџива се кажџава* (рус. *иниџиџиџива наказуема*) итд. Али то би тражило навођење изворних реченица и израза, а пошто је књига замишљена као збирка изрека и израза из класичних и западно-европских језика, то се вероватно не би најбоље уклопило у такву концепцију књиге или би тражило да се она мало измени.

Избор изрека према критеријуму њиховог садржаја врло је деликатна ствар. Ако су у избор ушли и неки властодршци и противуречно оцењиване историјске личности, онда су се могле наћи и изреке *Корак најред*, *два корака назад* (Лењин), *Боље мање, али боље* (Лењин), *Не мењам генерала за војника* (Стаљин, на немачку понуду да разменом ослободи сина), *Били смо 1945. на рубу џровалије, а онда смо најравили велики корак најред* (Гомулка), *Боље џола, али цело* (Аденауер на понуду Стаљина да се Немачка не дели, под условом да буде неутрална) и др. А пошто услов за избор није увек био неспорност изре-

ке, ту се могла наћи позната мада можда и спорна реченица *Човек — како ђо гордо звучи* (Горки).

Изговор изрека из енглеског, француског и немачког језика се понекад даје у транскрипцији (не међународној него у некој врсти популарне транскрипције). Вероватно би и ту боље било држати се принципа који је наведен у предговору.

Логично је и добро што су у *Сџраним изразима и изрекама* дати граматички терминолошки изрази *pluralia tantum*, *singularia tantum*. Можда је таквих израза могло бити дато и више, нпр. *perfectiva tantum*, *imperfectiva tantum*, *nomina agentis*, *nomina loci*, *verba dicendi*, *verba sentiendi*, *tertium comparationis*...

Навођење научне области у којој се неки израз најчешће користи такође је врло корисна информација у *Сџраним изразима и изрекама*, и остаје само да се пожели да у другом издању то буде учињено са још више доследности, нпр., ако израз *Habeas corpus* припада пре свега правној науци, то би корисно било скраћеницом рећи.

Ако се даје назив вина *lacrima Christi* (које на српском говорном подручју и није јако познато), онда су се у књизи вероватно могли наћи и називи неких других пића (нпр. *Johnny Walker*) и познатих намирница (нпр. италијанских пица, америчких пита, чешких врста пива итд.), а можда и музичких праваца (*hard rock*, *heavy metal*, *hip hop*...) и разних модерних израза, нпр. *brain storm*, *now how*, *hy tech*, *fashion week*, *take it easy*...

У патристичкој литератури имена Јефрема Сирина и Исака Сирина срећу се у преводима и као Јефрем Сирац, Исак Сирац (у Светом писму среће се и Неман Сирац), а у *Сџраним изразима и изрекама* у имену Публилије *Сиранин* предлаже се још једна могућност, а сва четири имена значење је исто „Сиријац“.

Читајући приручнике као што су *Сџрани изрази и изреке*, различити читаоци често пожелеле да у њима има још нечега што њих посебно интересује, или што им изгледа посебно важно. Износећи општи суд о тој књизи, задржао бих се ипак на ономе што видим као главно, а то је да су *Сџрани изрази и изреке* веома корисна књига за неговање српске говорне културе у оном њеном делу који се односи на ситуативно примерену и изговорно правилну употребу страних израза и изрека.

Предраг Пићер

Речници Ђорђа Оташевића

Четири су речника Ђорђа Оташевића:

1. Речник савременог српског књижевног језика, 1 (а-аванкулат), стр. 5–231, Бгд 2005, изд. Алма; 2 (ага-аих), стр. 5–251, Београд 2006, изд. Алма¹;

2. Велики речник нових речи, 1 (абазински језик — антимолекул), стр. 5–218, Бгд 2004, изд. Алма; 2 (анти- — аплет), стр. 5–226, Београд 2005, изд. Алма;

3. Обратни речник нових и незабележених речи, стр. 5–152, Београд 2003, изд. Алма;

4. (у коауторству са Милорадом Тошићем) **Енциклопедијски речник** 1 (а-авштук), стр. 5–252, Бгд 2005, изд. Алма; 2 (аг-ажуровати), стр. 5–244, Београд 2006, изд. Алма.

Сви они заслужују да се лексикографи и лексикографска публика упознају са њима. И мени је посебно задовољство да посредујем у томе упознавању.

Речник савременог српског књижевног језика први је речник у нас израђен најсавременијом лексикографском методологијом.

У Предговору (1, стр. 5–9) аутор укратко говори о речничком чланку, грађи и избору речи, дефиницијама, цитатима, акцентима, додатку и објављивању.

Грађа је за речник највећим делом експерпирана из извора који датирају из последњих неколико деценија и који потичу „с целог српског језичког простора, укључујући и наше људе у расејању“² (1, стр. 6). А то су сајтови с интернета и дела, по једно или више њих, највећим делом штампана у Србији, од 147 аутора.

---

¹ Овове је речнику претходила и огледна свеска, Алма 2004, стр. 5–199.

² Добро би било да нам је аутор ближе објаснио други део реченице.

Речник, како аутор каже, „садржи савремену стандардну лексику“ (1, стр. 5). Имена и презимена нису укључена, што је добро. Забележени су и потврђени географски називи са српског језичког подручја; такође су забележени називи држава и главних градова, као и градова познатих код нас, што је веома добро јер се тиме отклања недостатак ових речи у српским речницима и штета настала због тога, посебно у двојезичним речницима са српским као првим језиком. Вулгаризми нису укључени у основни текст, они су дати у посебном додатку, што је више у складу са лексикографском традицијом, не само српском, него са лексикографским принципима. Ни старија лексика није укључена; те речи, како аутор каже, „додате су уз главни део како би се употребна вредност повећала. С речима које нису стандардне и(или) савремене срећемо се још од читанке за први разред основне школе (у јуначким народним песмама, на пример), али их, по правилу, не користимо активно, па се зато у *Додатку* уз њих наводе само основни подаци“ (1, стр. 8). То су речи као: *авал*, *авлија*, *авџија* и др.; уз њих су дате граматичке информације и дефиниције, али не и примери; такође уз њих нису дати ни етимолошки подаци, што је и разумљиво с обзиром на статус ове лексике у стандардном језику и њено место у овоме речнику.

Речнички чланак прегледан је и информативан. Одреднице, леме дате су у болду, а дефиниције у курзиву, баш онако како су и навикнути корисници српске лексикографије.

Леме су акцентоване према устаљеној акценатској норми, а понегде се од те норме и одступало, како аутор каже, „зато што та норма већ деценијама понегде одступа од говора огромне већине образованих становника српских градова“ (1, стр. 7). Тако аутор даје поред регуларног **аболиција** — са краткоузлазним акцентом на *о* и дужином на *и* и **аболиција** — са дугоузлазним акцентом на *и*, додуше, ово друго у загради са квалификатором уобичајено; затим даје иза **абрупно** — са краткоузлазним на *а*, а у загради као уобичајено и **абрупно** — са краткосилазним на *у*; даље, даје без дужине на *-о-* формант **-ост** (**абнормалност**) не помињући стандардни облик са дужином (а добро би било да га је поменуо, као у прва два случаја). Жеља и потреба да се у неким случајевима одступи од вуковске акценатске норме давнашња је у нас; нпр., још је А. Белић о акцентовану речи у Речнику датом уз *Правопис српскохрватског књижевног језика* из 1950. рекао: „једне акцентуације коначно утврђене ми још немамо. До данас је владала акцентуација изнесена у Вуковим делима онако како ју је обрадио Даничић. Па и данас се она не може у многоме изменити. Најважнија би измена морала бити о дужинама на крају речи, нарочито у отвореним слоговима које се обично скраћују. Али оне се не скраћују свугде и не свугде потпуно. Зато је то и остављено неизмењено“ (123–124). Од вуковског акцента Белић је одступао, како сам каже, само онда „када се какав акценат императивно намећа“ (123) или када се „укоренио у београдским књижевним круговима“ (123).³ Знам да би било добро да

³ Изабрана дела Александра Белића, 11 том, св. 2, Правописи, приређивач Д. Г. Премк, Београд 1999, стр. 936.

се акцентска норма стара скоро два века усагласи са савременом ортоепском нормом, а која је и каква је та норма, не знам.

Лематизација је извршена нешто друкчије него што је уобичајено у нашим дескриптивним речницима. Наиме, у дескриптивним речницима, по правилу, као леме постављају се лексеме, а синтагме, чак и оне које су на путу да постану вишечлане лексеме, дају се као изрази уз именичку реч у синтагми. Та у овоме су пак речнику као леме дате: **авангардна драма, авангардни цез, авантуристички роман, авантуристички филм, авион на нуклеарни погон**, и да не набрајамо даље. Лематизација оваквих синтагми, несумњиво, олакшава употребу речника, а лака и брза употреба речника општи је и неприкосновени циљ савремене лексикографије.

Иза леме дате су информације о граматичкој и употребној вредности лексеме. Оне су дате у обичу симбола, скраћеница, којих је 138 (њихов списак дат је и у првој и у другој свесци); то је уобичајен, или нешто већи број него у другим лексикографским делима.⁴

Семантичке идентификације су у облику лексикографске дефиниције или система лексикографских дефиниција (код полисемантичних речи). Лексикографске дефиниције су јасне и прецизне, а системи дефиниција одговарају добро распоређеним значењима. Дефиниције су углавном идентификационе, састављене од описног дела и синонимске групе, уколико она постоји; упућивачке дефиниције (типа *в. ѿо и ѿо*) ретке су. И још нешто, упућивачке дефиниције не замењују идентификационе, већ се дају иза ових као део нормативног поступка. Тако се дефиниција даје и код **абак** и код **абакус**, али је код прве лексеме иза дефиниције дато и *в. абакус (1)*; или, дефинисани су и **абдикацијски**, **абдикационални** и **абдикациони**, а упућивачким дефиницијама дата је предност

⁴ Једна скраћеница коју је аутор употребљавао у првој свесци, а у другој од ње одустао заслужује коментар. То је скраћеница *прен.* (пренесено) (а није дата у списку скраћеница); она није уобичајена у српској дескриптивној лексикографији (за разлику, нпр., од руске лексикографије). Њоме се у првој свесци овога речника квалификују секундарна значења настала метафором, али не сва и не увек, што је и разумљиво јер није у свим случајевима лако, посебно код трансформација у којима метафора прати коју другу семантичку трансформацију, одлучити се за овај тип маркирања. Нпр., секундарна значења глагола **абдицирати** — *одрећи се престола, (из)вршити абдикацију*, која су дефинисана као *дати оставку на неку важну функцију, одрећи се положаја, довући се с месца које, по праву, доноси углед, новац и моћ и одустати/одустати од нечега, напусти/напуштати нешто дистанцирати се од нечега* имају испред дефиниција квалификатор *прен.* (Узгред, у дефиницијама овога глагола није доследно показана његова двовидност.) Аналогна секундарна значења лексеме **абдикација** нису квалификована као пренесена.

И још две напомене у вези са квалификатором „пренесено“. Прво, са становишта теорије лексичког система није оправдано на посебан начин третирати семантичке трансформације индуковане метафором од оних индукованих метонимијом, синегдохом или каквим комбинованим процесом. Друго, читаоцу неће бити јасно шта је то пренесено; он би могао помислити да се значење преноси с једнога појма на други, а то није и не може бити; тешко је да би се читалац досетио да се преноси име једнога појма на други, и да је тај пренос индукован асоцијативним повезивањем семантичког садржаја, односно несамосталних семантичких елемената семантичког садржаја полазног појма са семантичким садржајем појма који се секундарно именује. А и једно и друго значи да је добро што је аутор одустао од ове скраћенице.

придеву **абдикациони**. Дефинисање сваке леме и добро је и није сасвим добро. Добро је за корисника речника; њему је омогућено да на истоме месту сазна значење речи и њену нормативну вредност. И то је за корисника најважније; а за аутора, рекли бисмо, да је најважније задовољити на најбржи и најбољи начин потребе и интересе корисника. Овакав поступак није сасвим добар само из једнога разлога: не економиче се простором, речник ће бити обимом нешто већи, а то ће у извесној мери поништити оно што је добро у оваквом поступку.

Сва су значења потврђена са по три примера (ретко, по изузетку са више примера).

На крају речничког чланка наводе се етимолошки подаци: језик из кога потиче реч и реч у томе језику. Такође се на крају наводе и устаљене конструкције у којима се лексема реализује.

Лексеме дате у *Додатку* несумњиво повећавају употребну вредност речника. То су, с једне стране, нестандартне лексеме с којима се, како аутор с правом каже, „срећемо још од читанке за први разред основне школе (у јуначким народним песмама, на пример), али их, по правилу, не користимо активно“ (1, стр. 8)⁵ и, с друге стране, вулгарне и субстандардне лексеме.

У изради овога речника, као и других речника о којима ћемо говорити, учествовало је више сарадника и стручних консултаната за различите области, а ауторка овога приказа имала је задовољство да буде рецензент друге свеске речника.

Велики речник нових речи садржи лексику која није забележена у наша два највећа дескриптивна речника *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ и *Речнику српскохрватског књижевног језика* МС; дакле, незабележеност је критеријум за уношење речи у овај речник. И то је добро; свака реч заслужује да буде забележена и протумачена, макар то стварало и одређене проблеме. Могући проблем илустроваћемо примером твореница с префиксоидом *антии-*. Њих је у овоме речнику око 1000; неке су дате под лемом префиксоида, а неке су посебно лематизиране; првих је двоструко више од других. Прве су, дакле, дате под општом одредницом префиксоида и лексикографски идентификоване једном заједничком дефиницијом: *антипрви део речи са значењем: ипротив, ипротиван; супротан; насупрам, реципрочан*; даље се ређају пододреднице: *антиабортусни, антиавионски, антиавиојетски, антиаггран, њих око 660*; свака је пододредница потврђена примерима. Друге су посебно лематизоване, дефинисане и потврђене примерима; њих је око 320; нпр., *антиагрегациј-*

⁵ Интересантна су испитивања Наташе Миљановић извршена у току прикупљања грађе за специјалистички рад о турцизмима у читанци за пети разред основне школе (рад је одбрањен 2004. године на Филозофском факултету у Новом Саду). Она је прикупљајући турцизме прикупљала и другу мање стандардну лексику, а затим је посебним анкетама испитивала колико ученици схватају значење тих лексема. Резултати су били поразни; ученици, углавном, нису разумевали ту лексику. Додатак у овоме речнику помоћи ће ученицима, а самим тим учиниће смисленим и постојање таквих текстова у читанкама.

ски, -а, -о фарм. који сјречава нагомилавање, тјаложење честџица; анџиагрегациони, и потврде из писаних извора. На први начин даване су, по правилу, лексеме које припадају општем лексичком фонду; на други начин даване су, по правилу, лексеме које имају терминолошку или какву другу специјалну употребу. Вратимо се проблему који се оваквим бележењем ствара и нашим недоумицама у вези с њиме. Забележити све нове лексеме једнога отвореног модела, модела којим се твори неограничени број лексема значи временски продужити израду речника и знатно му увећати обим. Изоставити пак све те нове лексеме значило би сакрити од стручне и научне јавности нешто што је важно за развџтак лексичког система, као, нпр., чињеницу да комбинација страног и домаћег елемента у префиксоидним твореницама није тако ретка као што смо мислили када се појавио *реџзбор*, па сада имамо: *анџинаука*, *анџинаучан*, *анџиновинарски*, *анџиобреновићевски*, *анџиокружни*, *анџиџамент*, *анџиџаментан*, *анџиџасуљски*, *анџиџородичан*, *анџиџоседнички*, *анџиџравоџисни*, *анџиџравославан*, и да не набрајамо даље јер би их било веома много.⁶ Ако би требало бирати између бележења и небележења ових сложеница, изабрали бисмо — бележење, уз један предлог. Наиме, могле би се лексеме спојити у мала деривациона гнезда, тако би се могло уз *анџинауку* дати *анџинаучан*, уз *анџисрџин* дати *анџисрџски* (и у облику придева и у облику прилога), *анџисрџскостџ*, *анџисрџствџ*, и још нешто ако има. И све то са мањим бројем потврда. Тиме би се бар за једну трећину смањџо простор који заузимају лексеме из овога, или кога сличног, отвореног творбеног модела.

Грађу за овај речник чини: Речник нових речи који је приложен уз ауторову докторску дисертацију (*Нове речи и значења у савременом срџском књџжевном језику: Лингвистички аспектџ*), збирка нових речи коју је Данко Шипка уступио аутору, нове речи ексцерпиране посебним програмима са интернета, посебно са сајта *Пројекатџ Расџко*. Библиотџека срџске кулџуре на Инџтернетџу, нове речи добијене скенирањем дела или из дела у електронском облику неких од наших значајних писаца и научника. Огромна је грађа скупљена на овај начин; само ауторов Речник нових речи има преко 30.000 речи, а збирка Данка Шипке близу 50.000; разуме се, све те речи неће ући у речник, а речник ће ипак имати више десетина хиљада нових лексичких јединица.⁷ Речници нових речи, њих десетак, коришћени су као контролни извори.

Структура речничког чланка веома је прегледна и слична оној у *Речнику савременог срџског књџжевног језика*; иза леме следе: информације о граматичкој и употребној вредности, лексикографска дефиниција, примери којима се илуструје оно што је речено у дефиницији, етимолошки подаци, контролни извори, устаљени спојеви речи, енциклопедијски подаци и напомене (ако их има); семантички неологизми означени су звездицом.

⁶ Узгред, једина од ових сложеница која је написана са цртицом је *анџи-Рус* (друге тога типа писане су спојено и малим словом, као *анџисрџин*); други је начин бољџи.

⁷ Бројност лексичких јединица знатно увећавају отворени творбени модели, нпр., речи с префиксоидом *анџи-*.

Образни речник нових и незабележених речи садржи 11.315 речи. У основи овога речника је Речник приложен уз ауторову докторску дисертацију.⁸

Корист је од овога речника за науку бар двојака: прво, на основу ове грађе можемо испитивати деривацију нових лексема, можемо ту деривацију поредити са деривацијом у стандардном језику; друго, добро би било да аутор направи анализу статистичких података (кад већ то аутор *Образног речника* није учинио), а то би нам дало интересантне податке, нпр., о односу вокала и консонаната као финалних грамема, што би индиректно сигнализирало и односе међу категоријама речи; податке о фреквентности финалних диграма, триграма, тетраграма, пентаграма, хексаграма и даљих вишесложних грама, и даље, да не набрајамо све, посебно би били интересантни подаци о кореспонденцији леве и десне стране речи.

Енциклопедијски речник посебно је интересантан. „Речник је замишљен као извор основних података о свему што би могло да интересује што већи број његових корисника. Због тога он садржи и одреднице које у општим речницима и енциклопедијама нису уобичајене, нпр., називе композиција с музичких албума (за сада је обрађена првенствено рок-музика)“ (1, стр. 5). Речник, такође, даје као одреднице и многе савремене научнике, писце, спортисте.

И још нешто везано за све речнике. Речници се штампају у малом тиражу како би што пре дошло до следећих издања са исправкама и допунама. У том се циљу у свим речницима на крају *Предговора* налазе адресе на које се могу слати примедбе и предлози. Уопште, аутор се са уважавањем односи према потребама корисника ових речника и стара се да их у највећој могућој мери задовољи.

Да завршимо оценом и предлогом.

Оцена. Ово су озбиљни, добри и преко нам потребни речници.⁹

Предлог. Ма како Ђорђе Оташевић брзо радио ове речнике, очигледно с ентузијазмом, а показао се да може брзо јер је од 2004. до 2007. изишло седам речничких свезака, оправдана је наша бојазан да посао неће ићи онолико брзо колико би захтевале наше потребе. Стога, нека нам буде дозвољено да предложимо свим надлежним институцијама и свим надлежним министарствима да финансијски помогну израду ових речника. Иако није наше да оно што ради Ђорђе Оташевић нудимо другима, мислимо да би најбоље било да се око овога пројекта окупи група младих људи стално запослених на њему која би под руководством Ђорђа Оташевића наставила заједно са њим рад на овим речницима.

Даринка Горџан-Премк

⁸ Напомињемо да је речник а *tergo* дат абecedно, а штампан је ћирилицом.

⁹ Разуме се, аутор овога приказа задржава право да Ђорђу Оташевићу скрене пажњу на ситније недостатке које би требало отклонити у другим издањима.

Славко Вукомановић, *Српски језик и његов развој*, изд. Завод за уџбенике, Београд 2006, стр. 255 + Додатак: Азбучни ред слова и њихови називи; Бан Кулин: Повеља о пријатељству и трговини; Потписи великог жупана Стефана Немање и кнеза Мирослава

У овој књизи се налазе раније објављене појединачне расправе аутора о различитим питањима развоја српскохрватског језика и проучавања језичке историје, заправо реферати које је аутор излагао на домаћим и међународним научним скуповима и конгресима у земљи и иностранству. Први пут се објављује само расправа *Писани сјоменици — драгоцен извор за проучавање историје језика*, док су од раније објављених написа овде знатно допуњени и проширени: *Извори за проучавање историје језика и Најстарији српскохрватски ћирилски сјоменици и њихове орфографске особине*.

Теме којима се аутор бави јесу: развој језика и језичког система, гласовне промене и њихови узроци, судбина и развитак полугласника у нашем језику, процес иновација у структури речи, синкретизам облика именичких речи, граматички род и развитак именичке деклинације, страни утицаји на гласовну структуру и значење речи у српскохрватском језику, лексичка и морфолошка структура именица страног порекла и др.

Међутим, Вукомановић није пропустио да (у уводном делу) укаже и на нека актуелна збивања, на своје неслагање са скорашњим мишљењима неких истакнутих савремених језичких стваралаца да би аутентични „српски“ језик природно било заснивати на одликама неких староштокавских дијалеката, за разлику од „хрватског“ језика који се, полазећи од дистинкција на дијалекатској бази, од српског разликује кајкавским говорним идиомом. Такво усмерење савременог језичког нормативног утемељења Вукомановић, попут многих других језичких посленика, сматра принципијелно погрешним и неприхватљивим, иако оно у широј јавности понекад не наилази на сагласност.

Тематски круг интересовања којим се аутор ове књиге бави огледа се, пре свега, на историјском развоју српскохрватског језика, посматраном у спрези са орфографским, граматичким и структуралним одликама од најстаријих писаних споменика, анализираних у дијахронији

ској перспективи и у споју са савременим пресеком језичког стања ствари.

Вукомановићева књига је конципирана у два тематска сегмента. У првом, бави се развојем језичког система, гласовним и структурним променама речи, синкретизмом именичких речи, историјским развитком деклинације променљивих речи, а у том склопу и траговима старих именичких облика у призренско-тимочким говорима. У том склопу су и анализе у вези са страним језичким утицајима на гласовну структуру и значење речи, са лексичким и морфолошким системом именица страног порекла, који се више или мање уклапају у наш језички стандард.

Са теоријског становишта Вукомановић указује на универзалне законитости које доводе до промене у језицима, у генетском и типолошком погледу, гласовном склопу, природи гласова, разликовним фонолошким обележјима и др. Посматрајући у том светлу промене које су у нашем језику наступале од најстаријих периода до данас, посебно у вокалском и консонантском систему, Вукомановић на веома јасан, готово уџбенички једноставан и елоквентан начин објашњава сложене процесе еволуције. У том склопу тумачи и законитости које су од прасловенских прилика, непрестаним деловањем језичког развоја, произвеле далекосежне последице у промени структуре речи и њихових фонетских, фонолошких и граматичких облика. Реч је о многим значајним појавама, о таквима као што су: прасловенски закон отвореног слога, губљење финалних сугласника, упрошћавање сугласничких група, стапање и сливање тврдих сугласника и гласа *j*, метатеза неких консонантских група, дубински утицај на губљење и вокализације полугласника, асимилација и дисимилација гласовних елемената, фонолошке опозиције у консонантском систему, међусобне опозиције различитих морфема или лексема, узроци и резултати других гласовних промена, као и низ других језичко-историјских појединости језичког развоја од прасловенског стања до данас.

У оквиру гласовних еволутивних процеса појединих артикулационих сегмената, Вукомановић је пажњу посветио и дијалектима и периферијским говорима, анализирајући посебно архаичне облике речи у морфолошко-фонетском систему, балканистичке црте у облицима имениских речи, те друге типолошке одлике штокавског призренско-тимочког дијалекта.

У многим језичким и развојним појавама Вукомановић као темељну покретачку снагу види тзв. језичку економију. „Тим кључним начелом — вели Вукомановић — проткан је, несумњиво, сваки језик, било као статичан или динамичан еволутивни ток. Језичка економија је, вели он, судбина језика, његова статика и његова динамика“. Шта то заправо значи — читалац ће сазнати са страница његове књиге. Уосталом, као и безброј других језичких феномена анализираних на материјалу бројних конкретних појединости.

Посебан део књиге посвећен је неким најстаријим ћирилским споменицима и њиховим ортографским и граматичким особинама, као дра-

гоценим изворима за проучавање историје језика. У том склопу аутор говори и о ономастичкој лексици, као сведочанству о прошлости различитих етничких заједница илуструјући то многим примерима гласовне структуре и начина писања топонима и личних имена у тим и другим споменицима и изворима.

У том кругу тема Вукомановић говори и о постанку и развоју ћирилице, употреби ћириличке граfiје у најранијим споменицима и разним средњовековним подручјима и раздобљима, све до појаве Саве Мркаља и Вукове реформе.

На крају књиге приложене су и фото-копије Повеље Кулина бана, потписи Стефана Немање и кнеза Мирослава, а посебно је приказана табела са нашим најстаријим азбукама — од глагољице, обле и угласте, до старе ћирилице, имена појединих граfiја, њихове гласовне вредности и начин њихове латиничке транскрипције.

И, најзад, ваља рећи следеће: осим научне вредности текстова, истичемо — једноставност и лакоћу Вукомановићевог стила, прегледност и јасноћу његових излагања о важним и сложеним језичким појавама, што, без сумње, представља посебну вредност књиге, како за оне који се језиком професионално баве тако и за оне (студенте) који у тајне језичке историје и науке тек желе да се озбиљно упуте. Реч је о књизи која у сваком погледу заслужује пажњу и признање.

Егон Фекеише

Јелица Јокановић-Михајлов, *Акцентаи и интонација говора на радију и телевизији*, Библиотека *Књижевности и језик*, књига 14, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2006, 279 стр.

У едицији *Књижевности и језик* Друштва за српски језик и књижевност Србије, под редним бројем 14, изашла је крајем 2006. године књига Јелице Јокановић-Михајлов *Акцентаи и интонација говора на радију и телевизији*, која представља делимично измењен текст њене докторске дисертације одбрањене на Филолошком факултету у Београду. Анализом прозодијског система говорног језика радија и телевизије (на подручју Београда) ауторка изучава тенденције развоја акцента и интонације, све илуструје примерима из помно прикупљаног и богатог корпуса, скреће пажњу на велико сиромашење језика у говорној пракси и указује на узроке таквог сиромашења.

У уводном поглављу — *Језик медија и његова дијалекатска база* (9–14), објашњава се зашто је говорни језик медија добар извор за одређивање односа *реално* постојећег прозодијског система и теоријске књижевнојезичке норме — само се на адекватном језичком корпусу може утврдити стабилност језичког система и констатовати обим и карактер промена које се у језику непрестано догађају. Иако запажене иновације могу каткад указивати на потребу кориговања књижевнојезичке норме, ауторка напомиње да треба бити обазрив према локалним, регионалним особинама говорника које никако не могу заслуживати статус стандардних, те објашњава однос београдског говора према језичком стандарду и утицај миграционих процеса на језичке промене.

Друго поглавље — *Прозодијска организација говора* (15–22), представља заправо кратак увод у прозодију као дисциплину — у њему је врло јасно објашњено шта су *сегментна* и *супрасегментна* обележја говора, каква је *повезаност семантичког плана исказа и прозодијских обележја*, како *функционишу елементи прозодијског система*. Ту је укратко представљен *карактер преходних изучавања наше прозодије*, а дата су и *терминологија разграничења прозодијских подсistema*.

Карактеристике језичког корпуса и метод истраживања (23–42) представљене су у трећој глави књиге. Прегледно су приказани типови емисија заступљених у корпусу, учешће професионалних говорника и

њихово дијалекатско порекло. Представљен је методолошки приступ, експериментално-фонетске и аудитивне методе истраживања на материјалу из три временска одсека: 1983–1985, 1994–1996 и 2004–2006. године. Овако проширен корпус је без сваке сумње репрезентативан и захвалан за праћење тенденција језичких иновација.

Велико поглавље посвећено је *Фонетској природи акцената* (43–120). После прегледа и коментара досадашњих изучавања српских акцената (Мазинг, Флоршиц, Шторм, Милетић, Белић, Ивић и Лехисте, Пецо и Правица, Симић), са посебним освртом на идеју о двосложности наших узлазних акцената и њоме изазване полемике, прелази се на анализу корпуса и резултате истраживања. Основне групе говорника и преовлађујући типови акцентског система богато су илустровани сонаграмима. Констатују се неколике (веома негативне) тенденције београдског изговора: изједначавање два кратка акцента у правцу силазног, продужавање кратких акцената у одређеним позицијама, скраћивање акцената и њихово свођење на експираторни акцент типичан за прирзенско-тимочки дијалекат. По резултатима истраживања, после деведесетих година ове тенденције, нажалост, јачају.

Онима који се тек упуштају у проблеме српске акцентологије нарочито ће бити корисно поглавље о *Неакцентованим дужинама* (121–165). Фонетска природа неакцентованих дужина је темељно објашњена и представљена сонаграмима, а два следећа поднаслова посвећена су дистрибуцији неакцентованих дужина и њиховом губљењу у савременом говорном језику. Ауторка приказује реално стање и закључује да је губљење дужине са отворене ултиме основна тенденција код већине говорника, а да је код београдских говорника процес губљења дужине у експанзији осетно више него код говорника војвођанског порекла. На постојаност дужине значајно утиче позиција у речи (на финалним и отвореним слоговима је дужина најнестабилнија), али значајно утичу и фактори морфолошке природе (често се дужина губи у флексивним наставцима, док у суфиксалним нешто ређе). Јелица Јокановић-Михајлов је утврдила да ове тенденције нису нестале после деведесетих година.

У следећем поглављу говори се о правилима и проблемима *Дистрибуције акцената* (167–199). Посебна пажња поклоњена је броју акцената у речима, акцентским дублетима, адаптацији страних речи и проблему све чешће појаве силазних акцената ван првог слога речи. Ауторка у вези са последњом појавом каже: „Овакви супстандардни акцентски облици не морају значити нарушавање стабилности прозодијског система. Пре ће бити да они значе богаћење језичког осећања и отварање могућности за преузимање нових прозодијских модела, који су дотле једном систему били непознати“ (184–185). Примери показују да чак ни код спикера (који се према говорној култури опходе одговорније него други професионални говорници, посебно у монолошким формама) језичко осећање често није довољно поуздано да би без колебања сваки пут пренели силазни акцент. Још једна иновација којом се говорни језик (и) у медијима код великог броја говорника

удаљава од прописане норме јесте преношење акцената на први слог речи (изразита тенденција кроз целу парадигму). Посебно је велики број грешака код глаголских облика, а нарочито са негацијом, показују истраживања Ј. Ј. Михајлов.

Седмо поглавље је заправо увод у други проблем прозодије — *Статус интонације у прозодијском систему и аспекти њеног проучавања* (201–204). С обзиром на то да је интонација област прозодије која још нема одговарајући опис, за разлику од акценатског система, ауторка дефинише два основна проблема изучавања интонације: (а) издвајање акустичких карактеристика говорног сигнала које представљају конституционе елементе интонационих структура и (б) утврђивање функција интонације и њихових релација са акустичким карактеристикама. У следећа два поглавља покушаће да да одговоре на постављена питања.

У поглављу о *Компонентима интонације* (205–220) описани су акустички параметри који су у основи сваке од четири предложене компоненте (тонске, интензитетске, темпоралне и тембралне), а објашњена је и функционална страна сваке од њих. Ауторка наглашава да све четири компоненте имају различиту акустичку природу и различито функционално оптерећење, али да делују истовремено и да су врло повезане, међу собом и са семантичким планом.

Издвојене су и објашњене и четири *Функције интонације* (221–235): (а) функција сегментације (подела текста на веће и мање целине у дугим секвенцама континуалног говора), (б) формативна функција (стварање конструкција и мелодијско-ритмичких образаца), (в) комуникативна функција (преношење и лако препознавање информација у комуникативном чину) и (г) модално-експресивна функција (преношење допунских садржаја неопходних за комуникацију).

Последње, десето поглавље — *Интонација у медијској пракси* (237–271), бави се спикерском и новинарском интонацијом кроз период од две деценије. Ауторка примећује да је често преношење језичких модела и интонације из разговорног језика у ситуације у којима су такви обрасци неодговарајући или неприкладни, при чему су измењене све компоненте интонације, посебно темпо и интензитет. Често је и изразито истицање прве речи (када не носи реченични акценат) или последње речи (у обавештајним реченицама), чиме се заправо нарушава однос интонације и семантичког плана. Узрок оваквим променама у мелодији језика Ј. Ј. Михајлов налази у све већем недостатку културе слушања. На крају овог поглавља, у некој врсти закључка, ауторка каже: слојевитост и хетерогеност акценатског система указују на то да се језик радија и телевизије београдског подручја налази у фази интензивног превирања — у основи је четвороакценатски систем, али са великим разликама у реализацији код субјеката различитог дијалекатског порекла. На плану интонације, „иновације настале последњих година најчешће представљају индивидуалне модификације постојећих мелодијско-ритмичких модела, а некада су условљене импровизацијом и језичком модом“ (271). На самом крају налазимо свеобухватан списак *Важније литературе* (273–278) и сажетак на енглеском језику.

Можемо закључити да је др Јелица Јокановић-Михајлов успела у свом настојању да „концепција књиге и начин излагања обезбеде разумљивост прозодијских феномена и лингвистичке основе процеса који се у акцентуацији и интонацији одвијају“ (5–6). Надајмо се да ће ова књига, која ће несумњиво бити уврштена у списак литературе свих будућих радова о прозодијском систему српског језика, испунити и другу функцију коју јој је ауторка наменила — да студенте, спикере, новинаре, лекторе, професоре у школама и друге читаоце интересује за неговање говорне културе.

Дина Томић

Радивоје Жугић, *Језик медија. Огледи о језику и телевизији*,
Едиција ТВ полица, Библиотека РТВ теорија и пракса,
Нова серија, књ. 4, Београд, Радио-телевизија Србије,
2006, стр. 152.

Књига *Језик медија* мр Радивоја Жугића резултат је његове дугогодишње новинарске и лекторске праксе у РТС-у. Ова публикација, заснована на језичкој грађи коју пружа програм РТС-а у периоду од 1998. до 2000. године, није намењена првенствено лингвистима (и лекторима), већ новинарима и свима онима који се путем медија обраћају јавности. Аутор на овај начин користи прилику да нелингвистима објасни на приступачан начин основне лингвистичке појмове, појам језичке норме као социолингвистичке категорије, као и начин њеног функционисања, а такође и да пружи неке језичке савете. То је што се „граматичарске“ стране ове посве занимљиве књижице тиче. С друге стране, аутор покушава да приближи однос језика и екрана, сада, из угла новинара и некога ко је вичан раду у електронским медијима, објашњавајући нам појмове везане за екран и телевизију.

На почетку књиге стоји *Реч унапред*, где нам аутор образлаже предмет и циљ ове књиге, која се састоји из два дела: *I део* — везан за лингвистику, и *II део*, у коме је централни појам екран, односно његова веза са језичким изразом. Резиме својих разматрања и закључака у овој књизи Р. Жугић је изнео под насловом *Уместо закључка*. Парцијално читање књиге свакако олакшава *Индекс*, а за оне који би се посебно заинтересовали за неки проблем дата је *Литература*, која заправо обједињује библиографске јединице из неколико тематских области: пре свега лингвистике, затим семиологије, теорије филма, теорије комуникације итд.

У првом делу књиге Радивоје Жугић обрађује лингвистичке феномене и феномене у вези са лингвистиком. У првом одељку *Занимање лектор*, које има више поднаслова, почиње се одређивањем границе лекторске интервенције. Ту се види његов став према могућностима избора језичких средстава: „Сматрамо да је боље дозволити аутору да користи сва језичка средства (ако их норма не брани), него га спутавати нечим што личи на норму“ (15). С обзиром на то да је књига намењена и читаоцима који немају лингвистичко образовање, аутор у *Пој-*

мовнику објашњава основне лингвистичке и семиолошке појмове (лингвистика, граматика, језичка структура, језичка јединица, фонологија, фонетика, морфологија, синтакса, текст (дискурс), синтагма, парадигма, прагматика, семиотика, знак, семантика, семиолошка синтакса, денотација, конотација, лексема). Аутор нам, такође, представља како и шта новинари пишу о језику. Пошто је језичка проблематика често предмет и новинских текстова и радио-телевизијских емисија, како би се избегле спекулације и погрешне интерпретације у вези са језиком и нормом, аутор саветује да се новинари који се тиме желе бавити морају лингвистички додатно усавршавати, док се лингвисти који у медијима презентују ову проблематику морају окушати као новинари.

Затим се у одељцима *Из фонетике, Облици и значења речи* и *Из правописа* на примерима који су забележени у језичкој пракси РТС-а обрађују они језички проблеми и недоумице код којих се најчешће грешти. То су, везано за усмену реализацију језика: акценти и дужине и алофони, док се остале грешке могу и прочитати, на пример, грешке везане (и синтаксичких) за изговор и писање сонанта у међувокалском положају, затим за прелазак *л* у *о*, сугласничку група *-сћ-*, палатализацију, потом што се морфолошких недоумица тиче издвајају се: облици *ценџимејар* или *санџимејар*, генитив именица на *-анин (-јанин)* типа *џири Београђанина*, а *џеџ Београђана*, затим оправданост употребе заменице *ја* уз личне глаголске облике, релативна употреба глаголских времена, генитив множине именица, проблем изражавања посесивности присвојним придевом или генитивом, глагол *џребати*, конгруенција уз бројеве итд., а посебна се пажња посвећује лексици (жаргонизмима, неологизмима, страним речима) и семантици. Што се тиче правописних проблема који на телевизији долазе до изражаја у „кајрону“, аутор издваја употребу великог слова код вишечланих назива у примерима *Ју-џарњи џрограм*, *Београдска хроника* и сл. Дакле, ова три одељка представљају мини језички саветник.

Последњи одељак у овом делу *Језик и „homo politicus“* састоји се, такође, из неколико поднаклова. Говори се о односу српског и хрватског језика, о језичком стваралаштву и прихватању нових речи у новинарском тексту, затим о конструкцијама којима се замагљује семантика карактеристичним за тзв. бирократски језик, објашњава се лична норма, лични став у новинарском тексту и др. Али оно што је битно јесте то да је у новинарству лични став незаобилазан, али се нормативне одредбе појединих лектора не могу сматрати свеобухватним и неприкосновеним, јер је нормирање посао тима.

Други део књиге *Језички екран* састоји се од четрнаест поднаклова. У овом другом делу акценат је стављен на однос језика, тј. језичког израза и екрана, односно слике која је праћена језиком или обрнуто — језика који је илустрован сликом. С обзиром на то да се на екрану представља само визуелна стварност, остале компоненте стварности морају се надоместити језиком. Пошто се сликом представља стварност, телевизијска слика представља специфичан семиотички, односно иконички знак. Аутор на примерима наводи одређене цивилизацијско-кул-

туролошке норме везане за понашање, односно употребу језика пред камерама, објашњава кадар, декупаж, електронску завесу итд.

Ова књига нам заправо преноси искуство новинара са лингвистичким образовањем, те је она драгоцене пре свега новинарима, јер им приближава појам језичких законитости, норме и подиже ниво језичке културе. Такође је добродошла и лекторима, нарочито почетницима, јер доприноси изградњи „лекторског става према тексту“. А корисно је да се и лингвисти упознају са овом књигом како би је могли препоручити свима онима који нису „опремљени“ високошколским лингвистичким знањем, а држе до правилности свога језичког израза. Зато не би било на одмет да се ова књига нађе на полицама, као што и назив едиције у којој је изашла каже.

Марина Сјасојевић

Kirsten Malmkjær (editor) et al.: THE LINGUISTICS
ENCYCLOPEDIA, SECOND EDITION. Great Britain,
USA and Canada, 2004, Routledge (xv-xli + 643)

У времену у коме и велики и мали издавачи, убрзаним издавањем публикација енциклопедијског карактера из разнородних хуманистичких дисциплина, потврђују растућу читалачку глад за овом врстом штива, појава једне лингвистичке енциклопедије у свету и даље се сматра значајним датумом. Разлог је једноставан: добро написане, и стога радо читане енциклопедије опште лингвистике, које не само да пружају широк и потпун опсег сазнања о језичким проучавањима и њиховим научним дисциплинама већ и својом историјском и културолошком перспективом наглашавају сталну потребу за развојем језичке културе, пружајући при том свеже приказе актуелних проблема језика и лингвистике, готово да се могу набројати на прсте једне руке. На српски језик преведена је једнотомна *Кембричка енциклопедија језика* познатог британског лингвисте Дејвида Кристала (што, нажалост, није учињено са његовом *Енциклопедијом енглеског језика*, делом новијег датума, која је по захвату у материју ужа, али и дубља од *Кембричке енциклопедије*). Уколико изузмемо лингвистичке речнике; први том енциклопедијског лексикона *Мозаик знања* под називом *Српскохрватски језик* из 1972; књига Бертила Малмберга *Модерна лингвистика* из 1979. и *Енциклопедијски речник наука о језику (1-2)* Освалда Дикроа и Цветана Тодорова из 1972. године (преведен 1987), уз *Кембричку енциклопедију* готово да исцрпљују попис преко потребних енциклопедијских извора општелингвистичких знања, доступних нашем читаоцу.

Са друге стране, као резултат континуираног заједничког научног и преводилачког рада универзитетских професора из различитих области лингвистике и језичких стручњака ангажованих на великим лингвистичким пројектима у оквиру језичких института, у последње две деценије у Европи настају чак три светски познате лингвистичке енциклопедије, које се непрестано редигују и допуњавају, остајући тиме на самом врху научне актуелности. То су: велика десетотомна оксфордска *Енциклопедија језика и лингвистике* (гл. ур. Р. Е. Ашер и М. В. Симпсон); врло добра четворотомна оксфордска *Међународна лингвистичка енциклопедија* (ур. Вилијам Фроли); и једнотомна, овде приказана *Лин-*

лингвистичка енциклопедија, чији је уредник г-ђа Кирстен Малмкјер, предавач и директор Центра за језичка истраживања и превођење на Универзитету Мидлсекс у Британији.

Највише простора у *Енциклопедији* посвећено је областима фонетике (са фонологијом) и семантике, на шта је пре свега утицала стратегија лингвистичких истраживања на научним пројектима институција у којима се аутори ове књиге налазе. Све одреднице *Лингвистичке енциклопедије* поседују систематски изложену историју одређене научне области или проблема, таксономију основних праваца његовог истраживања и типологију његовог научног промишљања, при чему се за основна начела у излагању свих аутора узимају јасност, једноставност и богатство информација, од оне врсте коју доноси само дубок теоријски и практични увид у област у којој поменути аутор важи као стручњак. Сваки чланак, такође, у додатку садржи и списак најрелевантније литературе у вези са изложеним питањем или облашћу, док је шири списак библиографије (који, између осталог, детаљно резимира последњих тридесет година научне мисли у европској лингвистици) дат на крају *Енциклопедије*, заједно са веома исцрпним индексом лингвистичких појмова и аутора (стр. 567–619 и 621–643). Стога *Лингвистичка енциклопедија*, опширношћу излагања заступљеном у својим одредницама, премашује границе сопствене намене, која је, према речима њеног уредника, „пружање само онолико информација колико је довољно да би се схватило оно основно о датој теми, и одлучило да ли се жели ићи даље или не“ („Предговор“, стр. xi).

Општи преглед садржаја *Лингвистичке енциклопедије* открива добро одмерен однос обима књиге и тема које су у њој заступљене. Замислимо као богат извор података о кључним појмовима у савременој лингвистици, *Лингвистичку енциклопедију* сачињавају 73 обимна енциклопедијска уноса, који за циљ имају генезу широког система знања из различитих научних области. Ипак, од свих чланака настојали смо да представимо оне чији се садржај може показати нарочито корисним у савременим лингвистичким истраживањима српског језика.

„Увод“ у *Лингвистичку енциклопедију* представља сажет преглед основних праваца у лингвистици од њених почетака до данашњих дана. Ослањајући се на појаву *традиције лингвистичких истраживања* као кључну тачку њене научне генезе, аутор „Увода“ Тони Хоует (Tony Howatt) смешта изворе лингвистичке науке у први миленијум пре Христа, где напоредо стоје две велике традиције лингвистичких проучавања, које кулминирају Панинијевом граматицом санскрта у Индији, и израдом *Грамашике шехне* Дионизија Трачанина у Грчкој. Помињући кључне тачке историјског развоја савремене лингвистике (нормативизам латинске граматике, строго лингвистичко усмерење проучавалаца санскрта, Линеов приступ класификацији врста, модел геолошког разврставања минерала према историјским подацима, Дарвиново *Порекло врста*, младограматичарску школу итд.), Хоует прелази на хронолошки уређену листу од 33 догађаја који институционализују модерну лингвистику 20. века: почев од Сосирове треће (и последње) серије

предавања у Женеви (1911), преко оснивања Прашког серкла (1926) и *Темеља језика* Јакобсона и Халеа (1956), па до *Минималистичког програма* Ноама Чомског (1995). Аутор ове догађаје групише у три фазе: 1. *Усљон модерне лингвистике* (1911–1933), 2. *Прелазни период у лингвистици* (1925–1960) и 3. *Развој и гранање лингвистике* (од 1960. до данас). Дајући сажет преглед сваке од ових фаза посебно за европску и америчку лингвистику (отуда и непоклапање у датумима), Хоует посебну пажњу посвећује трећем периоду, који, почев од структурализма па до генеративизма и функционализма, тежи томе да, путем заједничких циљева истраживања (опис свих знаних језика и њихове историје; утврђивање универзалних законитости које делују у свим језицима и њихова формулација у виду закона; омеђавање и дефинисање саме лингвистике као науке), обједини лингвистичку праксу с обе стране Атлантика.

У одредници „Животиње и језик“, која говори о односу људског језика и других (животињских) комуникацијских система, К. Малмкјер полази од 16 дистинктивних обележја језика као посебног лингвистичког ентитета, које је у науци установио Чарлс Хокет (Charles Hockett, 1960). Ова обележја, истиче ауторка, мартирају језик на свим лингвистичким нивоима: од фонолошких (језик као вокално-аудитивни канал; језик као звучна трансмисија и директна рецепција; језик као потпуни фидбек — говорник чује оно што сам говори); преко семантичких (дуалност уланчавања — сваки језик поседује образац минималних јединица без значења, које се уланчавају у јединице са значењем; измештеност језика у времену и простору и могућност лагања; отвореност старих семантичких образаца за нова значења — нпр., речи *јисач* у рачунарском жаргону), симболичких (језик није иконички систем, језик је дисконтинуалан) и социалингвистичких (језик се учи, а не наслеђује). К. Малмкјер затим пореди људски језик, који поседује *сва* побројана обележја, са „језиком“ разних животињских врста, који поседује *само нека* од њих, детаљно утврђујући границу између *језика* и *система сигнала у заједници јединки исте врсте*. Анализирајући углавном неуспешне покушаје да се језику (знакова) науче примати попут шимпанзи, ауторка скреће пажњу на кључни појам *синтаксичког обрасца*, на основу којег се одвија трансформација менталне способности јединке у његов језички израз. Стога би степен језичке способности животињских врста, резимира К. Малмкјер, требало одређивати њиховом способношћу да произведу синтаксичке структуре.

Фонетским и фонолошким истраживањима посвећена је у *Лингвистичкој енциклопедији* нарочита пажња и сразмерна количина простора. Питањима фонетике, на врло прегледан начин, баве се следеће одреднице: „Акустичка фонетика“ (посебну вредност чланка представљају шеме фреквенције гласова и спектрограмски снимци); „Артикулациона фонетика“ (детаљан преглед говорних органа, подела гласова према учешћу говорних органа у њиховом формирању); „Аудитивна фонетика“ (приказ слушних органа и њихових механизма који учествују у перцепцији говора, као и опис неурофизичких теорија рецепције звука на релацији слушни нерв — синапсе — аудитивни кортекс); као и „Међународни фонетски алфабет“ (издање из 1996). Питањима

фонологије, посматраним по различитим осама развитка практичних и теоријских метода изучавања ове области, баве се следеће одреднице: „Функционална фонологија“ (чланак је посвећен здруженим резултатима Прашке школе и Мартинеовог приступа овој области, и бави се како детаљним нијансирањем функција фонема у континуираном говору, тако и таксономијом њихових међусобних односа); „Генеративна фонологија“ (која прати развој фонолошке праксе у генеративизму почев од *Гласовних образаца енглеског језика* Чомског и Халеа (1968), преко нелинеарне фонологије (1980), па све до теорије оптималности (1990); „Фонемика“ (под овим насловом крије се излагање о сложенем гранању фонолошких метода и теорија постблумфилдовске школе, попут проблема значења у фонолошкој анализи) и „Прозодијска фонологија“ (која се бави врстама прозодије у језичком систему и видовима међузависности језичке структуре и језичког система, израженим кроз принципе функционисања прозодијских јединица у језичкој структури). Посматрани као једна целина, чланци о фонетици и фонологији у *Лингвистичкој енциклопедији* сачињавају веома широку базу знања из ове области, и стога нас не би ни зачуђило ни њихово скоро појављивање у засебним корицама.

Обједињена флективна и деривациона перспектива морфолошких истраживања у савременој лингвистици заступљена је у чланку под насловом „Морфологија“, аутора Мајкла Мек Картија и Терезе Пароди (Michael J. McCarthy, Teresa Parodi). Полазећи од места које морфологија у 19. и 20. веку заузима у изучавањима језичке структуре, аутори прелазе на опсежну студију о граничним подручјима значења морфемских јединица и њиховог односа према семантичкој структури лексема у флексији и деривацији. Већина лингвиста, тврде они, слажу се у томе да морфологија представља студију о *значењским* елементима речи, али се не слажу и у питању приступа *функцијама* које ови значењски елементи имају у језику. Док један приступ подразумева посматрање улоге морфема у синтаксичким структурама, други приступ се фокусира на реч као централну јединицу морфологије. Окрећући се основном питању морфологије, утврђивању *значења* у морфеми (коју је Блумфилд, 1926. године, дефинисао као „најмању поновљиву значењску форму која се јавља у језику, и која се не може разлагати на мање поновљиве значењске форме“), Мек Карти и Пародијева указују на озбиљне недостатке овог приступа, садржане у неједнаком семантичком статусу префикса и суфикса у језику. Одричући самим тим семантичку доминацију афиксалних морфема над кореном у изведеним речима, аутори наводе примере различитих значења код речи које припадају различитим семантичким класама, а изведене су истим префиксом (нпр.: *dis-* у *disarrange*, *discuss*, *dismay* и *disclose*); или суфиксом (нпр.: *-er* у *leader* и *recorder*). Ови примери у први план истичу „покушај да се у речи повежу форма и значење, који морфолози никада нису разрешили до краја“.

Стога се Мек Карти и Пародијева окрећу Болинцеровом приступу проблему значења у морфологији. Са једне стране, Болинцер тврди да, у морфосемантичкој анализи, морфологију не треба одвајати од етимологије, која једина пружа увид у процес формирања значења из-

ведених речи, што значи да свака индивидуална изведена реч представља засебан проблем. Са друге стране, он актуелним проблемима творбе и њене семантике у савременом језику приступа са тезом да продуктивне морфеме треба посматрати чисто прагматички, као елементе које већина говорника може препознати као морфеме; или као најмање јединице које ступају у *нове комбинације* са речима (1965). Такође, при формалној идентификацији морфеме треба водити рачуна о њеним *аломорфима*, који спадају у исти творбени тип; о *нулцим морфемама*, чије постојање на функционалном плану бројни лингвисти често оспоравају; као и о разликама између *слободних, везаних, лексичких и грамајичких* морфема. У делу чланка посвећеном анализи деривације у савременом језику, прави се разлика између *немаркираног (основног)* и *маркираног (изведеног)* облика речи. За разлику од флективних наставака, нови деривациони афикси јављају се у језику од времена до времена, тако што говорници користе елементе речи које нису успостављене као афикси на начин који их приближава успостављеним изведеницама (уп. нпр.: *алкохоличар* — *радохоличар*).

У одредници под насловом „Корпус“, аутор Џефри Лич скреће пажњу на утицај који је оријентација на скупљање мноштва података у научном истраживању имала у савременој лингвистици. Отварајући свој чланак историјском перспективом корпуса у контексту настанка његове данашње верзије, Лич спомиње значај америчких лингвиста, пре свих Ф. Боаса, у заснивању праксе скупљања и презентације сирове језичке грађе. Од Боаса, који корпус користи као вредан практични алат, па до Блумфилда, за којег корпус представља *sine qua non* сваког научног описа језика, пут није био дуг. Истовремено, Лич бележи померања и у доминантним принципима његовог формирања: од затвореног корпуса изумрлих језика према отвореном (али и нужно ограниченом) корпусу живих језика, и од писане форме језика према његовој усменој форми.

Ограничења савременог корпуса, централну тему овог чланка, Лич представља у позитивном и негативном смислу. Позитивне стране ових ограничења везане су за шест аргумената усмерених против тезе Н. Чомског о одбацивању валидности корпусних података у савременој лингвистичкој пракси. Прво, Лич наглашава неопходност споја истраживачеве интуиције и прикупљене грађе у процесу представљања језика: током обраде језичких проблема, сам корпус без истраживача никада није довољан. Друго, на примеру конкретног корпуса, Лич показује да не постоји таква ствар као што је сувишак језичких информација. Наиме, позната је чињеница да је корпусна лингвистика енглеског језика највише развијена у оним лингвистичким центрима где енглески језик није матерњи (Белгија, Холандија, Норвешка, Шведска). То у основи значи да они који уче енглески језик као страни у своје корпусе уносе и оне информације које корисници енглеског језика као матерњег сматрају за редувантне и ирелевантне, те су корпуси првих далеко богатији језичким информацијама. Овај Личов аргумент поништава ослањање генеративиста на компетенцију говорника који се енглеским језиком служе као матерњим, али донекле и умањује вредност оних корпуса чија функција није примарно едукативна. Другим речи-

ма, доминација менталних процеса учења језика над процесима *примене научног* у опозицији је према гледишту Чомског о овом питању, што чини основу трећег Личовог аргумента. Четврто, Лич одбацује идеју о „идеалном језику“ од које се обично полази у примени корпусног материјала: доказано је да ниједан корпус не одражава целину језика, будући да сваки од њих јасно показује дистинктивна обележја различитих функционалних стилова. Пето, и у складу са четвртим, студирање корпуса скреће пажњу на склоност његових истраживача ка генерализовању добијених резултата, односно потребу ослањања на *ипоџише* у језичким истраживањима. И шесто, Лич одриче постојање потребе за стилистичким критеријумима у избору грађе која ће ући у корпус, будући да студије о овом питању указују на то да ширина изабране грађе, а не њен квалитет, играју пресудну улогу при практичној употреби самога корпуса.

Дотичући тиме његов највећи недостатак, потенцијалну ограниченост корпуса, аутор даје сугестију да корпуси који се прикупљају морају бити што разноврснији по грађи, те да изворе нипошто не треба одабирати према принципима естетике или уравнотежености функционалних стилова у њему. Лич даље напомиње како корпуси обавезно морају бити аотирани граматичким и синтаксичким подацима (енгл. *tagging*). Овако формиран корпуси, тврди аутор, имају широку палету примене: од лексикографије, преко практичног учења језика и његовог преводјења, па све до машинског процесуирања говора.

Роберту Илсону (Robert F. Ison), једном од уредника познатог оксфордског часописа *The Journal of Lexicography*, пало је у део да, у одредници под називом „Лексикографија“, сумира главнину знања о овој лингвистичкој дисциплини. Полазећи од основне дефиниције лексикографског речника (термин је ауторов) као књиге која пружа *лексички релевантне информације* (изговор и значење) о *лексички релевантним јединицама* (речима), Илсон наставља своје излагање у одељцима о могућим организацијама макроструктуре описних речника, тј. о питању шта све чини леву страну речника. Поменуто питање обухвата проблеме фразеологије, полисемије и хомонимије, акронимије, деривационе морфологије и сл., које аутор детаљно разматра. Даље, у одељку о лексички релевантним информацијама које можемо наћи на десној страни описних речника, аутор даје опис методологије израде десет врста информација који се данас срећу у њима, попут, нпр., *аналогних* (података о лексичком пољу чији је саставни део дата одредница); *дијасистемских* (података о томе припада ли дата одредница језгру или периферији језичке употребе), и других. На крају, Илсон разматра и седам најчешће коришћених техника речничког описа, који у себи садрже елементе употребе, значења и референције описиваних лексичких јединица: почев од *експанзије садржаја* (нпр., када се одредница „ИРА“ дефинише као „Ирска републиканска армија“), преко експликације типова лексикографских дефиниција (*синонимске*, *аналитичке*, *формулишуће*, *фолк дефиниције*), па све до специфичних семантичких проблема *преводног дефинисања* речничке одреднице.

И да закључимо. *Лингвистичка енциклопедија*, чијих смо неколико одредница овде приказали, представља, пре свега, веома значајну помоћ: како у току стицања, тако и у процесу проширивања општег знања из многобројних области лингвистичке науке. То, несумњиво, ову књигу сврстава у ред оних публикација које ћемо, надамо се, све чешће виђати на полицама лингвистичких библиотека.

Ненад Ивановић

БОГДАН Л. ДАБИЋ
(1935–2007)

Припала ми је тешка дужност да се данас опростим од професора др Богдана Л. Дабића у име Института за српски језик Српске академије наука и уметности, институције у којој је он завршио свој радни вијек, али и да се опростим у име његових студената јер сам ја стицајем сретних околности био један од његових студената на Филозофском факултету у Сарајеву, а био ми је и члан Комисије за одбрану докторске дисертације.

Богдан Л. Дабић је рођен у Бискупићима код Високог 1935. године у бројној породици угледног домаћина Лазара Дабића. Гимназију је завршио у Високом, а студије српскохрватског језика и југословенских књижевности на Филозофском факултету у Сарајеву. Запослио се у височкој гимназији, гдје је радио три године, а потом је прешао на Радио Сарајево, гдје је радио као лектор за српскохрватски језик (1963–1966). Ванредно је завршио и студије руског језика и књижевности на Филозофском факултету у Сарајеву. Као талентован и успјешан студент једне и друге студијске групе Богдан Л. Дабић је запажен међу својим професорима. Зато је већ као студент упућиван у друге славистичке центре. У току основних студија провео је један семестар у Пољској. По завршетку студија повјеравана му је дужност лектора предавача српскохрватског језика на страним универзитетима: Букурешт (Румунија), Карлов универзитет у Прагу (Чехословачка) (1966–1970). Те боравке Богдан је користио за своје стручно усавршавање. Такође, више пута је одлазио у иностранство на студијске боравке. У међувремену изабран је за асистента за упоредну граматику словенских језика и старословенски језик на Филозофском факултету у Сарајеву (1970). Школску 1974/75. годину он је провео у Москви на студијском боравку на Универзитету Ломоносов, гдје је припремао своју докторску дисертацију. У Москви је упознао и Наталију Минајеву, која ће убрзо постати његова супруга. С њоме је у Сарајеву стекао три кћери.

На Филозофском факултету у Сарајеву Богдан је одбранио докторску дисертацију под насловом *европеизми у словенским језицима*. На истом факултету је прошао сва наставна звања од доцента до редовног професора. Грађански рат у БиХ затекао је професора Дабића

на мјесту гостујућег професора у Инсбруку, у Аустрији. Његова породица је остала дуго у Сарајеву, да би на крају изашла и прикључила се њему у Аустрији. По завршетку ратних сукоба проф. Дабић није могао радити у Аустрији и стигао је у Београд. Ускоро му се прикључила и супруга Наталија, а кћерке су остале на студијама у Аустрији. Проф. Дабић је примљен у Институт за српски језик САНУ (1988), у одјељење за српскословенски језик, које је патило од недостатка стручњака његовог профила. Једну школску годину он је предавао упоредну граматику словенских језика на Филозофском факултету у Нишу, а више година је био гостујући професор за предмете старословенски језик и упоредну граматику словенских језика на Филозофском факултету у Бањој Луци.

У своме београдском животу професор Богдан Л. Дабић се укључио у активности из своје струке. Са рефератима је учествовао на више научних скупова. Такође, објављивао је радове у више стручних часописа, али је писао и за црквене часописе. Као и у Сарајеву, професор Дабић је увијек био спреман да своје, за данашње вријеме, велико и богато знање из науке о српском језику и шире — из славистике, стави на услугу свим колегама, посебно млађим. И увијек је он то чинио ненаметљиво, без става надмоћности, отвореног срца, са додатком оног његовог специфичног здравог хумора. Радови професора Дабића остали су у стручним публикацијама широм некадашње Југославије, његов раскошан таленат и знање у области славистике остају у генерацијама његових студената и сарадника, а његов бриљантни дух живи међу његовим колегама и познаницима; многа његова духовита запажања се препричавају.

Професор Богдан Л. Дабић је свуда стицао пријатеље и поштоваоце, мало је људи, ако их уопште има, с којим није говорио, а мало кога нису плијенили његова племенитост и таленат. Свим његовим колегама и пријатељима и иним познато је добро да професор Дабић никада није био спреман само једно, а то је: он није био спреман да подреди интересе струке и интересе свога народа својим личним интересима.

Мени је познато и то да је Богдан на инсистирање свога брата Здравка да заједно граде кућу увијек одговарао исто: Ако хоћеш са мном да градиш, то мора бити у Србији. И тако је било. Ето, пошто свакоме дође судњи дан — Богдан ће почивати у Србији, гдје је и желио. Нама остаје његово дјело и успомена на необично племенитог човјека. Породици Богдановој остаје за утјеху сазнање да је имала тако доброг, честитог, племенитог оца, мужа, брата ... човјека кога су сви вољели и цијенили.

Нека му је вјечна слава и хвала.

Срејко Танасић

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

ОДГОР

ГОДИНА I СВЕСКА 1

БЕОГРАД

1932

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
ОСНОВАН 1947. ГОДИНЕ

Бави се изучавањем српског језика у оквиру пет научноистраживачких пројеката.

1. *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* један је од најважнијих и најобимнијих дугорочних пројеката српске науке и културе. *Речник* САНУ је монументално дело науке и културе српског народа и имаће, када буде завршен, преко 30 томова великог формата, са преко 450.000 речи из књижевног језика и народних говора. До сада је изашло 17 томова.

2. Пројекат *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* подразумева обраду лексичког фонда српског књижевног и народног језика и ономастике по принципима модерне етимолошке лексикографије.

3. На пројекту *Обрада старих српских сјоменика и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српског јеванђељског речника* обрађује се и представља старо српско писано наслеђе и сакупља и обрађује лексика из српских средњовековних текстова.

4. Пројекат *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* обухвата израду *Српског дијалекатског атласа*, наставак сарадње на међународним лингвистичким атласима, израду појединачних дијалекатских речника, као и израду целовитог *Српског дијалекатског речника* и *Српског ономастичког речника*.

5. На најновијем пројекту *Опис и стандардизација савременог српског језика* проучава се савремени српски језик у укупности његових структура и функција на свим језичким нивоима, као и у њиховој узајамној повезаности. Оваква истраживања допринела би томе да, слично другим модерним европским језицима, савремени српски језик буде што исцрпније описан и што боље стандардизован сагласно принципима савремене теорије и праксе језичке стандардизације.

Институт издаје часописе:

Српски дијалектолошки зборник (1905) (заједно са САНУ), у којем излазе резултати испитивања српских народних говора,

Јужнословенски филолог (1913), у којем се објављују научни радови из филологије и лингвистике српског језика и других словенских језика,

Наш језик (1932), који доноси радове из области савременог српског језика, његове књижевне норме и језичке културе,

Лингвистичке актуелности (2000), часопис у електронској форми доноси приказе најновијих књига из области лингвистике, осврте, хронике са научних скупова и симпозијума, аутореферате о магистарским и докторским тезама.

Посебне едиције Института су *Библиотјека Јужнословенског филолога* и новопокренута едиција *Монографије*.

Издања се могу набавити непосредно од Института, претплатом, или у књижарама:

Иницијал, Београд, Кнез-Михаилова 35 и

Књижари *Александар Белић*, Београд, Студентски трг 5

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Буре Јакшића 9, тел. 011/2181-383, 2635-590, факс 2183-175,

ел. пошта: isj@sanu.ac.yu

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић (palcic@EUnet.yu)

Штампа: Чигоја штампа, Београд